T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ BİLİM DALI

MUHAMMED SALİH TANRIBUYRUĞU'NUN MUHÎTU'T-TECVÎD İSİMLİ ESERİ (İNCELEME-METİN)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMET MUSTAFA SERDAŞ

DANIŞMAN: Doç. Dr. AHMET GÖKDEMİR

YALOVA
HAZİRAN - 2022

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ BİLİM DALI

MUHAMMED SALİH TANRIBUYRUĞU'NUN MUHÎTU'T-TECVÎD İSİMLİ ESERİ (İNCELEME-METİN)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMET MUSTAFA SERDAŞ
207213021

DANIŞMAN: Doç. Dr. AHMET GÖKDEMİR

YALOVA
HAZİRAN - 2022

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım "MUHAMMED SALİH TANRIBUYRUĞU'NUN *MUHÎTU'T-TECVÎD* İSİMLİ ESERİ (İNCELEME-METİN)" başlıklı bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu; tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı; bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

İmza

Muhammet Mustafa SERDAŞ

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm, düşünenler için bir bilgelik kaynağı, gerçeği belirleyen bir kanıt, insanlar arasında adaleti sağlayan evrensel bir yasa, inananları dosdoğru yol üzerinde birleştiren Allah'ın yeryüzündeki ipi, insanlara kıyamete kadar yol gösterecek olan önder, öğüt verici ve hatırlatıcı öğretmenimizdir. En'am suresinin yüz on beşinci ayetinde buyrulan "Rabbinin sözleri hem doğruluk hem de adâlet bakımından sözlerin en mükemmelidir. Hiçbir güç, onun sözlerini değiştiremeyecektir. O, her şeyi işitmekte ve bilmektedir" ilahi fermanının tecellisi gereği kendisinden önce hiçbir ilahî kitaba nasip olmayan bir yöntemle hem ezber yoluyla hâfızların sadırlarında hem de yazıyla mushaflarda muhafaza edilmiştir.

Hicrî ilk asırdan bugüne kadar İslâm devletlerinin hüküm sürdüğü her dönemde İslâm âlimlerince, Kur'ân-ı Kerîm'i konu edinen çok sayıda eser yazılmıştır. Bunlar arasında Kur'ân'ın lafız ve seslendirilmesini konu alan kıraat ve tecvid ilmine dair telifler de yer almıştır. Bunların önemli bir kısmı da Osmanlı döneminde kaleme alınmıştır.

Osmanlı, kendinden önceki medeniyetlerden devraldığı mirası devam ettirmiş ve bu alanda önemli çalışmalar yapmıştır. Özellikle de kıraat ilmine hizmet eden önemli âlimlerden İbnü'l-Cezerî'nin bir müddet Osmanlı topraklarında kalmasıyla kıraat ilminin yayılması ve gelişmesi hızlanmıştır. Öyle ki Osmanlı'nın son dönemlerine gelindiğinde bu alanda büyük bir hazine karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşayıp kıraat ve tecvid ilmine hizmet eden kıymetli şahsiyetlerden biri de *Muhîtu't-Tecvîd* isimli eserini kaleme alan Salih Tanrıbuyruğu'dur. O, dönemin önde gelen hocalarından kıraat ilmini tahsil edip bu mirası yetiştirdiği talebeleriyle ve yazmış olduğu eserlerle sonraki nesillere devretmiştir. Onun mezkûr hizmetlerinden biri de üzerinde çalışma yapılan *Muhîtu't-Tecvîd* isimli eseridir. Müellif, bu telifi, Kestanepazarı Kur'ân Kursu'nda okuyan talebeleri için hazırlamıştır. Öğretmenlerin bu eseri görüp beğenmeleri üzerine eser, kitap olarak da yayınlanmıştır.

Hz Peygamber'in risâletinden bugüne kadar her dönemde sayısız eserler bırakan âlimleri ve Kur'ân'a hizmet yolunda şahsıma rehberlik eden hafızlık hocam Merhum Mehmet Niyazi Kasapoğlu'nu rahmetle yad ederken, çalışmamızın başından sonuna kadar her aşamasında kıymetli vakitlerini bizler için ayıran, çalışmamızın usûl ve yöntem açısından şekillenmesinde bize ışık tutup emeğini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Ahmet Gökdemir'e, yine tez aşamasında kendisinden çokça istifade ettiğim Dr. Mehmet Bağçivan, Dr. Abdullah Uğur ve İstanbul Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi emekli kıraat hocalarından Talip Akbal hocama, bu çalışma esnasında her türlü desteği veren aileme, sabır ve anlayışından dolayı eşime ve çocuklarıma şükranlarımı sunuyorum.

Haziran - 2022 Muhammet Mustafa SERDAŞ

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN i
ÖNSÖZ iii
İÇİNDEKİLER v
TABLOLAR LİSTESİ ix
ÖZET xi
1. GİRİŞ 1
1.1. Tezin konusu 1
1.2. Tezin Amacı 1
1.3. Tezin Kapsamı ve İçeriği 2
1.4. Tezin Önemi ve Özgün Değeri 2
1.5. Tezde Takip Edilen Yöntem 2
1.6. Araştırmanın Kaynakları 3
2. HACI HÂFIZ MUHAMMED SALİH TANRIBUYRUĞU'NUN HAYATI 5
2.1. Hayatı 5
2.2. Hocaları 7
2.2.1. Bestekâr Râkım Elkutlu 7
2.3. Çağdaşları 8
2.3.1. Kesikbacak İsmâil Efendi 8
2.3.2. Fikri Aksoy 9
2.3.3. Hasan Akkuş 9
2.3.4. Abdurrahman Gürses 10
2.3.5. Hasan Rahmi Şenses 12
2.4. İlmi ve Tedristeki Yöntemi 13
2.5. Öğrencilere Karşı Tutumu 14
2.6. Yayın Hayatı 14
2.7. Eserleri 15
2.7.1. Müstakil Eserler 15
2.7.2. Dinî Makaleler 17
2.8. Vefatı 19
3. *MUHÎTU'T-TECVÎD* ADLI ESERİN İÇERİĞİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ 21
3.1. Eserin İsmi 21

3.2. Eserin Fiziksel Yapısı 21
3.3. Eserin İçerdiği Konular 23
3.3.1. Mukaddime 23
3.3.2. Babü'l-Meddât 26
3.3.3. Medd-i Tabîî 32
3.3.4. Medd-i Muttasıl 33
3.3.5. Medd-i Munfasıl 34
3.3.6. Medd-i Lâzım 37
3.3.7. Medd-i Ârız 39
3.3.8. Medd-i Lîn 44
3.3.9. Tenvîn veya Nûn-u Sâkin 45
3.3.10. İhfâ 46
3.3.11. İzhâr 48
3.3.12. İklâb 50
3.3.13. İdğâm Me'a'l-Ğunne 51
3.3.14. İdğâm Bilâ Ğunne 53
3.3.15. İdğâm-ı Misleyn 53
3.3.16. İdğâm-ı Mütecâniseyn 55
3.3.17. İdğâm-ı Mütekâribeyn 56
3.3.18. İdğâm-ı Şemsiyye 57
3.3.19. İzhâr-ı Kameriyye 58
3.3.20. İdğâm 58
3.3.21. Kalkale 61
3.3.22. Lafzatullah 62
3.3.23. Hükmü'r-Râ 63
3.3.24. Zamir 66
3.3.25. Tenbihât 67
3.3.26. Fevâid 75
3.3.27. Mehâric-i Hurûf 80
4. *MUHÎTU'T-TECVÎD* ADLI ESERİN TRANSKRİPSİYONU 83
5. SONUÇLAR 103
ÖZGEÇMİŞ 111

KISALTMALAR LİSTESİ

b	: Yazma Eserde Varağın Arka/Zahr Sayfası
b.	: bin, ibn (Oğlu)
b.y.	: Basım Yeri Yok
bk.	: Bakınız
c.c	: Celle Celâlüh
DİA	*: Diyanet İslam Ansiklopedisi*
ed.	: Editör
H	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
KIBATEK	: Kıbrıs Balkanlar Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu Matbaacılık
Ktp.	: Kütüphane
M	: Miladi
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
nr	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm
r.a.	: Radıyallahu Anh
s.	: Sayfa
s.a.v	: Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
Tdv	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk	: Tahkik Eden
trc	: Tercüme Eden
ts.	: Tarihsiz
ünv	: Üniversite
vr.	: Varak
y.y.	: Yayıncı Yok

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 3.1. Tablo açıklaması 36
Tablo 4.1. Tablo açıklaması 83
Tablo 4.2. Tablo açıklaması 87

MUHAMMED SALİH TANRIBUYRUĞU'NUN MUHÎTU'T-TECVÎD İSİMLİ ESERİ (İNCELEME-METİN)

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşayan Tanrıbuyruğu, İzmir'in Konak ilçesinde dünyaya gelmiş, küçük yaşta hâfızlığını ikmal ettikten sonra dinî ilimleri tahsil etmiştir. Daha sonra dönemin önde gelen hocalarından kıraat ilmi okumuştur. Salih Efendi, henüz on sekiz yaşında iken Kestanepazarı Camii'ne İmam-Hatip olarak atanmış, aynı zamanda Kur'ân Kursu'nda da öğrenci yetiştirmiştir.

Tanrıbuyruğu, sahip olduğu tecvid ve kırâat birikimiyle *Muhîtu't-Tecvîd* isimli kitabını kaleme almıştır. Bahse konu olan eserinin mukaddime kısmında tecvîdin tarifi, hükmü, Kur'ân öğrenmenin fazileti, kıraat imamları, İmam Âsım'ın ikinci râvisi Hafs'ın rivâyetinin tercih edilmesi gibi konulara değinmiştir. Müellif, sonrasında ise tecvîd konularını sade bir dille işlemiştir. Eserin uyarılar kısmında imâle, işmâm, teshîl, sâd ve sîn okunan kelimeler, secde âyetlerinin hükmü, sekte, hâ-i sekt ve vakf konularını; faydalı bilgiler kısmında ise istiâze-besmele, vakf ve vasl halinde farklı okunan vecihler, lahn ve Kur'ân kıraatinde usûller gibi mevzuları ele almıştır. Mezkûr telifin son kısmında ise harflerin mahreçleri anlatılarak eser tamamlanmıştır.

Araştırmada bahsi geçen müellif ve eseri ele alınmıştır. Çalışma esnasında öncelikle yazardan bahsedilip daha sonra mezkûr telif incelemeye tabi tutulmuştur. Son bölümde ise eserin transkripsiyonu yapılmıştır. Buradaki amaç Osmanlı'nın son dönemlerinde yaşamış bir âlimin tecvide dair eserinin açığa çıkarılmasının sağlanmasıdır. Araştırmadaki bir diğer hedefse Osmanlı'nın son dönemine ait bir tecvîd telifiyle öncesinde yazılmış birtakım tecvîd eserlerinin içerisinde yer alan bilgilerin karşılaştırılmasıdır. Zira tezin eserin incelenmesiyle ilgili bölümünde mezkûr telifteki bilgilerle öncesinde kaleme alınmış bazı eserlerin içeriğindeki veriler karşılaştırılmaya tabi tutulmuştur. Araştırma sonucunda zikri geçen telifteki tecvide dair öğelerle öncesindeki veriler arasında çok fazla bir farklılığa rastlanılmadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Kıraat, Tecvîd, Muhammet Salih Tanrıbuyruğu, *Muhîtu't-Tecvîd*.

MUHÎTU'T-TECVîD WORK OF MUHAMMED SALİH TANRIBUYRUĞU (REVIEW-TEXT)

ABSTRACT

Tanrıbuyruğu, who lived in the last period of the Ottoman Empire, was born in Konak district of Izmir, memorized the Qur'an at a young age and studied religious sciences. He later studied recitation, under some leading scholars of the period. Salih Efendi was appointed to the Kestanepazarı Mosque as Imam-Hatip when he was only eighteen years old, and he also educated students in the Qur'an Course.

Tanrıbuyruğu wrote his book *Muhîtu't-Tecvîd* with his knowledge of tecvid and recitation. In the introduction part of his work, which is the subject of the book, he mentioned the definition of tajweed, its ruling, the virtue of learning the Qur'ân, the imams of recitation, and the preference of the narration of Hafs, the second narrator of Imam Asim. Afterwards, the author dealt with the subjects of tajvid in a plain language. In the warnings section of the work, the words imâle, ismâm, teshîl, sâd and sîn read, the provision of the prostration verses, sekte, hâ-i sekt and foundation; In the section of useful information, it has dealt with issues such as istiâze-besmele, waqf and vasl, which are read differently, lahn and the methods in the Qur'ânic recitation. In the last part of the aforementioned book, the work is completed by explaining the pronunciation and the foundation of the letters.

Keywords: The Qur'an, Qiraat, Tajvîd, Muhammad Salih Tanrıbuyruk, *Muhîtu't-Tecvîd.*

1. GİRİŞ

1.1. Tezin konusu

Tezin konusu, Hacı Salih Tanrıbuyruğu'nun *Muhîtu't-Tecvîd* adlı eseridir. Hacı Tanrıbuyruğu, 1892 yılında, İzmir'in Konak ilçesinin Faikpaşa mahallesinde ilmiye sınıfından bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. O, on yaşında hâfızlığını ikmal eylemiş, on üç yaşına geldiğinde ise medreseye giderek dinî ilimleri tahsil etmiş; medrese tahsilinden sonra da dönemin önde gelen hocalarından kıraat ilmi okuyarak icazet almıştır. Tanrıbuyruğu, on sekiz yaşına geldiğinde Kestanepazarı Camii'ne atanmış ve burada uzun yıllar talebe yetiştirmiştir. O, mobilyacılık, eğercilik, terzilik ve fırıncılık gibi mesleklerle meşgul olmuşsa da hayatının büyük bölümünde İmam-Hatiplik ve Kur'ân Kursu öğreticiliği hizmetinde bulunmuştur. Müellif, 16 Mart 1989 tarihinde İzmir'deki evinde vefat etmiştir.

Tanrıbuyruğu, çalışmaya konu olan eserini on sekiz yaşında iken kaleme almıştır. Risâle, genel olarak tecvîd kâidelerini içermektedir. Eserin öne çıkan yönü hacimce küçük olmasına rağmen tecvîdle ilgili kapsamlı bilgileri barındırıyor olmasıdır. Mezkûr risâle, 1329 yılında Keşişyan Matbaası'nda basılmıştır. Eser, yedi baskıya ulaşmıştır. Ayrıca söz konusu telif, Rahim Tuğral tarafından, müellifin farklı iki eseriyle birlikte, *Muhîtu't-Tecvîd, Kur'ân-ı Kerîm Okunuş Usûl Cedveli 1-2* kitapta bir araya getirilmiştir. Bu çalışmada ise eserin ilk baskısı olan Keşişyan Matbaası nüshasına ve *Muhîtu't-Tecvîd, Kur'ân-ı Kerîm Okunuş Usul Cedveli 1-2* kitabına ulaşılmıştır.

1.2. Tezin Amacı

Bu çalışmanın gayesi müellifin; hayatına, yaşamış olduğu döneme, aile efradına, kendisinden ilim tahsil ettiği hocalarına, öğrencilerine yönelik tutumlarına ve eserlerine değinerek daha fazla kişinin bu verilerden faydalanmasını sağlamaktır. Ayrıca üzerinde çalışma yapılan eserin, transkripsiyonunu yapmak suretiyle, istifade edilmesini kolaylaştırmaktır. Belirlenen amaçlar istikametinde müellifin hayatı ve *Muhîtu't-tecvîd* isimli eseri, çalışmanın ana omurgasını oluşturacaktır.

1.3. Tezin Kapsamı ve İçeriği

Daha önce de belirtildiği üzere eserin Keşişyan Matbaası tarafından basılan birinci baskısına ulaşılmıştır. Eser, genel olarak tecvîd konularına temas etmektedir. Bu bağlamda müellif, bu eserinde sade bir dil kullanmak suretiyle tecvîd meselelerine değinmiştir. Dolayısıyla çalışmada öncelikle klasik ve modern kaynaklardan istifade etmek suretiyle tecvîde dair meseleler ele alınmış; daha sonra müellifin konuyla ilgili mülahazalarına değinilmiştir. Tezin sonunda da eserin transkripsiyonu verilmiştir.

1.4. Tezin Önemi ve Özgün Değeri

Kur'ân-ı Kerîm tilâvet edilirken okuyucunun hata yapmadan en doğru şekilde okuması için tecvîd kurallarına riayet etmek gerekmektedir. Bu çerçevede geçmişten bugüne dek çok sayıda tecvîd eseri yazılmış olup bunlardan bazıları geniş kapsamlı ve büyük hacimli bazıları ise kısa ve öz olarak kaleme alınmıştır. Teze konu olan eser de bu tarz çalışmalardandır. Üzerinde çalışılan eser kısa ve özlü bir tecvîd gibi görünse de içeriğindeki mevzûların birçoğu çoğu geniş kapsamlı kitaplarda bulunmayan bilgiler içermektedir. Bahsi geçen verileri daha fazla kimsenin istifadesine sunmak için bu kıymetli eserin akademik camiaya kazandırılması düşünülmüştür. Bu bağlamda yapılacak olan çalışmanın, tecvîd ve kıraat ilimleriyle ilgilenen kimselerin ihtiyaç duyduğu çoğu konuyu aydınlatması ve bu esere ilgi duyan kişilere fayda sağlaması temenni edilmektedir. Şuna da değinmek gerekir ki eser üzerinde, bugüne kadar akademik anlamda herhangi bir doktora veya yüksek lisans tezi bulunmayıp; risâleye Mehmet Akköprü'nün 2005 yılında Dokuz Eylül Üniversitesinde yazmış olduğu *Bir Eğitim Kurumu Olarak Kestanepazarı Kur'ân Kursu* adlı yüksek lisans tezinde kısa bir şekilde değinilmiştir.

1.5. Tezde Takip Edilen Yöntem

Araştırmanın birinci bölümüne, tezin muhtevası gereği Hacı Salih Tanrıbuyruğu'nun hayatı ile giriş yapılmıştır. Bu bölümde Tanrıbuyruğu'nun hayatı, ailesi, yaşadığı dönem, hocaları, çağdaşları, öğrencilere karşı tutumları, yayın hayatı ve eserleri ele alınmıştır. Tezin ikinci bölümünde ise araştırmanın konusu olan kitabın ismi ve fiziksel yapısı ile başlıklarının tanıtımı yapıldıktan sonra müellifin eserinde yirmi yedi başlıkta kaleme aldığı konular incelenmiştir.

Bu bölümde tecvîdin tanımı, hükmü, tecvîd öğrenmenin fazileti, on kıraat imamı ve bugün en çok okunan kıraatin kırâat-i Âsım ve rivâyet-i Hafs olduğuna değinilmiştir. Tecvîd kurallarının ele alındığı kısımda ise konular, öncelikle temel kaynaklardan istifadeyle etraflıca anlatıldıktan sonra müellifin eserinde mevzûya dair zikrettiklerine değinilmiştir. Bu bölümde zikri geçen tecvîd kaideleri sonrasında uyarılar başlığı altında; اَنَا hükmünde olan kelimeler, imâle, işmâm, teshîl, sîn ve sâd şeklinde okunan kelimeler, secde âyeti, sekte, hâ-i sekt ve vakf konuları ele alınmıştır. Faydalı bilgiler başlığında ise istâze ve besmele, vakf ve vasl halinde farklı okunabilen kelimeler, lahn ve Kur'ân kıraatinde usûl konuları ele alınmıştır. Araştırmanın üçüncü bölümünde ise risâle, transkripsiyon alfabesi kullanılarak latin harflerine aktarılarmak suretiyle ilgililerin hizmetine sunulması sağlanmıştır.

1.6. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmada faydalanılan kaynakları; tecvid, kırâat, tefsir, hadis ve lügatle ilgili eserler şeklinde başlıklara ayırmak mümkündür. Bunlardan araştırmada tezin esas mevzûsunu teşkil eden tecvîd, kırâat ve ulûmü'l-Kur'ân kaynakları birincil derecede kaynak olarak ele alınmıştır. Hadis, tefsir, lügat ve *DİA* maddelerine ise yeri geldikçe değinilmiştir.

Tezin birinci bölümünü oluşturan müellifin hayatı kısmında, Salih Tanrıbuyruğu'nun *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz* adlı eserinden istifade edilmiştir. Eserin içeriğinin incelendiği bölümde ise müellifin kaynak olarak kullandığı eserlerden İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*'ı ile Saçaklızâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1150/1737) *Cühdü'l-mukıll* isimli eseri önemli başvuru kaynağı olmuştur. Ayrıca Ramazan Pakdil'in *Tâlim, Tecvid ve Kıraat'*ı, İsmail Karaçam'ın *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri* ile Abdurrahman Çetin'in *Kur'ân Okuma Esasları* isimli eserinden oldukça istifade edilmiştir.

2. HACI HÂFIZ MUHAMMED SALİH TANRIBUYRUĞU'NUN HAYATI

2.1. Hayatı

Hacı Hâfız Muhammed Sâlih Tanrıbuyruğu, 1892 yılında İzmir'in Konak ilçesinin Fâikpaşa Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir.[1] Dedesi Hacı Ahmed Efendi, ilim ehli olup müderrislik yapmıştır. Tanrıbuyruğu, Hisar Camii'nin[2] imamlarından Keçecizâde ile de kuzendir. Annesini ve babasını küçük yaşta kaybeden Sâlih Tanrıbuyruğu'nun bakımı, halası Fatma Hanım ve eniştesi tarafından üstlenilmiştir.

Tanrıbuyruğu, on yaşında hâfızlığını ikmal eyleyip on üç yaşına girince de Sâlepçioğlu Medresesi'ne[3] giderek dinî ilimleri tahsil etmiş; sonrasında dönemin önde gelen hocalarından kıraat okuyarak kurrâ hâfız olmuştur. Almış olduğu bu icâzetnâme ile resmi olarak on sekiz yaşında Kestanepazarı Camii'ne[4] İmam-Hatip olarak atanmış, aynı zamanda Kur'ân Kursu'nda da öğrenci yetiştirmiştir. İcâzetnâme nedeniyle yüksekokul/ üniversite mezunu olarak kabul edilmiş; bunun üzerine maaşında değişiklik yapılmıştır.[5]

Tanrıbuyruğu, on yedi yaşına geldiğinde Kestanepazarı Camii'ne imam olarak atanmış; bu camide kırk altı sene imamlık yapmış; aylık maaşı öteki imamlardan düşük olmasına rağmen

---

1 Hacı Hafız Salih Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz* (İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2007), 4.

2 İzmir Hisarönü'nde bulunan Hisar Camii'nin çeşitli kaynaklarda Latin Kilisesi'nden çevrildiği, bazı kaynaklarda ise Aydınoğlu Özdemiroğlu Molla Yakub Bey tarafından 1597-1598 senelerinde inşa edildiği rivayet edilmiştir. Hisar Camii, ismini Hisar'ın aşağısında bulunan kapının önünde olmasından almış; 1813, 1868 ve 1881 depremlerinde zarar görmüş ve sonrasında onarılmıştır. Moloz taş ve kesme taştan inşa edilen cami, kare şeklinde olup sekiz sütun üzerine konulan merkez ve onu taşıyan altı kubbe ile çevrilidir. Bk. Kültür ve Turizm Bakanlığı, "İzmir İl Kültür ve Turizm Bakanlığı", erişim: 21 Ekim 2021, https://izmir.ktb.gov.tr/TR-210571/tarihi-camiler.html.

3 İzmir Kemeraltı'nda bulunan cami, 1893 tarihine ait vakfiyede belirtildiğine göre, Sâlepçizâde Ahmed Ağa tarafından yaptırılmıştır. Mezkûr cami, mektep, dershane ve medreseyi bünyesinde içinde barındırır. Bk. Mübahat S. Kütükoğlu, "İzmir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: *TDV yayınları,* 2001), 23/526.

4 1668'de İzmir Gümrük Emini Ahmet Emin Ağa tarafından yenilenen Kızıl İbrahim Camii, Ahmet Ağa Camii bünyesindedir. 1910 senesinde Tanrıbuyruğu, Kestanepazarı Kuran Kursu'na atanmış ve burada 15 yıl aralıksız eğitime devam etmiştir. Daha sonra 1924'de Tevhîd-i Tedrîsat Kânunu ile medreselerin kapanmasıyla bu kurumda resmi eğitime son verilmiştir. 1947 yılında Diyanet İşleri 3. Başkanı Ahmet Hamdi Akseki, dernek kurularak ara verilen Kur'ân-ı Kerîm eğitimine devam edilebileceğini söylemiştir. Akseki, bu derneğin kurulması için Demircili Ali Eren Hoca Efendi'yi İzmir'e il müftü yardımcısı olarak görevlendirmiştir. Bu çerçevede 1948'de Kur'ân Talebeleri'ni Himaye Derneği kurulmuştur. Söz konusu yer, 1960'da İmam-Hatip ve İlahiyata Öğrenci Yetiştirme Derneği adını almıştır. Burası 2008'den itibaren Kestanepazarı Öğrenci Yetiştirme Derneği olarak hizmetine devam etmektedir. Bk. Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Kestanepazarı Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV yayınları, 2002), 25: 312-313.

5 Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz,* 15.

bu camide görev yapmaya devam etmiştir.[6] Kestanepazarı Camii'nde görev yaptığı müddetçe Ramazan aylarında, teravih namazlarını hatimle kıldırmıştır.[7] Tanrıbuyruğu, Kestanepazarı Camii'nden başka Salepçioğlu, Tatari ve Hasan Hoca camilerinde de imamlık vazifesi yapmıştır. Bu hizmetinin yanı sıra vaktiyle İzmir'in tek resmî Kur'ân Kursu öğreticisi Bursalı Halil Efendi'nin tayini başka bir yere çıkınca, buradaki görevi de üstlenmiştir. Dönemin Diyanet İşleri Başkan yardımcısı olan Ahmed Hamdi Akseki,[8] birtakım işleri sebebiyle İzmir'e geldiğinde, Tanrıbuyruğu'nun çalışmalarını yerinde görmüş ve çok beğenmiştir. Netice itibariyle Tanrıbuyruğu, Demircili Dersiâm Ali Rıza Efendi'nin de katkı ve yardımlarıyla, 1945'te Kestanepazarı Kur'ân Kursu'nu kurmuştur.[9] Tanrıbuyruğu, bir yandan talebelere ders vermeye ve onlara bir şeyler öğretmeye gayret ederken diğer taraftan öğrencilerin iaşe ve barınma ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır.[10]

Tanrıbuyruğu, ilerleyen zamanlarda müftü olarak Alaşehir'e tayin olmuştur. Yaklaşık iki-üç sene kaldığı Alaşehir'de ilk olarak bir Kur'ân Kursu açmış; aynı zamanda tebliğ ve irşat hizmetlerine de devam etmiştir. İzmir'deki İmam-Hatip açıldığında, burada da Kur'ân-ı Kerîm, akaid ve fıkıh dersleri vermiş; aynı zamanda Şeyh Câmii'nde çarşamba günleri bayanlara ders yapmış ve vaaz etmiştir.[11]

---

6 Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz*, 17.

7 Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz,* 4.

8 Antalya'nın Akseki ilçesinde 1886 yılında doğmuştur. Babası Güzelsu Camii imamı Mahmud Efendi, annesi Hatice Hanım'dır. Akseki, beş-altı yaşlarında Kur'an okumaya başlamıştır. Ödemiş'teki medreseleri bitirdikten sonra İstanbul'a gelerek Fatih'te eğitimine devam etmiş; yine Dârulfünûn Ulûmu Âliye-i Dîniyye'deki Medresetü'l-Mütehassısîn'i Dâru'l-Hilâfetil Âliye'yi birincilik derecesi ile bitirmiştir. O, *Sebîlürreşad*, *Mahfil, Yeşilay, Selamet, İslam-Türk Ansiklopedisi* gibi mecmualarda yazılar yazmış; ayrıca muallimlik, kürsü şeyhliği, medrese hocalığı yapmıştır. Akseki, Balkan harbi öncesi *Sebilürreşad Dergisi*'nin muhabiri olarak Bulgaristan'a gönderilmiş, oradan mektuplar kaleme almıştır. Akseki, Millî Mücadele döneminde vazifesini bırakarak, mücadeleye destek için Ankara'ya dönmüştür. Daha sonra o, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi hadis müderrisi, Diyanet İşleri Reisliği Hey'et-i Müşâvere Âzâlığı ve Diyanet İşleri Başkan yardımcılığı vazifelerini yürütmüştür. O, 1947 yılında üçüncü Diyanet İşleri Başkanı olmuş; 9 Ocak 1951 tarihinde görevi başında vefat etmiştir. Akseki'nin cenazesi Cebeci Asrî Mezarlığı'na defnedilmiştir. Bk. Süleyman Hayri Bolay, "Akseki, Ahmet Hamdi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1989), 2: 293-295.

9 Bk. Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz,* 18.

10 Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz,* 18.

11 Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz,* 19.

Tanrıbuyruğu, geçimini sağlamak için farklı işler yapmıştır. Bunların içinde mobilyacılık, kayınpederinin işi olan eğercilik, terzilik ve fırıncılık da vardır.[12] Ancak daha sonra o, "Ticaret bana göre değil" diyerek ticarî hayata bir daha dönmemek üzere tamamen çekilmiştir.[13]

2.2. Hocaları

Sâlih Tanrıbuyruğu'nun eğitiminde hocalarının, ana-babasız kaldığında akrabalarının ve içinde yetiştiği sosyo-politik hayatın rolü vardır. Bu kısımda onun hocalarına değinilecektir.

2.2.1. Bestekâr Râkım Elkutlu

Râkım Elkutlu, İzmir'de 1871 yılının Ağustos ayında dünyaya gelmiş ve hayatını burada sürdürmüştür. Annesi Sıdıka Hanım, babası Hisar Camii imam-hatiplerinden Şuayb Efendi'dir. Elkutlu, eğitimini İzmir İdâdîsi'nde bitirmiştir. Henüz yedi yaşında iken, amcası olan İzmir Mevlevîhanesi şeyhi neyzen Emin Dede'den mûsiki dersleri almıştır. Kısa zamanda mûsiki alanında ilerleme sağladığından dergâhtaki âyinlere düzenli olarak katılmaya başlamıştır. On yedi yaşına geldiğinde mevlevîhânenin na'thanlığına,[14] yirmi sekizinde ise kudümzenbaşılığına[15] yükselmiş; bu esnada Emin Dede'nin yanında yirmi yaşına gelinceye kadar ders almaya devam etmiştir. 1982 yılında babası Şuayb Efendi'nin vefatı üzerine Râkım Elkutlu'nun, Hisar Camii imam-hatipliğine ataması yapılmıştır. İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılmasının akabinde adliyede başlamış olduğu Mahkeme-i Şer'iyye Dairesi'ndeki göreviyle beraber vefat edinceye dek bu vazifeyi ifa etmiştir. Bundan dolayı etrafında Râkım Hoca diye tanınmıştır. 3 Ekim 1946 tarihinde İzmir Türk Mûsikisi Cemiyeti reisliği görevine getirilen Râkım Elkutlu, 4 Aralık 1948 senesinde İzmir'de ölmüş, cenaze namazı Hisar Camii'nde kılındıktan sonra Kokluca Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Râkım Efendi hocalığı, hânendeciliği[16] ve bestekârlığı ile döneminin önemli mûsikişinaslarından biridir. Nitekim o, İzmir'de yaşayan ünlü bestekar Tanbûrî Ali Efendi'den yaklaşık beş sene eğitim alarak mûsikinin nazarî ve amelî inceliklerini öğrenmiştir. Ayrıca

---

[12] Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz,* 16.

[13] Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz,* 17.

[14] Hz. Peygamberi övmek için yazılan şiirlere na'ت, mevlevi ayinlerinde na'tları okuyanlara "na'than" denir. Bk. Mustafa Çiçekler, "Na't", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2006), 32: 437.

[15] Mevlevi ayinlerinde ney, kudüm, keman, ed, rebap gibi enstrümanlardan kudümzenlerin en kıdemlisine "kudümzenbaşı" denir. Bk. İlham Ayverdi, "Kudümzenbası", *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Seçil Ofset, 2010), 708.

[16] Yakın dönemlere dek Türk mûsikisinde tek veya toplu yapılabilen, mûsikiyi sesleriyle icra eden kadın ve erkek sanatçılara denir. Bk. Nuri Özcan, *"*Hânende*", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1997), 16: 27.

Mûsevî sanatkârı Santo Şikârî'den meşk ederek geniş çaplı bir repertuvara sahip olan Râkım Elkutlu, Zekâî Dede'nin talebelerinden bestekâr Hâfız Aziz Efendi'den de istifade etmiştir. Râkım Hoca, büyük bir bestekâr olabilmek için her tarzda eser vermenin zorunlu olduğunu savunan Hamâmîzâde İsmâil Dede'yi örnek alarak dinî ve gayr-i dinî alanda tevşîh, ayîn-i şerîf, beste, durak, ilâhi, yürük semâi, ağır semâi, türkü, şarkı, peşrev marş ve saz semâisi tarzlarında 600 civarında eser bestelemiştir.[17]

Tanrıbuyruğu'nun hakkında mâlûmat bulunmayan hocaları Odunkapı Camii imamı Demircili Şeyh Mustafa Hilmi Efendi, İzmir eski müftülerinden Akif Salı'nın babası Kâtipzâde Camii İmamı, İzmir fetva müderrisi ve aynı zamanda İzmir kadısı olan Hafız Ali Fehmi Efendi ile Şadırvanaltı Câmii İmamı Zenbilli Ali Efendi'dir. Ayrıca Devlet Demir Yolları'nda görevli olan Kâmil Efendi'den de ders almıştır.[18]

Sâlih Tanrıbuyruğu, ders vermek üzere hocalarının kendisine geldiğini, hatta kıraat ve tâlim hocasının kendisine hizmette bulunduğunu, bir hoca efendinin ise yetenek ve zekasını görünce, kendisine ders vermek üzere İzmir'e geldiğini söylemiştir.[19]

2.3. Çağdaşları

2.3.1. Kesikbacak İsmâil Efendi

Trakya'nın batısında olan Serez kentinde dünyaya gelmiştir. İlk öğrenimini doğup büyüdüğü memleketinde tahsil ettikten sonra Toptaşı Askerî Rüşdiyesi'ne kaydını yapmıştır. Atılgan ve zeki bir talebe olan İsmâil Hakkı, okul dönüşü evine giderken tramvaydan düşüp iki bacağını birden kaybetmiştir. Bu olay onun hayatının gidişatını değiştirmiştir. Şehzâde Camii şeyhulkurrâsı ve Fatih Camii dersiâmlarından olan dayısı Serezli Ahmed Şükrü Efendi riyasetinde hâfızlığa başlamış; hâfızlığını bitirdikten sonra Oflu Mehmet Âşıkkutlu ile beraber Reîsülkurrâ Varnalızâde Hâfız Hamdi Efendi'den kırâat-ı aşereyi bitirip icâzet almıştır. İsmail Efendi, Bekir Hâki Yener ve Ömer Nasuhi Bilmen gibi dönemin önde gelen âlimlerinin derslerine de katılarak hadis ve fıkıh alanında kendisini geliştirmiştir.

Fatih'te Kumrulu Mescidi'nin karşı tarafında bulunan bir bakkal dükkanını işletmeye başlayan İsmail Efendi (1930), Kur'ân derslerine de fahrî olarak devam etmiştir. Resmî hizmetine ilk olarak 1942 yılında Afyon Merkez Kur'ân Kursu öğreticiliğiyle başlamıştır. 1952 senesinde

---

[17] Bekir Sıtkı Sezgin, "ELKUTLU, Mehmet Râkım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1995), 2: 55-56.

[18] Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz,* 16.

[19] Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz,* 16.

İstanbul Fatih'te Dülgerzâde Camii Kur'ân Kursuna nakli gerçekleşen İsmail Efendi, 1972 tarihinden emekliliğine varıncaya dek bu görevi ifa etmiştir. Yetiştirmiş olduğu talebelerinden 98'ine 'aşere, 3170 tanesine ise tashîh-i hurûf belgesi vermiş; engelli olmasına karşılık özgüvenini hiçbir zaman yitirmemiş ve saygınlığını hayatının sonuna kadar sürdürmeyi başarmıştır. İsmail Efendi, 11 Kasım 1972'de İstanbul'da vefat etmiş ve Edirnekapı Şehitliği'ne defnedilmiştir.[20]

2.3.2. Fikri Aksoy

Fikri Aksoy, 1925 yılında Afyonkarahisar'da dünyaya gelmiştir. Babası, İmamoğulları'ndan Hattat Hacı Osman'ın oğlu Hacı Şükrü Aksoy'dur. 1938 senesinde Afyon Gedik Ahmet Paşa İlkokulu'ndan mezun olduktan sonra ailesi ile beraber İstanbul'a göç etmiş; İstanbul Müftülüğü Mushafları Tetkik Komisyonu'nda başkanlık görevini yürütmüştür. Aksoy, bilhassa kıraat ilmi sahasında yaptığı hizmetlerle tanınmış ve Türkiye'nin önde gelen hafızları arasında yerini almıştır. Reşat Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi,* Ali Rıza Sağman'ın *Mevlid Nasıl Okunur ve Mevlidhanlar,* H. Rahmi Şenses'in *Bugünün Meşhur Huffâz-ı Kirâmı ve Mevlidhanları* ve Hâfız Zeki Altın'ın *Eski ve Yeni Kur'ân Bülbülleri isimli* eserlerinde Fikri Aksoy'un meslek hayatı ve yaptığı kıymetli çalışmalara dair övgü ifadeleri bulunmaktadır. Aksoy'un *On Derste Kur'ân Alfabesi* (1959), *Allah'a Giden Yol* (1964), *Âdâb-ü kırââti'l-Kur'ân* (1970) olmak üzere üç adet eseri vardır.[21]

2.3.3. Hasan Akkuş

Ankara'nın Kızılcahamam kazasına bağlı Beşkonak (Gürcü) kasabasında dünyaya gelmiştir. Babası Osman Efendi, annesi ise Keziban Hanım'dır. Çalışmak için İstanbul'a gelen Osman Efendi, daha sonra oğlu Hasan'ı da 1899 yılında yanına almıştır. Osman Efendi, bir süre Gazhane'de çalıştıktan sonra Sirkeci Emirler Mescidi'ne müezzin olmuştur. Dolayısıyla Hasan Akkuş'un küçüklüğü, İstanbul Sirkeci'de geçmiştir. İlk dinî bilgileri Osman Efendi'den almıştır. İlk tahsilini de halihazırda IV. Vakıf Hanı olarak bilinen büyük iş hanının bulunduğu yerdeki Hamidiye Mektebi'nde tamamlamıştır. Daha sonra Eyüp Kızılmescid imam-hatibi olan Hâfız Hüsnü Efendi'de hâfızlığa başlamış; hâfızlığı bitirmesinin akabinde Ayasofya Merkez Rüşdiyesi'ne kaydolmuş ve 1913 senesinde buradan mezun olunca, Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye medreselerinden Ayasofya Medresesi'ne girmiştir. Hasan Akkuş, aynı sene Çemberlitaş

[20] Recep Akakuş, "İsmail Efendi, Kesikbacak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2001), 23: 96.

[21] Reşad Ekrem Koşu, "Aksoy (Hâfız fikri)", *İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Tan Matbaası, 1958) 1: 544.

Dizdâriye Camii şerifine müezzin-kayyım olarak görevlendirilmiş; cami göreviyle birlikte eğitimine devam ederken 1915 tarihinde askere alınmıştır ve iki ay gibi kısa bir eğitimin akabinde Yemen cephesine gönderilmiştir. Burada Birinci Fırka'ya bağlı istihkâm bölüğü ihtiyat zâbit vekilliği görevini yürütmüştür. Bir süre İngilizler'e esir düşen Hasan Akkuş, sıkıntılı bir esaret hayatının akabinde 1918 senesinde hürriyetine kavuşmuştur. İstanbul'a gelince Dizdâriye Camii'ndeki görevine tekrar başlamış; 1923'te Galata Arap Camii imam-hatipliğine, 1926'da ise Nuruosmaniye Camii hatipliğine, akabinde ikinci imam-hatipliğine tayin edilmiştir. Bu süre zarfında evlenmiş ve bu izdivaçtan üç evladı olmuştur.

Hasan Akkuş, vatani görevini yaptıktan sonra kendisini tamamen Kur'ân öğrenimine vermiştir. Tabak Yunus Camii imamı Reîsülkurrâ Hacı Hasan Efendi'den kırâât-i seb'a ve 'aşere dersleri almış; aynı zamanda Nuruosmaniye Camii başimam-hatibi Akreboğlu Hâfız Osman Efendi'nin takrîb derslerine devam etmiştir. Bu esnada Nuruosmaniye Camii kayyımhânesinde Kur'ân-ı Kerîm dersleri de vermiştir. Hasan Akkuş, Ayasofya Camii imam-hatibi İdris Okur'la beraber Ayasofya dersiâmlarından Âmâ Hâfız Halil Efendi'den de ders almıştır. Akkuş, 1934 tarihinde 30 lira aylıkla İstanbul ikinci hâfız öğretmenliğine, 1936 senesinde de Nuruosmaniye Camii başimam-hatipliğine atanmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'i güzel okuyuşu ve hizmeti ile tanınmış hâfızlardan Hasan Akkuş, 1950-1960 senelerinde imam-hatiplik ve Kur'ân-ı Kerîm öğretmenliği görevlerini beraber yürütmüştür. 1960 yılında aynı anda iki vazifenin beraber yürütülmesine son verilince imam-hatiplik görevini tercih etmiş; 1926 yılından itibaren devam ettiği fiilî Kur'ân muallimliğini bırakmıştır.

Hasan Akkuş, bir ara İstanbul Hademe-i Hayrât Cemiyeti başkanlığı da yapmıştır. 4 Eylül 1970 tarihinde kendi isteği ile Nuruosmaniye Camii başimam-hatiplik vazifesinden emekliye ayrılmış; 8 Ocak 1972'de vefat etmiştir. Cenaze namazı, uzun yıllar hizmet verdiği Nuruosmaniye Camii'nde kalabalık bir cemaatin katılımıyla, Beyazıt Camii başimam-hatibi Hâfız Abdurrahman Gürses tarafından kıldırılmış ve naaşı Levent Zincirlikuyu'da bulunan aile kabristanına defnedilmiştir. Çok sayıda hâfız yetiştirmiş ve pek çok hayırlı hizmetlere önderlik yapmış olan Hasan Akkuş şakacı bir kişiliğe sahip olup, spora ve bilhassa güreşe ilgi duymuş; yine gençliğinde birçok spor etkinliklerine katılmıştır.[22]

2.3.4. Abdurrahman Gürses

[22] Recep Akakuş, "Akkuş, Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1989), 2: 275.

Abdurrahman Gürses, Sakarya'nın Hendek ilçesine bağlı Soğuksu kasabasında dünyaya gelmiştir. Babası uzun müddet Soğuksu köyünün imamlık vazifesini yapan Hâfız Said Efendi, annesi Fatma Hanım'dır. Gürses, on üç-on dört yaşlarında Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiş; daha sonra Hendek'te Abdurrauf Hoca'dan tâlim-tecvid, Hendek Yeni Camii Medresesi'nde müftü Ali Niyazi Konuk'tan ise sarf, nahiv ve fıkıh dersleri almıştır. İstanbul'a gelerek Ayasofya Soğukçeşme Medresesi'nde bir süre tahsil görmüş, bu esnada Yeni Cami İmam-Hatibi Nuri Efendi gibi müderris ve ulemâlarla tanışıp kendilerinden istifade etmiş; yine Erbilli Esad Efendi'nin (ö. 1931) derslerine katılmıştır. Gürses, 1924'de Medreselerin kapatılması sebebiyle Hendek'e dönmüş ve 1934 senesine dek burada kalmıştır. 1934 yılında yeniden İstanbul'a gelen Gürses, Üsküdar'a yerleşmiş; bu esnada Üsküdar Selimiye Camii imamı Fehmi Efendi'den (ö. 1361/1942) İstanbul tariki Ahmed es-Sûfî mesleği üzere kıraat ('aşere-takrîb) okumuş ve 1937 tarihinde icâzet almıştır. İlk resmî vazifesine 1938'in sonlarında Fatih Mihrimah Sultan Camii'nde imam-hatip olarak bir ay gibi kısa bir süre görev yapmış; daha sonra Teşvikiye Camii'ne tayin olmuştur. Burada takriben beş sene vazife yaptıktan sonra 22 Mayıs 1944 tarihinde Beyazıt Camii'ne nakledilmiştir. Gürses, 6 Haziran 1979 senesinde emekli oluncaya kadar bu camide vazife yapmıştır.

Gönenli Mehmet Efendi (ö. 1411/1991) olarak tanınan Mehmet Öğütçü'nün 2 Ocak 1991 tarihinde vefat etmesinin ardından reîsülkurrâ lakabını alıp vefatına kadar bu vazifesini ikame ettiren Gürses; imamlık vazifesiyle beraber Nuruosmaniye Kur'ân Kursu, Beyazıt Camii Kur'ân Kursu ve 1973 yılında bir zaman İstanbul İmam-Hatip Okulu başta olmak üzere farklı yerlerde kıraat dersleri ve tâlim vermiş; aynı zamanda davet edildiği Fas'ta Verş rivayetini okumuştur. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki Haseki Eğitim Merkezi'nde 1976-1998 tarihleri arasında kıraat öğretmiş; gayr-ı resmî icâzet verdiği çok sayıda öğrencilerinin yanında burada 100'den fazla öğrenciye 'aşere-takrîb dersleri vermiştir. Abdurrahman Gürses, Osmanlılar'dan bugüne kıraat ilminin intikalinde değerli bir vazife üstlenmiş ve aynı zamanda bir kıraat öğretim metodu olan Ahmed es-Sûfî mesleğinin sonraki nesillere aktarılmasını sağlamış olmasının yanında devrinin ileri gelen Kur'ân okuyucularından biri olmuştur. Tilâvet tavrı itibariyle makam geçkisinde ve harflerin telaffuzunda tekellüften kaçınan Gürses, eski İstanbul hâfızları ile Abdülfettâh Ṣa'ṣâî (ö. 1992), Mahmûd Halîl el-Husarî (ö. 1980) gibi Mısır'ın önde gelen kârîlerinin tilâvetlerinden etkilenmiş ve bu yönüyle Arap-Türk karışımı olarak değerlendirilebilecek bir okuyuş tarzı benimsemiştir. Gürses'in, *Takrîb*

Kavâid Defteri gibi birtakım ders notlarıyla birlikte *İslâm'ın Nuru* isimli dergide yayımlanmış tercüme ve derleme niteliğinde yazıları bulunmaktadır.[23]

2.3.5. Hasan Rahmi Şenses

Hasan Rahmi Şenses,[24] 1906 senesinde Kocaeli'nin Gebze nahiyesinin Sultan Orhan kasabasında doğmuştur. İlkokul ve rüşdiyede eğitimine devam ederken hıfzını tamamlamıştır. Rahmi Şenses, babası Hüseyin Efendi'nin talebi üzerine 1917-1918 senelerinde medrese okumak için İstanbul'a gelmiştir. Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi'nde okurken 1924 senesinde çıkarılan Tevhîd-i Tedrîsât kanunu ile medreseler kaldırılınca öğrenimine ara vererek memleketine gitmiştir.

Şenses, askerlik vazifesine yapıp evlenmiş ve akabinde İstanbul'a giderek Fatih Camii Başimamı Hafız Ömer Aköz Hoca Efendi'den talim ve Mısır tariki ile kıraat ilmi okumuş; 27 Mayıs 1946'de buradan icazet almıştır.[25] Diyanet'teki vazifesine 01.01.1940 senesinde 35 yaşlarında başlamış; sırasıyla Yakacık, Hereke, Tavşancıl, Tabaklar Camii ve Arap Camii'nde görev yapmasının ardından Beyoğlu Hüseyin Ağa Camii'nde baş imam olarak görevlendirilmiştir. Buradaki görevini ömrünün sonuna kadar devam ettirmiştir. Şenses, 1947 senesinde vazifeli olarak vapurla çıktığı Hac yolculuğu akabinde yazdığı Hac kitabı (Resimli ve İzahlı Hac Kitabı, Şaka Matbaası, 1949, s. 46) ses getirince küçük risaleler kaleme alarak halkı bilgilendirme yolunu seçmiştir.

Şenses, Beyoğlu Ağa caminde başimam-hatip olarak vazife yaparken Sadettin Heper'in aracılık etmesiyle, Yüksek İslâm Enstitüsü'nün ilk öğretim görevlileri arasında, 1960-1971 seneleri arasında Kur'ân-ı Kerîm derslerine girmiştir. 3 Mart 1970'de Yüksek İslâm Enstitüsü'ndeki vazifesi bittiğinde bir sene daha bu görevi uzatılmış; bu esnada *Kur'ân-ı Kerîm vücûh ve belâğat* hocalığı yapmıştır. Şenses, 63 yaşında iken 1 Şubat 1972 tarihinde vefat etmiş; Eyüp Sultan Mezarlığı'na defnedilmiştir.[26]

---

[23] Naci Demirci, "Gürses, Abdurrahman" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV yayınları, 2020), Ek-1: 493-494; Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kurrâları* (İstanbul: Rabbani Yayınları, 2021), 493.

[24] Nüfus kaydında Hasan Rahmi Şenses geçmektedir. Şenses, Hasan ön adını genellikle kısaltarak kullanmıştır. Bk. Kâmil Büyüker, "Mevlidhân Geleneğine Kayıt Düşmek ve H. Rahmi Şenses", *Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsiki Sempozyumu (Amasya, 3-4 Kasım 2017)*, ed. Şuayip Özdemir-Ayşegül Gün (Ankara: KIBATEK-Kıbrıs Balkanlar Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu Başkent Klişe ve Matbaacılık, 2017) , 551.

[25] Diyanet İşleri Başkanlığı'nda muhafaza edilen *Esâmî-i Kurrâ Defteri*'nde 77. varak 111. sayfada şu şekilde kayıt geçmektedir: "Ağa Camii Şerîfi İmâm-ı Evvel ve Hatîbi Rahmi Efendi 'aşereden 25 Cemâziyelâhir 1345-27 Mayıs 1946 Pazartesi" Konuyla ilgili bk. Büyüker, "Mevlidhan Geleneğine Kayıt Düşmek ve H. Rahmi Şenses", 551.

[26] Büyüker, "Mevlidhân Geleneğine Kayıt Düşmek ve H. Rahmi Şenses", 551-552.

2.4. İlmi ve Tedristeki Yöntemi

Tanrıbuyruğu'nun en etkin olduğu saha kuşkusuz kıraattir. Bunu hem yakın çevresi ve talebeleri hem de bu sahada yazmış olduğu kitapları ortaya koymaktadır. Nitekim Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın (ö. 1942) arkadaşı Bağaraslı Bahri Dalgıç Efendi'nin, Tanrıbuyruğu hakkında "*Onun üç yönü vardır: İtikad, ibadet ve kıraat"* ifadesi bu konuyu desteklemektedir.[27]

Tanrıbuyruğu, Kur'ân-ı Kerîm'i tilâvet ederken sadece Arap tavrı okunmasına karşı çıkmış, İstanbul tavrına göre de okunması gerektiğini ifade etmiştir. Bu konu üzerinde kararlı bir şekilde duran Tayyar Altıkulaç için bir mektup kaleme almış; ayrıca bu hususta bir risâle yazmıştır**.** Yine zamanın ileri gelen kurrâlarından Yerebatan Camii İmamı Üsküdarlı Ali Efendi'ye (ö. 1976), öğrencilerinin kıraati konusunda daha çok hassas olmaları için bir mektup yazmıştır. Kur'ân'ın tecvid kurallarına uygun, doğru ve düzgün tilavet edilmesi noktasındaki duyarlılığı sebebiyle her nerede, yanlış ve galat tilâvet eden, tanıdık veya tanımadık bir kişiyi görse, derhal düzeltip, kimsenin darılmasına ve alınmasına aldırmamıştır. Kendisine daha yumuşak ve toleranslı davranması gerektiği söylendiğinde ise "*Allah güceneceğine insanlar gücensin*" diye cevap verdiği ifade edilmektedir.[28]

Tanrıbuyruğu, Kur'ân-ı Kerîm'i talebelerine genellikle hadr bazen de tertîl üzere okutmuş; bir cüzün en seri şekilde yirmi dakikada tilâvet edilebileceğini, daha altında bir okuyuşun doğru olmayacağını ifade etmiştir.[29]

Tanrıbuyruğu'nun kırâatin ardından en mahir olduğu alan, fıkıhtır. Bu hususta İmam Birgivî'ye benzemektedir. Onun okuttuğu dersler içerisinde tecvid, kıraat, arapça, tefsir, fıkıh, mantık, fıkıh usulü ve hadis görülmektedir. Tanrıbuyruğu'nun en çok okuttuğu kitaplar ise *Celâleyn*,[30]

---

[27] Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz,* 19-20.

[28] Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz,* 20.

[29] Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz,* 20.

[30] Celâlüddîn el-Mahallî'nin (ö. 864/1459) hayatının sonlarına doğru başladığı ve Celâlüddîn es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) kırk günde tamamladığı bir Kur'ân-ı Kerîm tefsiridir. Mahallî, Kehf'den Nâs sûresine kadar tefsir yapmış, sonrasında ise Fâtihâ'ya başlamış; ancak eseri tamamlayamadan vefat etmiştir. Süyûtî ise Bakara'dan İsrâ'nın sonuna kadar tefsir yapmıştır. Eser üslûp, ihtisar ve dil itibariyle bir bütünlük teşkil eder. Birtakım kelimelerin açıklaması dışında bölümlerin aralarında pek fark yoktur. Eser, dirâyet tefsiri olup; eserde Kur'an'ın Kur'ân'la ve sünnetle açıklanması tarzından bir hayli faydalanılmıştır. Bk. Ali Akpınar, "Tefsîrü'l Celâleyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2011), 40: 294-295.

Tarîkât-ı Muhammediyye[31] ve *Merâku'l-felâh*'tır.[32] *Celâleyn* ve *Tarîkât-ı Muhammediyye*'den hem öğrencilere hem de cami cemaatine ders yapmıştır.

2.5. Öğrencilere Karşı Tutumu

Hacı Salih Efendi talebelerine karşı oldukça kibar, halim ve nazik davranmış olup kendisinin şiddete baş vurduğu, sert davrandığı görülmemiştir. Mecbur kalıp da ceza vermesi gerektiğinde ise bundan vazgeçip "*Ben seni affediyorum. Allah da beni affetsin*" demiştir. Eşinin ifadesine göre, Hacı Salih Efendi talebeler için evinde sabaha kadar ders hazırlamış, onlara, yaşlarına göre davranıp ruh vermeye çalışmıştır. Kestanepazarı'nda son zamanlarda görev yapan bir Hoca Efendi'nin söylediğine göre arada evinden gece gelerek, üstleri açılan talebelerin üzerlerini örtmüş; arada bir hafta sonlarında talebeleri kıra götürüp, onları güreştirmiştir.[33]

Hacı Salih Efendi, sabah namazını cemaatle kıldıktan sonra kursa geçerek derse başlayıp burada akşama kadar talebeleri okutmuştur. Öyle ki onun yoğunluğundan dolayı yemek yemeye zaman bulamadığı olmuştur. Bu sebeple bazı talebeleri, onu, bazen elinde ekmek yerken gördüğünü söylemişlerdir.[34]

2.6. Yayın Hayatı

Hacı Salih Efendi, ilk eserini irşad, tebliğ ve tedrise başlamadan 1910'da yayınlamıştır. Bu, *Muhîtu't-tecvîd* isimli kısa bir tecvid kitabıdır. Adı geçen telifi on sekiz yaşında iken yazmıştır. Fakat o yaştaki birinin kitabının basılmasında bazı sakıncalar görülerek; eser, Salih Efendi

---

[31] Tam ismi *eṭ-Ṭarîḳatü'l-Muḥammediyye ve's-sîretü'l-Aḥmediyye* olan bu eser, Birgivî Mehmed Efendi (ö. 981/1571) tarafından Hz. Muhammed'in sünnetini hayata geçirmek, müslümanların ibadet hayatına ve inançlarına karışan bid'atlara karşı ikaz etmek amacıyla yazılmıştır. Arapça bu eser, sohbet havasında sade bir dille yazılmış, içerdiği konular ise soru-cevap biçiminde ele alınmış ve numaralandırılmıştır. Ayrıca bazı bölümlerin sonunda liste halinde ele alınan başlıkların sunulması, eserin daha kolay anlaşılmasını sağlamaktadır. Bk. Huriye Martı, et-Tarîkatü'l Muhammediyye, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2011), 40: 106-108.

[32] Hanefi mezhebi fıkıh âlimlerinden Ebü'l-Berekât Hasan bin Ammâr b. Ali eş-Şürunbülâlî'nin (ö. 1069) telifidir. Kitabın tam adı, *Meraki'l-felâh bi imdâdi'l-fettâh Şerh-i Nûri'l-îzâh ve necâti'l-ervâh*'tır. Eser, yazarın daha önce yazdığı *Nûru'l-îzâh*'ın şerhidir. Fıkıh âlimleri katında büyük beğeni ve takdir kazanan eser, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Tamamen ibadet konularına yer veren telif, beş ana kısımdan oluşmaktadır. Bunlar taharet (temizlik), namaz, oruç, zekât ve hac bölümleridir. Sade ve basit bir tarzda yazılan eser, Hanefi Mezhebi'nin görüşleri temel alınarak yazılmıştır. et-Tahtavî'nin mezkûr telife yönelik *Hâşiye 'alâ Merâkı'l-Felâh* adlı şerhi meşhurdur. Bk. Şevket Topal, "Şürünbülâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2010), 39: 274-276.

[33] Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz,* 24.

[34] Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz,* 24.

yirmi yaşına gelince neşredilmiştir. Mezkûr risâle, Latin harfleriyle birtakım düzenlemeler sonrasında yeniden yayınlanmıştır.[35]

Salih Efendi, irşâd ve tebliğ faaliyetlerini sadece sözle değil, kalemle de yürütmeye çalışmıştır. Nitekim Alaşehir'de müftülük yaptığı dönemde, Alaşehir gazetesinde yayımlamak üzere yazılar yazmıştır. Onun çok partili dönemde İzmir merkezli *Müslüman Sesi Dergisi'nde* uzun bir süre yayımlanan makaleleri de çıkmıştır. Ayrıca onun, İstanbul'da yayımlanan fakat ismi belirlenemeyen bir mecmuada da yazıları neşredilmiştir. Yazılarını Güzelyalı Hâkim Efendi Camii İmamı İbrahim Edhem Sunar inceleyip, kendisine yardımcı olmaya çalışmıştır. Bununla beraber radyoya da dinleyicilere okunmak üzere yazılar yazıp göndermiştir. Bunlara ilaveten dinî hassasiyeti olan birtakım müslümanların ileri gelenleri tarafından kurulan, vaktiyle büyük hizmetler ifa eden *Sönmez Neşriyat'a* da ortak olmuştur. Ayrıca *Yeni İstiklal Gazetesi'*nin çıkışında da kendi imkanları dahilinde bir miktar katkıda bulunmuştur. Sıkıntılı zamanda kitaplarının bir bölümünü yakmış; bir kısmını ise İzmir Yüksek İslâm Enstitüsü'ne bağışlamış; bazı kitaplarını da İslâmî ilimlerle meşgul oldukları için Balçova Kurs ve Okul Talebelerine Yardım Derneği'ndeki Harun Reşit Hoca'ya vermiştir.[36]

2.7. Eserleri

Müellifin 14 adet eseri mevcuttur. Bunların bir kısmı müstakil eser bazıları da makale hüviyetindedir. Aşağıda müellifin eserleri müstakil olanlar ve makaleleri şeklinde iki başlıkta incelenecektir.

2.7.1. Müstakil Eserler

2.7.1.1. *Muhîtu't-Tecvîd*

İzmir'de 1329/1910 yılında Keşişyan Matbaası'nda basılan bu eser, Sultan II. Abdülhamid'e bir şekilde ulaşmış; Sultan da mezkur risâleyi beğenerek Tanrıbuyruğunu bir takdirname ile taltif etmiştir. Daha sonra eser, birtakım değişikliklerle Latin harfleriyle, *Kur'ân Tecvidi* adıyla basılmıştır.[37] Ayrıca mezkur risâle Seyfettin Özege'nin *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu* adlı eserinde kayda alınmıştır.[38]

---

35 Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz,* 28.

36 Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz,* 28.

37 Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz,* 28.

38 M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu* (İstanbul: Fatih, 1975), 3: 1200.

2.7.1.2. *Halk Din Bilgilerinden İman*

Müellifin, İzmir merkez vaizi olduğu dönemde, Diyanet İşleri Başkanlığı Müşâvere Kurulu mümeyyizi ve dersiâmdan A. Şükrü Eren ile birlikte kaleme aldığı eserdir. Eserde önsözden sonra sırasıyla din neye derler ve faydaları, iman esasları, peygamberlerde bulunması gerekli vasıflar, Hz. Muhammed'in (s.a.v) diğer peygamberlerden üstün olması, Hz. Peygamber'in doğumu ve hayatı, ümmîliği ve peygamberliğiyle hali, huyu ve ahlakı, mucizeler, kabir âlemi, kıyamet ve mahşer, cennet ve cehennem ile kaza ve kader konuları işlenmiştir. Eserin basımı 1946 yılında İzmir Basımevi tarafından yapılmıştır. [39]

2.7.1.3. *İbadetlerimiz (Birinci Kitap/Temizlik ve Namaz)*

Bu kıymetli eser, Müslüman bir kimseye hayatında gerekli olan temel ilmihal bilgileriyle bayramlardaki vazifeler, cenaze, kabir ziyareti ve ıskat konularını içermektedir.[40] Eser, önce talebeye *Nûru'l-Îzâh*'tan derlenerek ders notu olarak hazırlanmış, daha sonra halkın istifadesine sunulması uygun görülerek neşredilmiştir.[41]

2.7.1.4. *Ramazan ve Oruç Risâlesi*

Müellif, sade bir dil kullanarak kaleme aldığı *Ramazan ve Oruç Risâlesi*'nde sırasıyla şu konulara değinmiştir: Ramazân-ı şerîf ve oruç, oruç niyeti, oruç yemek kendisine müsaade edilen kimseler, orucu bozan şeyler, orucu bozup kazâ ve keffâret lâzım gelen şeyler, keffâret, orucu bozan ve yalnız kazâ lâzım gelen şeyler, mekruh olmayan şeyler, müstehap olan şeyler, iftar duası ve fâide başlıkları olup ve maddeler halinde açıklanmıştır. Yazarın, Kestane Pazarı Kur'ân-ı Kerîm Kursu baş öğretmeni olduğu dönemde yazdığı risâle, 1953 senesinde İzmir Basımevi'nde neşredilmiştir.[42]

2.7.1.5. *Zekat, Sadaka-i Fıtır ve Bayram Risâlesi*

Eser, zekat ve faydaları, zekata müteallık olan muhtelif meseleler, fıtır sadakasının ahkâmı, kendilerine zekat ve sadaka-i fıtır verilmesi caiz olan kimseler, zekat verilmesi en faziletli olanlar, bayram ve manası, Ramazan bayramında yapılması mendûp olan ibadetler ve bayram

---

[39] M. Salih Tanrıbuyruğu-A. Şükrü Eren, *Halk Din Bilgilerinden İman* (İzmir: İzmir Basımevi, 1946), 3-34.

[40] Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz,* 158.

[41] Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz,* 158.

[42] H. Hafız Salih Tanrbuyruğu, *Ramazan ve Oruç Risâlesi* (İzmir: İzmir Basımevi, 1953), 3-15.

namazının keyfiyyeti konularını ele almaktadır. Bu risâle, 1953 yılında İzmir Basımevi'nde neşredilmiştir. [43]

2.7.1.6. *Kur'ân-ı Kerîm Okunuş Usûl Cetveli-1 (Med ve Kasr bulunan kelimeler)*

Eser, Rahim Tuğral tarafından yeniden düzenlenip yayına hazırlanmıştır. Müellif, esere kısa bir açıklama yaparak başlamıştır. Eser, altında مد yazılı olan ve uzatılarak okunan ve altında قصر yazılı olan ve uzatılmayan kelimeler olarak iki başlık altında yazılmıştır. Bunlardan altında مد yazılı olan ve uzatılarak okunan kelimelerin Kur'ân'daki yazılışı ve okunuşu sırasıyla ve ayrı ayrı gösterilerek tablo şeklinde hazırlanmıştır. Altında قصر yazılı olan ve uzatılmayan kelimeler ise Kur'ân'daki yazılışı, okunuşu ve vakf hali olmak üzere üç ayrı bölme olarak bir tabloda ele alınmıştır.[44]

2.7.1.7. *İslâm İtikâdı ve Ehli Sünnet İtikâdları*

Bu kitap, fasl ve bahislerden oluşmaktadır. İlk bölümde din ve millet, fırak-ı dâlle, amelde mezhepler, imanın zıddı olan küfür, azaptan kurtarıcı imanın şartları, îmân-ı icmâlî ve tafsilî konuları işlenmiştir. Birinci fasl birinci bahiste Allah'ın zâtî ve subûtî sıfatları; ikinci bahiste melekler, şeytan ve cin konularını ele alınırken; üçüncü bahiste kutsal kitaplar işlenmiş, dördüncü bahiste ise peygamberler ve mucizeleri konu edilmiştir. Ölüm sonrası hayata dair mevzuların ele alındığı beşinci bahisten sonra kaza, kader, irade, rızık ve ecel, takdîr-i ilahî konuları birinci faslın son bahsinde kaleme alınmıştır.

İkinci faslın ilk bahsinde itikatla ilgili meseleler, efâl-i mükellefîn konuları, ikinci ve üçüncü bahislerde İslâm'ın şartları, şer'î deliller, ictihâd ve gerekliliği, ru'yetullâh ve günahların affı konuları ele alınmıştır. Efâl-i İlâhiyye, kulların ibadet yükümlülüğünün konu edildiği dördüncü bahsin ardından beşinci bahiste veli-peygamber ayrımı, peygamberlerin ümmetlerinin birbirlerine üstünlüğü, meleklerle insanlar arasındaki fazilet farkları, peygamberler dışındaki inananların arasındaki efdaliyet ve ashâb-ı kirâm başlıkları zikredilmiştir. Altıncı, yedinci ve sekizinci bahislerde sırasıyla küfrü gerektiren durumlar, sihir ve nazar, teklif konusu, hidayet ve hızlân, levh ve kalem, kıyamet alametleri, arş, kürsî, sidre-i müntehâ konuları işlenerek ikinci fasl ve kitap nihayete erdirilmiştir.[45]

2.7.2. Dinî Makaleler

---

[43] H. Hafız Salih Tanrıbuyruğu, *Zekat, Sadaka-i Fıtır ve Bayram Risâlesi* (İzmir: İzmir Basımevi, 1953), 3-24.

[44] H. H. Salih Tanrıbuyruğu, *Kur'an-ı Kerim Usûl Cedveli-1* (İzmir: Tarakçı Matbaası, 1963), 3-10.

[45] Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz,* 3-154.

Söz konusu yazılar, müellifin, Alaşehir Gazetesi'nde 26 Mart 1957-26 Ağustos 1958 tarihleri arasında yazdığı makalelerden oluşmaktadır.[46]

2.7.2.1. *Dinimizde Tarikat*

Eser, tarikat kelimesinin lügat mânasının "yol"; ıstılah mânasının ise "cennet yolu" olduğunu ifade ederek başlamıştır. "Bazı müslümanların intisap ettikleri tarikatlarının İslâmiyet'e uymayan yanlış ve dalâlet yolları var mıdır" sorusuna cevâben Hz. Peygamber'in ve ashâbının yoluna uyanların yolunun hak tarikat, uymayanların ise dalâlet yolu olduğunu belirtmiştir. Yine o, "bir tarikata intisap etmek lazım mıdır" suâline; şeriata uymanın ilâhi emirlere uymak, ilâhi emirleri eda etmek, yasak olan şeylerden kaçınmak, kusurlarına tevbe etmek ve ahlâka ait olan bilemediği kötü halleri ıslah etmek anlamına geldiğini zikretmiştir. Mücâhedenin de Allah yolunda çekilecek meşakkatlere tahammül olduğunu belirterek eserine devam etmiştir. Bahsi geçen risâle, 1974 yılında Hepak Matbaası tarafından neşredilmiştir.[47]

2.7.2.2. *Nasihat (Bütün Kur'ân Okuyan Din Kardeşlerimize ve Hafızlara)*

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1973 yılında hazırlamış olduğu, kısa sûrelerin okunduğu bir plak ve buna ait bir broşür üzerine yazılmış bir risâledir. Eser, kısa bir özetle başlamış, ardından hatalar ve cevaplar başlığı altında dört maddede bu plak ve broşürdeki hatalara cevaplarla devam etmiştir. Ayrıca müellif, eserde, Türk hâfızlarının diğer hâfızlara olan üstünlüğünü kitaplardan kaynak göstererek ispat etmeye çalışmış, konuyla ilgili ض ve ع harfleri hakkında bilgi vermiştir. Risâlenin sonunda *Fâide* başlığıyla (ب، ج، د) harflerinin şeddeli hallerinde genizden ses getirmeden okunması gerekliliği ile ğunne sıfatının sadece م ve ن harflerinde olduğunu ifade edilmiştir.[48]

2.7.2.3. *İmanın Şubeleri*

Eser, Hz. Peygamber'in "İman yetmiş küsur şubedir. En üst derecesi "Lâ ilâhe illallah" ve en "alt derecesi yoldan insanlara eza veren şeyleri kaldırmaktır"[49] hadisinde geçen yetmiş küsur şubeyi "Allah iman, meleklere iman, kitaplara iman, peygamberlere iman, ahiret gününe iman,

---

[46] H. H. Salih Tanrıbuyruğu. *Dinî Makâleler* (İzmir: Doğu Matbaası), 3-54; Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz,* 29.

[47] H. H. Salih Tanrıbuyruğu, *Dinimizde Tarikat* (İzmir: Hepak Matbaası, 1974), 3-18.

[48] H. H Salih Tanrıbuyruğu, *Nasihat (Bütün Kur'an Okuyan Din Kardeşlerimize ve Hafızlara)* (İzmir: Müslüman Sesi, 1975), 3-18.

[49] Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn,* Trc. M. Yaşar Kandemir-İsmail lütfi Çakan-Raşit Küçük (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 461; Buhârî, Îmân 3; Ebû Dâvûd, Sünnet 14; Nesâî, Îmân 16; Tirmizî, Birr 80; Îmân 16; İbn-i Mâce, Mukaddime 9.

kadere iman, muhabbetullah, hubbü fillah, buğzü fillah, muhabbetü'n-nebi, peygamberimizin Allah indinde büyüklüğüne itaat, peygamberimizin sünnetlerini işlemek, ihlas, tevbe etmek, Allah korkusu, Allah'ın rahmetini ve mağfiretini ümidetmek, şükür, vefa, sabır, Allah'ın kazasına rıza, hayâ…" şeklinde yetmiş yedi başlık altında ele almış ve bunlara kısa açıklamalar yapmıştır.[50]

2.7.2.4. *İslâm'da Nikah Meseleleri (Nikah, Süt, Talak, Yemin, Adak)*

Bu çalışma İslâm dininde nikah konusunu nikah, süt, talâk yemin, adak başlıkları altında ele alınmıştır. Yazar, eseri soru ve cevap şeklinde işlemektedir. Müellifin emeklilik döneminde ele aldığı eser, İzmir'de 1976 senesinde İzmir Din Görevlileri Yardımlaşma Derneği tarafından Acargil Matbaası'nda neşredilmiştir.[51]

2.7.2.5. *Kur'ân-ı Kerîm Tasavvufu*

Tasavvuf ve tarîkata meraklı müslümanlar için mâkul olan tasavvuf ve tarîkatı anlatmak için yazılan eser, dört bölümden meydana gelmektedir. Müellif, eseri emekliliğinden sonra kaleme almıştır. Eserin basımı ve dizgisi İzmir'deki Müslüman Sesi Tesisleri'nde 1977 yılında gerçekleştirilmiştir.[52]

2.7.2.6. *Kur'ân-ı Kerîm Okunuş Usûl Cedveli-2 (Vakf-Vasl Halinde Değişen Okunuşlar)*

Müellif, bu eserine vakf üzerine kısa bir açıklama yaparak başlamıştır. Eserde Kur'ân'da bulunan hemze-i vasl, hemze-i kat' ve med harfinden sonra hemze-i kat' gelen kelimeler üç ana başlıkta ele alınmış; bunların bulunduğu sûreler, âyet numaraları, Kur'ân'daki yazılışları, vakf ve ibtidâ halleri ile bitişik okunuşlarının yanı sıra Fâtihâ'dan Nâs sûresine kadar geçtiği bütün yerler tek tek yazılmıştır.[53]

2.8. Vefatı

Hayatının son anlarına kadar sağlıklı bir ömür süren Salih Efendi, 16 Mart 1986 tarihinde İzmir'deki evinde vefat etmiştir. Cenaze namazı damadı Kemeraltı Camii imamı Hâfız Emin

---

[50] Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz,* 278-306.

[51] H. H. Salih Tanrıbuyruğu, *İslâm 'da Nikah Meseleleri (Nikah, Süt, Talak, Yemin. Adak)* (İzmir: Acargil Matbaası, 1976), 3-39.

[52] H. H. Salih Tanrıbuyruğu, *Kur'ân-ı Kerim Tasavvufu* (İzmir: Müslüman Sesi Tesisleri, 1977), 2-36.

[53] H.H. Salih Tanrınuyruğu, *Kur'an-ı Kerim Okunuş Usûl Cedveli-2* (İzmir: Akay Matbaacılık ve Ticaret, 1996), 3-15; H. H. Salih Tanrınuyruğu, *Muhîtu't-Tecvîd, Kur'an-ı Kerim Okunuş Usûl Cedveli-1, Kur'an-ı Kerim Okunuş Usûl Cedveli-2* (İzmir: Albi Yayınları, 2014), 47-80.

Yavuzer tarafından, Hisar Camii'ni tıklım tıklım dolduran bir kalabalığın katılımıyla kıldırılmış ve geniş bir kitlenin iştirakiyle Karşıyaka Mezarlığı'na defnedilmiştir.[54]

[54] Tanrıbuyruğu, İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz, 29.

3. *MUHÎTU'T-TECVÎD* ADLI ESERİN İÇERİĞİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Müellif; eseri, başta hâfız, öğretmen ve öğretmen adayları olmak üzere tüm Kur'ân talebeleri için hazırlamıştır. Bu bölümde söz konusu eser, detaylı bir şekilde incelenecek ve eserin edisyon kritiği yapıldıktan sonra tanıtımı yapılacaktır. Mezkûr telifteki konular, klasik kaynaklardan faydalanmak suretiyle ele alınacaktır. Bu hususta yapılacak olan akademik çalışmalarda, eserden istifade edilmesinin kolaylaştırılması amaçlanmaktadır.

3.1. Eserin İsmi

Eserin ismi, kitabın kapak sayfasında geçtiği üzere *Muhîtu't-tecvîd* olup; *Kur'ân Tecvîdi* olarak değiştirilmiş ve Latin harfleriyle yazılmıştır.[55] Rahim Tuğral, 2014 yılında, müellifin *Muhîtu't-tecvîd, Kur'ân-ı Kerîm Okunuş Usul Cedveli 1 ve Kur'ân-ı Kerîm Okunuş Usul Cedveli 2* adlı eserlerini tek kitap altında toplayarak, eseri *Muhîtu't-tecvîd ve Kur'ân-ı Kerîm Okunuş Usûl Cedveli 1-2* şeklinde sadeleştirerek yayın sahasına sürmüştür. Teze konu olan nüsha, Osmanlı Türkçesi'yle yazılmış olan *"Muhîtu't-tecvîd"* adlı teliftir.

3.2. Eserin Fiziksel Yapısı

Eser; otuz bir sayfadan müteşekkil olup 1910 yılında,[56] İzmir'de Keşişyan Matbaası'nda basılmıştır.[57] Eserdeki sayfalar, ana metin ve dipnotlardan oluşmaktadır. Metin kısmı genellikle Osmanlıca, az bir bölümü de Arapça ifadelerden ibarettir. Dipnotlar ise müellifin ana metinde anlatılan konuları izah niteliğinde Osmanlıca şerhlerden meydana gelmektedir. Otuz bir sayfadan oluşan eserin beş sayfasında dipnot bulunmayıp geri kalan yirmi altı sayfasının hepsinde dipnot mevcuttur. Eserin sayfalarında, uyum bakımından satır sayıları farklılık göstermektedir. Şöyle ki satır sayıları, on beşle yirmi bir arasında değişmektedir.

Eserin kapak sayfasında, eser isminin hemen altında, "müellif" başlığı altında yazarının "İzmir talebe-i ulûmundan Hâfız Muhammed Sâlih" olduğu bilgisine yer verilmiştir. Sayfanın alt tarafında ise basım yeri, matbaa ismi ve eserin basım yılı olan hicrî 1329 tarihi yer almaktadır.[58]

Eserin kapak sayfasının arkasında, "İfade" başlığı altında on yedi satırlık bir önsöz bulunmaktadır. Bu kısımda müellif; hâfız talebelerinin istifade etmesi için hazırlamış olduğu risâlenin, öğretmen ve öğretmen adayları tarafından da incelendikten sonra, bu eserin bütün

---

55 Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları, İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz,* 5.

56 Tanrıbuyruğu, *Muhîtu't-Tecvîd, Kur'an-ı Kerim Okunuş Usul Cedveli 1-2,* III.

57 Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları,* 28.

58 Tanrıbuyruğu, *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları,* 28.

müslüman talebelerin istifadesine sunulması için çevresindekilerin kendisinden bu telifi yayın sahasına sürmesini istediklerini için yayınladığını zikretmiştir. Dolayısıyla o, ısrar derecesine ulaşan teklifleri geri çevirememiş olduğunu ifade etmiştir. Risâle yazılırken *Cühdü'l-mukıll,*[59] *İthâf,*[60] *İbn-i Kâsıh*[61] ve *Cezerî Şerhleri* ile Hacı Hâfız Süleyman Efendi'nin *Risâle-i Râiyye*'sinin[62] yanı sıra diğer eserlerin kaynak alınıp bunlardan gerek metinde gerekse dipnot kısmında yer vermek üzere faydalanıldığını bildiren müellif; eserin "Faydalı Bilgiler" başlığı altında önemli bilgilere yer verildiğini, hata olan yerlerde itibar edilen kitaplara başvurularak tashih edilmesi gerektiğini belirtmiştir.

---

[59] *Cühdü'l-mukıll,* Saçaklızâde Mehmed Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Bu kitabın mukaddime kısmında tecvîd ilmi, kıraat imamları ve râvîleri, lahn, dişler konuları ele alınmış; daha sonraki kısımlarda ise maksat (harflerin sıfatları, on yedi mahreç, lâm ve râ harflerinin terkîk ve tefhîmi, idğâm, vasl ve kat' hemzesi, med ve kasr, imâle, ictimâ'u'l-hemzeteyn, هم zamirinin (hâ)sı ve hâ-i kinâye, cem'i mîmi ve vakf), tecvîdü'l-fatiha, harfler ve (yâ)lar konuları işlenmiştir. İlgili eserde konular fasl, bahis, bâb, makâle ve hâl başlıkları altında açıklanmış; harflerin mahreç ve sıfatlarına değinilmiş; tecvîdin en önemli konusu olan harflerin mahreçleri ile harflerin terkîbî ve zâtî sıfatları on bir ana başlıkta genişçe anlatılmıştır. Bk. Mustafa Kemal Önder, *Tecvid İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahrec ve Sıfatları* (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2020), 24.

[60] *İthâfü fudalâi'l-beşer,* Ahmed b. Muhammed b. Abdilgânî ed-Dimyâtî el-Bennâ tarafından yazılmıştır. Müellif, hadis ve kırâat âlimi olup; aynı zamanda Nakşibendî şeyhidir. Eser, on imamın kıraatlerine ek olarak İbn Muhaysın, Hasan-ı Basrî, Yezîdî ve A'meş'in kıraatlerini de içermektedir. Eserin giriş kısmında on dört imamla râvîleri ve tarikleriyle ilgili bilgi verilmiş, ayrıca kıraat âdâbı, Hz. Osman'ın mushaflarındaki yazı kaideleri gibi konular ele alınmıştır. Daha sonra isnâd ve dil açısından önemli açıklamalar yapılmış, sonrasında sûrelerdeki kıraat farklılıkları işlenmiştir. Eserde yer yer âyetlerin sayılarından, resm-i hat farklılıklarından, farklı okuyuşların meydana gelen değişik manalardan ve fıkhî meselelerden bahsedilmiştir. Eser Ali Muhammed ed-Dabbâ' tarafından yapılan tahkîkle Kahire'de (1359), tek cilt halinde İstanbul'da (1285) ve Şa'bân Muhammed İsmâil'in yaptığı tahkîkle Beyrut'ta (1407/1987) yayın sahasına sürülmüştür. Bk. Tayyar Altıkulaç, "Bennâ, Ahmed b. Muhammed" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 5: 457-458.

[61] 3 Receb 716 yılında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. İlk öğrenimini Mısır'da tamamladıktan sonra arz yoluyla İsmâil b. Yûsuf el-Küftî'den Şâtıbî'nin *Ḥırzü'l-emânî* isimli eserini okumuştur. Ayrıca Meydûmî, İbnü'l-Cündî, İbn Ebü'l-Havâfir gibi kırâat âlimlerinden 'aşereyi bitirmiş ve icâzet almış; kırâat alanında eserler vererek dönemin ileri gelen âlimleri arasında sayılmıştır. Şâfiî mezhebine mensuptur. Zilhicce 801 yılında vefat etmiştir. Bk. Mehmet Ali Sarı, "İbnü'l Kâsıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 102-103.

[62] *Risâle-i râiyye,* Süleyman Vehbi Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Eser, kırâat ilminin ve Kur'ân-ı Kerîm'in fazileti hakkında bilgi vererek başlayıp risâleyi yazma nedenleriyle devam etmektedir. Eserin yazılma nedeni ilm-i vücûh, tecvîd ve kıraat ilminde râ harfini bazı yönleriyle ele almaktır. Süleyman Vehbi Efendi, eseri kaleme alırken *en-Neşr*, Nüveyrî'nin *Tayyibe Şerhi, Kitâbü'l-Hidâye, Kitâbü'l-Hâdî, Kitâbü't-Tecrîd, Zühru'l-erîb, İthâf* ile *Zübde* adlı eserlerden istifade etmiştir. Bk. Ahmet Gökdemir, "Osmanlı Kıraat Eğitiminde XIX. Yüzyıl Mısır Tarikinin Arka Planı: Biyografik Bir İnceleme", *İhya,* 5/1 (2019): 14-15, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/578575.

3.3. Eserin İçerdiği Konular

Müellif eserine: Arapça olarak besmele, hamdele ve salveleden sonra Osmanlı Türkçesi'yle on iki satır ana metin, sekiz satır dipnot olmak üzere toplam yirmi satırdan oluşan bir mukaddimeyle başlamıştır. Bu bölümde ilk olarak tecvidin tarifi yapılmaktadır. Daha sonra tecvidin hükmü, on kıraat imamlarının isimleri ve kısaca kıraat ilmi tarifiyle esere devam edilmektedir. Mukaddime, kıraat-ı Âsım ve rivâyeti Hafs'ın dünyada en çok kabul görüp okunmasına dair bilgilerle eser, son bulmaktadır.

3.3.1. Mukaddime

Tecvid kelimesi sözlükte "iyi yapmak, güzel yapmak, düzgün bir şekilde yapmak, Kur'ân'ı tecvid kurallarına göre okumak, güzelleştirme, iyileştirme" anlamlarına gelmektedir.[63] Tecvid'in ıstılâhî manası hakkında birçok tanım yapılmaktadır. Bunlar farklı olmasına rağmen birbirine yakın anlamlar ifade etmektedir. Bu tabirlerden bazıları şunlardır:

وَهُوَ اعْطَاءُ الحُرُف حُقُوقهَا وَ تَرْتيبهَا مَرَاتِبهَا، وَ رَدُّ الَحَرْفِ الَى مَخَارجهَا وَ اَصْله

"Tecvid, harflerin hakkını vermek, mertebelerini tertip etmek, harfi mahreç ve aslına reddetmektir."[64]

وَهُوَ اعْطَاءُ الحُرُف حَقَّها، منْ صفَةٍ لَهَا وَ مُسْتَحَقَّهَا، وَ رَدُّ كُلِ وَاحِدٍ لاصْلِهِ

"Tecvid, harflere her sıfattan hakkını (sıfât-ı lâzime) ve müstehakkını (sıfât-ı ârıza) vermek ve her bir harfi aslına (mahrecine) götürmektir."[65]

مَلَكَةٌ يُقْتَدَرُ بهَا عَلَى اعْطَاء كُلِّ حَرْفٍ حَقَّهَا وَ مُسْتَحَقَّهَا

"Tecvid, kendisiyle her bir harfin hakkını (sıfat-ı lâzımesini) ve müstehakkını (sıfat-ı ârızasını) yerine getirmeye muktedir olunan bir melekedir."[66]

تِلَاوَةُ الْقُرْآنِ بِاِعْطَاءِ كُلِّ حَرْفٍ حَقَّهَ مِنْ مَخْرَجِهِ وَصِفَتِهِ

"Her bir harfin mahrec ve sıfatını yerine getirmek suretiyle, Kur'ân'ı tilâvet etmektir.[67]

---

63 Kadir Güneş, "Tecvîd", *el-Mu'cemü'l-'Arabî* (İstanbul: Mektep Yayınları, 2011), 189.

64 İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, nşr. Ali Muhammed ed-Debbâ', (Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts), 1: 212; İbnü'l-Cezeri, *et-Temhid fî 'ilmi't-tecvîd*, nşr. Gânim Kaddûrî Hamed (Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1421/2001), 59.

65 İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezerî,* haz. Muhammed Sadi Çögenli (İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts), 7.

66 Birgivî Muhammed b. Pir Ali, *Dürr-u Yetîm* (İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts), 2; M. Es'ad el-Huseyni, *el-Virdü'l-müfîd fi Şerhi't-tecvîd* (İstanbul: 25 Numaralı Matbaa, 1313), 3.

67 Zekeriyyâ el-Ensârî, *ed-Dekaiku'l-muhkeme fî Şerhi'l-Mukaddime* (b.y: y.y, ts.), 4b.

عِلْمٌ يُبْحَثُ فِيه عَنْ مَخَارِجِ الْحُرُوف وَ صفَاتهَا

"Kendisinde harflerin mahreclerinden ve sıfatlarından bahsedilen bir ilimdir."[68]

Bu tarifler incelediğinde görülmektedir ki tecvid, harflerin mahrec ve sıfatından meydana gelmektedir. Konuya dair tanımların bir kısmı harflerin sıfatını, tek başlık altında zikrederken; bir kısmı da sıfât-ı lâzıme[69] ve sıfât-ı ârıza[70] olmak üzere ikiye ayırarak, tecvid'i üç ayrı bölümde ele almaktadır.

Tecvid ilminin mevzûu hecâ harfleri,[71] Kur'ân kelimeleri,[72] ve Kur'ân-ı Kerîm'dir.[73] Tecvidin amacı ise Kur'ân-ı Kerîm'i tilâvet ederken dilin hata yapmasına engel olmak, tilâvet edenleri ise dünya ve ahiret mesuliyetinden kurtarmaktır.[74] Aliyyü'l-Kârî, tecvid ilmiyle ilgili şöyle demektedir: Rabbimiz, كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا "Biz, Kur'ân'la senin kalbini pekiştirmek için onu böyle kısım kısım indirdik ve ağır ağır okuduk"[75] buyurarak, Kur'ân'ın inzâlinin tecvidle olduğunu ifade etmiştir.[76] Yüce Allah (c.c) وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا "Kur'ân'ı ağır ağır, tane tane oku"[77] buyurmuştur. Bu âyette geçen تَرْتِيلًا kelimesi Hz. Peygamber'e Kur'ân-ı Kerîm'i tecvidli okumasının emredildiği şeklinde anlaşılmıştır. Âyetlerin zâhirine bakıldığında muhatabın Rasûl-ü Ekrem olduğu anlaşılmaktadır. Ancak burada emrin özel olması, hükmün genel olmasına engel değildir. Dolayısıyla ilahî emrin müslümanların hepsine yönelik olduğu görülmektedir."[78]

---

68 Muhammed b. Ebî Bekir el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukıll,* nşr. Sâlim Kaddûrî Hamed (Umman: Dâru'l-Ammâr, 1169/2001), 109.

69 Bu sıfatlara sıfât-ı zâtıyye ve sıfât-ı vâcide de denilmektedir. Bunlara harflerin zatına mahsus ve onlardan ayrılmaması gereken sıfatlar da denir. Sıfât-ı lâzıme, değişikliği uğrar, terkedilir veya tağyir edilirse lâhn-ı celî meydana gelmiş olur. Bk. Muhammed Mekkî Nasr el-Cüreysî, *Nihâyetü'l-ḳavli'l-müfîd fî ʿilmi't-tecvîd* (Kahire: Matbaatü'l-Emîriyyetü'l-Âmire, 1308), 13.

70 Harften ayrılabilen ve ayrıldığı zaman harfin zâtını değiştirmeyen sıfatlara denir. Buna göre harfte bir değiştirme olmadığı için değişikliğe uğrar, terkedilir veya tağyir edilirse lâhn-ı hafî meydana gelmiş olur. Bk. Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-ḳavli'l-müfîd,* 12.

71 Hamza Hüdâyî, *Tecvid-i Edâiyye* (Üsküdar: Âsitâne Kitabevi, bs.), 32.

72 el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukıll,* 109.

73 Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-kavli'l-Müfîd,* 13.

74 Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-kavli'l-Müfîd,* 13.

75 Furkân, 25/32.

76 Âyette geçen تَرْتِيلًا kelimesi, tecvîd anlamındadır. Bk. Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezerî* (Kahire: Matbaatü Mustafa'l-Bâbî, 1948), 20.

77 Müzzemmil, 73/4.

78 Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 20; Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* (İstanbul: Risâle Yayınları, 1990), I, 35.

Yukarıdaki bilgilerden hareketle bu iki âyette geçen تَرْتِيلًا kelimesinin tecvid manasında olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Ali'ye (r.a), "tertîl nedir?" diye sorulduğunda; o التَّرْتِيلُ: تَجْوِيدُ الْحُرُوف وَ مَعْرِفَتُ الْوُقُوف "Tertil, harfleri tecvid (sıfât-ı lâzıme ve sıfât-ı ârızâ) ile okumak ve vakfları bilmektir"[79] şeklinde cevap vermiştir.

Hz. Peygamber (s.a.v), yukarıdaki âyet-i kerîmelerde buyrulduğu üzere, tertîl (tecvid) üzere inen Kur'ân-ı Kerîm'i, tecvid ile tilâvet etmiş, sahâbeler de kendilerine okunanı Hz. Peygamber'den (s.a.v) işittikleri şekilde okumuş ve öğretmişlerdir. Tâbiîn, tebeu't-tâbiîn ve onların ardından gelen nesiller vesilesiyle Kur'ân, bugüne kadar tecvid ile okunmuştur. Böylece icmâ ve tevâtür hasıl olmuştur. Bu itibarla Kur'ân-ı Kerîm'i tecvid ile tilâvet etmek kitap, sünnet ve icma ile farz olmuştur. Tecvidin farz oluşunu iki yönden ele almak mümkündür. Bunlardan birincisi tecvid ilmini öğrenmek ve amel etmek bakımındandır. Buna göre tecvidi bir ilim olarak öğrenmek farz-ı kifâyedir. Tecvid ile amel etmek ise her müslümana farz-ı 'ayndır. İkincisi ise tecvidin farzıyyetinin sınırları bağlamındadır. Buna göre her müslümana namazını eda ederken lahn-ı celî'den kurtaracak kadar tecvid bilmesi farz-ı 'ayn, lahn-ı hafî'den kurtaracak kadar tecvid bilmek ise farz-ı kifâyedir.[80] İbnü'l-Cezerî, Kur'ân okuyanları, tecvidin hükümlerine uyup uymama açısından üçe ayırmaktadır. Bunlar; tecvid kurallarına riayet edip me'cûr olanlar; tecvid kurallarını terk ederek günahkar olanlar ve tecvid kurallarını öğrenme imkanı olmayıp uygulayamayarak mâzur olanlardır.[81]

Sâlih Efendi, kitabına tecvidin tarifini yaparak başlamıştır. Kendisinin yapmış olduğu tarif şöyledir; "Tecvid, harflerin mahrec ve sıfatına riâyetle nâzil olduğu vecih üzere okumaktır." Müellifin yapmış olduğu tanımda tecvid, harflerin mahreç ve sıfatı şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Tecvidin hükmüne gelince müellif, nazarî meseleleri öğrenmenin ve öğretmenin farz-ı kifâye, namazda okuyacak kadar tecvid öğrenmenin ise farz-ı 'ayn olduğunu Aliyyü'l-Kârî'den nakletmiştir. Müellif, Kur'ân öğrenmenin faziletiyle alakalı da "Ey Ebû Zerr, sabahleyin evinden çıkıp Kur'ân'dan bir ayet öğrenmen, senin için yüz rekât namaz kılmandan daha hayırlıdır. Yine sabahleyin evinden çıkıp -kendisiyle amel edilsin veya edilmesin- ilimden bir bölüm öğrenmen, senin için bin rekât nafile namazdan daha hayırlıdır"[82] hadisini delil getirerek Kur'ân öğrenmenin önemine dikkat çekmiştir.

---

79 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 209.

80 el-Mağnisî, *Terceme-i Cezerî* (İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts), 145; el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukıll***,** 109-110.

81 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 210.

82 Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid b. Mâce Mevlâ Rabia el-Kavînî, *Sünen-ü İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, trc. Haydar Hatipoğlu (İstanbul: Karaman Yayınları, 2012), 380.

Müellif, mukaddime kısmının sonunda Kur'ân kıraatine değinirken konuyu bir benzetmeyle ele almıştır. O, amelde hak mezheplerin dört tane olduğunu, ibadet ederken bu dört mezhepten birine tabi olmak gerektiğini; Nâfî, İbn-i Kesîr, Ebû Amr, İbn-i Âmir, Âsım, Hamza, Kisâî, Ca'fer, Ya'kûb ve Halef olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm kıraatinde de on imam olduğunu, bunlardan son üçü hakkında ihtilaf var gibi görünse de esas kavle göre bunlarla kıraatin câiz ve mütevâtir kabul edildiğini zikretmiştir. Yine o, bunlardan birine tabi olunarak Kur'ân okunması gerektiğini; bu on imamın ikişer meşhur çırağı olup, bunlara râvî denildiğini; kendi kıraatinin, İmâm Âsım'ın ikinci râvîsi olan Hafs hazretlerinin öğrenip rivâyet ettiği kıraat olduğunu; kıraatlerden en kolayı bu olduğundan gerek Türkiye'de gerekse diğer ülkelerin çoğunda bunun kabul edilip okunduğunu; mushaf-ı Şeriflerin yazısı ve tecvidlerin de hep bu kıraat üzerine yazıldığını anlatmıştır.[83]

3.3.2. Babü'l-Meddât

Med kelimesi sözlükte "uzatmak, mühlet/vade tanımak, ertelemek, çekip uzatmak, sündürmek" anlamlarına gelmektedir.[84] Terim anlamı ise "med veya lîn harflerinden biri ile harfin sesini uzatmaya" denir.[85] Bir sözcükte med harfini bir elif miktarı uzatmaya med tâbiri denildiği gibi medd-i tabîî'ye ilâve edilen uzatmaya da kıraat ve tecvid ilminde med kavramı kullanılmıştır. Medd'in zıddı ise kasrdır. Kasrın sözlükteki manası "kısaltmak, hapsetmek" demektir. Terim anlamı ise "med harfine ziyade etmeksizin meddi, tabîî meddi hali üzere bırakmaya" denir. Ayrıca kasr kelimesi iki anlamda kullanılmıştır. Bunlardan birincisi; harf-i meddi bir elif uzatarak; ikincisi ise bir kelimede, harf-i meddi ve harf-i lîni uzatmadan okumaktır. Kıraat ve tevcid ilminde, bu sözcük daha ziyade birinci anlamda kullanılmaktadır.[86]

Harf-i med, "uzatma harfi" anlamına gelmektedir. Terim manada ise birtakım şartların gerçekleşmesiyle evvelki harfin sesini, kendi harekesi istikametinde uzatmaya sebep olan harfe harf-i med denir.[87] Üç tane med harfi bulunmaktadır. Bunlar vâv (و), yâ (ى), elif (ا)tir. Bu harflerin uzatması için harekesiz olup kendinden önceki harfin harekesi cinsinden olması gerekmektedir. Bu durumda أُوتِينَا, أُوذِينَا örneklerindeki gibi vâv'dan önce zamme (ُ), yâ'dan önce kesra (ِ), elif'ten öncede fetha (َ) olmalıdır.

---

83 Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 4-5.

84 Güneş, "Medde", 1097.

85 Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları, 53.* Baskı (Bursa: Emin Yayınları, 2021), 199.

86 Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri,* 202.

87 Ramazan Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat,* 15. Baskı (İstanbul: MÜİF Yayınları ,2019), 136.

Harf-i medler için hem yazıda hem de okunuşta bulunursa mezkûr, yazıda olmayıp sadece okunuşta mevcutsa, mukadder tâbiri kullanılmaktadır.[88] Mukadder olan harf-i med, elif ve yâ olursa bunlara delalet eden işaret vardır. Bu durumda هٰذَا، اِسْمٰعِيل، اٰمَنَ، عِلْمِهٖ، بِهٖ örneklerindeki gibi elif için (ٰ), yâ içinse (ٖ) işareti med harfinin bulunduğuna alamettir. Mukadder olan harf-i med vâv olduğunda ise ona delalet eden işaret yoktur. Şu halde لَهُ، حَوْلَهُ، اِنَّهُ örneklerindeki gibi müfred-müzekker-ğâib zamirinin öncesinde bulunan harfin harekesi ötre veya üstün olursa; bu durum, kelimede mukadder vâv harfinin bulunduğuna delâlet etmektedir.

Harf-i medden yâ (ى) ve vâv (و)'ın sakin veya harekeli olmasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. Yalnız elif (ا), her zaman harekesiz olarak kullanılmaktadır.[89] Yazılışı elif'le aynı olmakla birlikte fetha, zamme, kesra veya cezm ile harekelendiğinde mezkûr çizgiye hemze denilmektedir.[90] Elif her zaman dik (ا) şekilde yazılır. Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı kelimelerde ise vâv (و) veya yâ (ى) olarak yazılmıştır. Ancak okumada ve uzatmada aynı görevi üstlenmiştir. Örneğin اَلصَّلٰوةُ، اَلزَّكٰوةُ، حَيٰوةَ، مَثٰوةَ، كَفٰى، زُلْفٰى، اَلنَّجْوٰى kelimelerinde olduğu üzere (ٰ) işareti med harfi olan elif'e delalet etmektedir. Bunun yanı sıra harf-i med bir kelimenin sonunda bulunup, hemen ardından gelen kelime şedde veya cezmle başladığında yazıda olsa bile okuyuştan düşmektedir. قَالُوا الْاٰنَ، اَلَّذِىْ اؤْتُمِنَ، وَلَا الضَّآلِّيْنَ، لَهُ الْحَمْدُ، قَالَا الْحَمْدُ، فِى الْاُوْلٰى ifadeleri bu durumun örneklerindendir.

Med harflerine, cevf mahrecinden çıktıkları için hurûf-u cevfiyye, sesleri havada neticelendiği için hurûf-u hevâiyye, illet harflerinden oldukları için hurûf-u 'illiyye, uzatma vazifesini üstlendikleri için de hurûf-u meddiyye de denilmiştir.[91] Med harflerinin mahrecine gelince bunların çıkış yeri ağız ve boğaz boşluğu olan cevf'tir. Bundan dolayı med harfleri uzatırken, harekenin cinsinden med harfine dönüşür ve ağız boşluğundan çıkarak okunmaktadır.

Med harfleriyle ilgili şuna da değinmek gerekir ki vâv (و) ve yâ (ي) üç halde bulunmaktadır: Bunlar, harekeli konumda bulunurlarsa, aslî harf olmaktadır. Kendileri cezm dahil hiçbir hareke almayıp, mâ-kablinde bulunan harfin harekesi vâv veya yâ cinsinden olduğunda ise med harfi

---

88 Zihnî Efendi, *el-Kavlü's-sedîd* (İstanbul: Dâru't-Tıbâat-ı Âmire, 1349), 4-8.

89 Sâkin, harekesi bulunmayan harf demektir. Belirtisi cezm'dir. Harf-i med ise cezm olmadan bulunan sakinliktir. Bk. Demirhan Ünlü, *Kur'an-ı Kerîm'in Tecvîdi* (Ankara: Türkiye Diyanet Yayınları Vakfı, 2020), 79.

90 Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat,* 137.

91 İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri,* 27. Baskı (İstanbul: Seçil Ofset Matbaacılık, 2012), 249.

olmaktadır. Ancak خَوْفٌ، يَوْمٌ، اِلَيْهِمْ örneklerindeki gibi kendileri harekesiz, mâ-kabli meftûh olursa harf-i lîn olurlar. Harf-i lînler yalnız medd-i lîn olduklarında med edilmektedir.[92]

Medlerle ilgili sebeb-i medde de değinmek gerekir ki harf-i meddin peşinden gelip, tabîî med üzerine ilaveyi gerektiren gerekçeye sebeb-i med denilmektedir. Sebeb-î med, lafzî ve mânevî sebepler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan lafz-î sebeb-î medler de kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Aşağıda ana hatlarıyla bunlara değinilecektir:

3.3.2.1. Lafzî Olan Sebeb-î medler

3.3.2.1.1. Hemze

Hemze, hakiki mahreç olup, boğazın kökünden çıkan bir harftir. جِيئَ، سُوءَ، يَا اَيُّهَا، جَاءَ örneklerindeki gibi hemze, harf-i meddin peşinden gelmesi koşuluyla, harekeli de olsa harekesizde olsa sebeb-î meddir.

Hemze kendi içinde ikiye ayrılmaktadır: Bunlar, vasl hemzesi ve kat‘ hemzesidir. Bunlardan vasl hemzesi, evvelinde hemze olan kelimenin öncesindeki harf veya bir önceki kelimenin sonundaki harf, hemzeye bitiştirildiğinde; telaffuz esnasında ortadan kalkan hemzeye denir.

Vasl hemzesi, dört başlıkta ele alınmaktadır.

1) اِبْنٌ، اِبْنَمٌ، اِبْنَةٌ، اِمْرَءٌ، اِمْرَأَةٌ، اِثْنَيْنِ، اِثْنَتَيْنِ، اِسْمٌ، اِسْتٌ، اَيْمنٌ kelimelerinin başındaki hemzeler.

2) Evvelinde vasl hemzesi bulunan humâsî ve südâsî babların mâzi, mastar ve emr-i hâzırlarının başındaki hemzeler; اِسْتَفْعَلَ - اِفْتَعَلَ - اِنْفَعَلَ.

3) Sülâsî mücerred fiillerin emr-i hâzırlarının evvelindeki hemzeler; اُنْصُر - اِعْلَمْ - اِجْلِسْ.

4) Lâm-ı târifin hemzesi; اَلْوَلَدُ - اَلنَّاسُ - اَلْكِتَابُ.

Vasl hemzesinin harekesine gelince sülâsî mücerredlerin birinci ve beşinci bablarından gelen emr-i hâzırların harekesi damme, lâm-ı târif ve اَسْمَاءٌ، اَبْنَاءٌ kelimelerinin başındaki hemzeler fetha, geri kalanların harekesi ise kesralıdır. اَسْتَكْبَرْتَ، اَطَّلَعَ، لِلْكِتَابِ، لِلْاٰخِرَةِ kelimelerindeki gibi vasl hemzesi, istifhâm hemzesine bitiştiğinde veya lâm-ı târifte bulunan vasl hemzesine (ال) lâm harfi (ل) bitiştiğinde hem okunuştan hem de yazıdan kaldırılır. Bu kelimelerin asılları ise ’اَاِسْتَكْبَرْتَ، اَاِطَّلَعَ، لِاَلْكِتَابِ، لِاَلْاٰخِرَةِdir.

Lâm-ı târif’in öncesinde istifhâm hemzesi olursa; vasl hemzesi, soru hemzesinin med harfi olmaktadır. Bunlar; Yûnus sûresi 51 ve 91’deki آلْاٰنَ, yine Yûnus sûresi 59’daki قُلْ آللّٰهُ اَذِنَ لَكُمْ,

[92] Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri,* 249-250.

En‘âm sûresi 134 ve 144’teki آلذَّكَرَيْنِ, Neml sûresi 59’daki آللهُ خَيْرٌ ifadeleri olmak üzere Kur’ân-ı Kerîm’de altı yerde bulunmaktadır. Bu kelimeler, kıraat imamları tarafından ibdâl vechiyle, yani evvelki hemzeyi uzatıp ikinci hemzeyi med harfi kabul ederek okunduğu gibi kelimenin başındaki hemzeyi tahkîk üzere ikincisini ise teshîlle okunmuştur. Kıraat imamlarına göre birinci hemzeyi olduğu gibi ikinci hemzeyi de teshîlle okumak evlâdır. Zihni Efendi, bu çeşit medler için meddü’l-hacz veya meddü’l-acz ifadesi kullanıldığını ifade etmektedir.[93]

Vakf ve vasl halinde hem yazılan ve hem de okunan hemzelere kat‘ hemzesi denilmektedir. Kat‘ hemzesi dokuz başlıkta ele alınmaktadır: Bunlar sırasıyla;

1) قُلْ آتَّخَذْتُمْ gibi istifhâm hemzeleri,

2) اَبْتَغِى حَكَمًا gibi nefs-i mütekellim vahde fiilinin hemzesi,

3) فَاَكْرَمَهُ، واَشْرِكْهُ فِى اَمْرِى gibi if’âl bâbının mâzî ve emr-i hâzır fiilinin hemzesi,

4) اَسْمِعْ بِهِ gibi fiil-i taaccübü sânî hemzesi,

5) اَكْبَرُ، اَحْسَنُ gibi ism-i tafdîl’in hemzesi,

6) اَفْعَلُ اَصْغَرُ، اَحْمَرُ vezninde gelen sıfat-ı müşebbeheler,

7) مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِكُمْ، وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ ifadelerindeki اَنْفُسْ ve اَبْصَار kelimeleri gibi cem‘î kıllet hemzeleri,[94]

8) اِمَامٌ، اُخِذَ gibi kelimenin aslında olan hemzeler,

9) (اِنَّ، اَنَّ، اَنْ، اَوْ، اَمْ، اَمَّا، اِلَى، اِلَّا، اَلَا، اِذَا، اَىُّ) gibi lâm-ı târifin dışında kalan hemzeler ve (اَنَا، اَنْتَ، اِيَّاهُ) zamirlerin başında bulunan hemzeler.[95]

Konuyla ilgili şuna da değinmek gerekir ki hemze her zaman sebeb-î med değildir. Hemzenin sebeb-î med olabilmesi için med harfinden sonra ve kat‘ hemzesi olarak gelmesi gerekmektedir.[96]

3.3.2.1.2. Sükûn

[93] Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri,* 250-251.

[94] 3 ile 10 arasında olan çokluk için kullanılır. Bk. İsmail Durmuş, “el-Emsile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11, 166-167

[95] Ünlü, *Kur’an-ı Kerîm’in Tecvîdi,* 87-88.

[96] Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri,* 252.

Sükûn, sözlükte "dinmek, kımıldamamak, durmak, ruhî rahatlık, sakinlik, huzur"[97] demektir. Tecvid ilminde ise bir harfin hareke almadığı halini ifade etmektedir. Sükûn alan harfe sakin harf denilmektedir. Okumasında kolaylık olsun diye sâkin harfin üzerine (ْ) işareti konulmaktadır. İbnü'l-Cezerî, sükûnu, "ârız" ve "lâzım" diye ikiye ayırmakta, bunları da kendi içinde "müdğâm" ve "ğayr-i müdğâm" olmak üzere iki alt başlıkta ele almaktadır.[98]

Bunlardan sükûn-u lâzım, اَلْآنَ، تَأْمُرُونِّى örneklerindeki sükûnlar gibi vakf ve vasl halinde mevcut olan sükûna denilmektedir. Sükûn-u lâzım, İbnü'l-Cezerî tarafından, kendi içinde "idğâm edilen lâzım sükûn" ve "idğâm edilmeyen lâzım sükûn" olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, sükûnun bulunduğu harfin, kendisinin peşinden gelen harfe idğâm edilerek okunan sükûndur.

Mahreçleri bir sıfatları farklı, mahreçleri ve sıfatları aynı veya mahreç ve sıfatları yakın olan iki harfin peş peşe gelmeleri durumunda, birinci harfin ikincisine idğâm edilir. Bu harfler aynı kelimede olabilecekleri gibi peş peşe gelen iki kelimede de bulunabilirler. اَلْحَاقَّةُ، قَدْ دَخَلَ، وَقَالَتْ طَائِفَةٌ، بَلْ رَفَعَهُ اللهُ örneklerindeki kâf (ق), lâm (ل), tâ (ت) ve dâl (د) harflerinin sükûnları gibi idğâm edilen harflerden ilki sakin ikincisi harekeli ise ilk harfin sükûnu, lâzımî sükûndur.[99] İdğâm edilmeyen lâzım sükûn ise الٓمٓ، يٰسٓ، صٓ، قٓ، اَلْآنَ kelimelerindeki sükûnlar gibi sükûnun bulunduğu harfin, kendisinin peşinden gelen harfe idğâm edilmeyerek okunan sükûndur. Nitekim bu örneklerde idğâm söz konusu değildir.[100]

Sükûn çeşitlerinden ârızî sükûn, اَلْمُؤْمِنُونْ، اَلْعالَمِينْ، اَلرَّحِيمْ örneklerindeki sükûnlar gibi vakf halinde mevcut vasl halinde ise bulunmayan sükûna denilmektedir. Bu sükûn da İbnü'l-Cezerî tarafından, kendi içinde "idğâm edilen ârızî sükûn" ve "idğâm edilmeyen ârızî sükûn" olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İdğâm edilen ârızî sükûn, قَالْ لَهُمْ، فِيهْ هُدًى örneklerindeki sükûnlar gibi bazı kıraat imamlarının mahreçleri bir sıfatları farklı, mahreçleri ve sıfatları aynı veya mahreç ve sıfatları yakın olan iki harekeli harfin ilkini sakin konuma getirip ikincisine idğam ettirilerek okunan sükûndur. İdğâm edilmeyen ârızî sükûn ise عَالَمِينْ، اَلرَّحِيمْ kelimelerinde bulunan sükûnlarda olduğu üzere kelimenin aslında harekeli olup vakf yapıldığında oluşan vasl

[97] Abdurrahman Çetin, "Sükûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 50-51.

[98] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 314,

[99] Ünlü, *Kur'an-ı Kerîm'in Tecvîdi,* 90-91.

[100] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 314.

yapıldığında ortadan kalkan sükûndur. Bu sükûnlar, vakf halinde gelmektedir. Vasl halinde ise kelimenin harekesi doğrultusunda okunmaktadır.[101]

3.3.2.2. Mânevî Olan Sebeb-î medler

Mânevî olan sebeb-î med ile kastedilen şey, nefyde yapılan mübalağadır. Bunlar, Araplar tarafından kuvvetli bir neden olarak görülmesine karşılık, kıraat âlimleri tarafından lafzî sebeb-î medden daha zayıf görülmüştür.

3.3.2.2.1. Medd-i Ta‘zîm

Kelime-i tevhid olan لا اله الا الله lafzındaki lâ (ل)ya ait olan bir mübalağadır. Buna medd-i mübalağa da denilmektedir. Burada med, Allah'ın dışında ulûhiyeti reddetmek için, abartılı yapılmaktadır. Şöyle ki Araplar tarafından yalvarış, dua ve nefyde mübalağa yapıldığında, lafzî bir sebep olmaksızın med ile okunmaktadır. Medd-i tâ‘zîm; takrîb usûlünde "ashâb-ı kasr" (Kâlûn, İsbahânî, İbn-i kesîr, Ebû Amr, Hulvânî, Hafs, Ebû Ca‘fer, Ya‘kûb)un yani bir elif med ile okuyanların medd-i munfasılda iki elif çekerek okumalarını ifade etmektedir.[102]

3.3.2.2.2. Medd-i Tebrie

Cinsini nefy eden lâ (لآ)'ya ait bir med çeşididir. Medd-i tebrie, takrîb usûlünde Hamza tarafından لآ رَيْبَ، لآ شَكَّ، لآجَرَمَ، لآ شِيَةَ vb. kelimelerinde tevassut (3 elif) ile yapılır. Ancak fetha üzere mebni (değişmeyen) kelimelerde yapılması câizken; لآ خَوْفٌ gibi merfû ve tenvînli olan kelimelerde medd-i tebrie olmaz. Bu medde neden olan âmil, lafzî olan sebeb-î medlerden daha zayıf olduğundan; burada sadece tevassut ile med edilmektedir.[103]

Müellif, meddin tarifini, "Med bir harfi uzatmaya derler" şeklinde yaparak başlamıştır. Devamında ise uzatılması câiz olan harfleri yukarıda ifade edildiği şekilde ikiye ayırmıştır. O, bu harfleri, med ve lîn harfleri addedildiğini, med harflerinin ise üç tane olup bunların vâv (و), yâ (ى), elif (ا) olduğunu bildirmiştir. Şu halde أُوتُوا örneğindeki gibi vâv (و) sâkin[104] kendisinin öncesinde bulunan harfin ise ötreli olması durumunda, yine قِيلَ misalindeki gibi yâ (ى) sâkin öncesindeki harfin ise esreli olması halinde, اٰمَنَّا misalinde olduğu üzere, elifin (ا) daima sakin olup kendisinin öncesinde bulunan harfin ise üstünlü olması durumunda med harfi

---

[101] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 314.

[102] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 344-345; Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-ḳavli'l-müfîd,* 133-134.

[103] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 345; Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-ḳavli'l-müfîd,* 134.

[104] Sâkin, harekesi bulunmayan harftir. Harfin mâ-kabli, üst tarafı iken, mâ-ba‘di ise alt tarafı demektir. Ayrıca üzerinde fetha bulunan harfe meftûh, esre bulunan harfe meksûr, zamme bulunan harfe mazmûm denir: بَ بِ بُ gibi. Bk. Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd,* 4.

addedileceğini dile getirmiştir. Yine müellif, بِهِۦ، لَهُ، طٰهٰ örneklerinde olduğu üzere med harfinin açıktan geldiği gibi mukadder (gizli) olarak da gelebileceğini ve bu durumda med yapılacağını belirterek med harflerini açıklamıştır. Ayrıca o, اَلْقَوْمِ ،اَوْدَيْنِ misallerindeki gibi, lîn harflerinin iki olup, bunların mâ-kablileri meftûh olan sâkin vâv (و) ile sâkin yâ (ى) olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra yazar, sebeb-î meddin iki olup bunların hemze ve sükûn olduğunu zikretmiş; hemzenin iki çeşit olduğunu belirtmesine karşın bunların ne olduğuna değinmemiştir. O, hemze ile elifin farkına ise şöyle değinmiştir: "Ayn ağzı (ء) şeklinde yazılmışsa her zaman hemzedir. Ancak سَاَلَ ،اَخَذَ örneklerindeki gibi uzun elif (ا) şeklinde yazılıp harekeli olursa yahut تَاْكُلُونَ misalinde olduğu üzere sükûn (ْ) hemzenin üzerinde durursa yine hemze olmaktadır. Eğer ،قَالَ اِذَا örneklerindeki gibi üzerinde hareke ve sükûn olmazsa elif olmaktadır."[105]

Med çeşitleri genel olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunlar ise aslî med ve fer'î meddir. Bir kelimede med harflerinden biri bulunup, sebeb-î med olan hemze ve sükûn'dan biri olmazsa buna aslî med denilmektedir ki bu da medd-i tabîîdir.

3.3.3. Medd-i Tabîî

نُحِيهَا، أُوذِينَا، أُوتِينَ örneklerinde olduğu gibi kendisinde med harflerinden bir tanesi mevcut olup, sebeb-î med olan hemze veya sükûn bulunmazsa medd-i tabîî oluşur. Buna medd-i zâtî, medd-i aslî[106] ve kasr[107] da denilmektedir. Medd-i tabîî'yi oluşturan med harfleri, örneklerde olduğu gibi hem okunuşta hem de yazıda bulunabilir. Buna mezkûr denir. كَاَنَّهُ، بِهِ، الٓمٓ، حٰمٓ misallerinde olduğu üzere bazen okunuşta olup yazıda olmayabilir. Bunlara ise mukadder denir.[108]

Med harfi, bir kelimenin sonunda olup diğer kelimenin başında cezm veya şedde bulunursa, yazıda meddi tabîî olmasına rağmen okunuşta med yapılmamaktadır. نُنَجِّى الَّذِينَ، فِى الضَّلَالَةِ، فَقَالُوا ابْنُوا، اِلَى الْكِتَابِ örneklerinde olduğu gibi. اُوْلٰٓئِكَ ifadesinde olduğu üzere kelimede med harfi olduğu halde altında (قَصْر) işareti bulunursa yine med uygulaması yapılmamaktadır.[109]

Medd-i tabîîyi, vakf ve vasl halinde bir elif uzatmak vaciptir. Bir eliften az yapılması da fazla yapılması da şeran haram ve lahndir.[110] Bir elif miktarı "bir parmak kaldıracak kadar", "bir elif

[105] Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 4-5.

[106] Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-ḳavli'l-müfîd,* 132.

[107] Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri,* 255.

[108] Şeyh Abdurrahman Karabâşî, *Karabaş Tecvidi* (İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts), 2.

[109] Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat,* 142.

[110] Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-ḳavli'l-müfîd,* 132.

diyecek kadar", "bir elif yazacak kadar", "iki hareke miktarı kadar zaman dilimi", "bir parmak kaldırıp indirecek kadar" gibi farklı şekillerde açıklanmıştır.[111]

Müellif, konuya medd-i tabîîyi tarif ederek başlamış; tanımını ise "harf-i medden sonra sebeb-î med bulunmazsa medd-i tabîî olur" şeklinde yapmıştır. Sonrasında o, bir elif miktarı uzatmanın vacip olduğu ifade etmiş; bir elif miktarını ise "bir parmak kaldıracak kadar med etmek" diyerek açıklamış, konuyla ilgili أُوتِينَا، طٰهٰ، تَوَّابًا örneklerini vermiştir. Metinde konuyla alakalı iki tane dipnot verilmiştir. O, birinci dipnotta meddi ikiye ayırmıştır. Bunlardan biri medd-i zâtî'dir. Buna medd-i aslî ve medd-i tabîî de denilmiştir. Müellif, meddin hükmü vâcip olduğundan, meddi bir elif miktarı uzatmak gerektiğini ifade etmiştir. Dipnottaki ikinci med çeşidi ise medd-i tabîî üzerine ziyade edilerek yapılmış medd-i fer'î'dir. Bunlar ise beş tanedir. Şöyle ki sebeb-î med hemze olursa medd-i muttasıl veya medd-i medd-i munfasıl olur. Sebeb-î med sükûn ise ya medd-i lâzım ya medd-i 'ârız ya da medd-i lîn olur.

Müellif, ikinci dipnotta, (تَوَّابًا) kelimesinde "harf-i medden bâ (ب)yı çeken elif var" tâbirini hatalı bulmaktadır. Çünkü uzayan harf yalnız med harfleri veya lîn harfleridir. Bundan dolayı bâ (ب) uzamaz, uzayan elif (ا)tir. Fakat müellif, "bâ (ب)dan sonra sebeb-î med bulunmadığından med-i tabîî olur" denilmesinin daha doğru kabul edileceğini ifade ederek konuyu tamamlamıştır.[112]

Bir kelimede med harflerinden biri bulunup, yine sebeb-î med olan hemze ve sükûndan biri olursa fer'î med söz konusu olur. Buna "medd-i mezîd" veya "medd-i medîd" de denilmektedir. Bunlar ise medd-i muttasıl, medd-i munfasıl, medd-i lâzım, medd-i 'ârız ve medd-i lîndir. Şimdi sırasıyla bunlar açıklanacaktır.

3.3.4. Medd-i Muttasıl

Medd-i muttasılın kelime anlamı bitişik med demektir. Buna göre أُولٰٓئِكَ، سُوءَ، جِيءَ، جَاءَ örneklerinde olduğu üzere harf-i med sonrasında sebeb-î medden hemze aynı kelimede bulunursa medd-i muttasıl olur.[113] Medd-i muttasılda sebeb-î meddin hemzesi harekeli geldiği gibi, ârızî sükûnla da gelebilmektedir. جَعَلَهُ دَكَّاءَ، مِنْ نِسَاءٍ، مَنْ يَشَاءُ örneklerinde vakfedildiği gibi bu durumda yine medd-i muttasıl olmaktadır. Ancak اِلَّا بِمَا شَاءَ، مِنَ السَّمَاءِ، مِنْ نِسَاءٍ misallerinde

[111] Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 5; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri,* 255; Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd,* 132.

[112] Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd,* 5.

[113] Karabâşî, *Karabaş Tecvidi,* 5.

olduğu üzere üstünlü ve esreli hemzeyle vakfedildiğinde tûl ve tevassut vecihleriyle وَلَا نِسَاءٌ مَنْ يَشَاءُ örneklerindeki gibi ötreli hemzeyle vakfedildiğinde tûl, tevassut, tûl ile işmâm, tevassut ile işmâm vecihleriyle okunabilir. Bununla beraber مَاءً örneğinde olduğu gibi tenvînli olan iki üstünle vakfedildiğinde ise mîm harfinde medd-i muttasıl, hemzede meddi tabîî vardır.[114]

Medd-i muttasıl, kıraat imamları tarafından 2, 3, 4 ve 5 elif uzatılmaktadır. Medd-i muttasılı, aslî medde bir elif ilave yaparak 2 elif okuyanlar; Kâlûn, İbn-i Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'dur. Medd-i muttasılı, aslî medde iki elif ilave yaparak 3 elif okuyanlar; İbn-i Âmir, Kisâî ve Halefü'l-Âşir'dir. Medd-i muttasılı, aslî medde üç elif ilave yaparak 4 elif okuyan kıraat imamı Âsım iken medd-i muttasılı, aslî medde dört elif ilave yaparak 5 elif okuyanlar ise Verş ve Hamza'dır.[115]

Medd-i muttasıldaki meddin hükmü müttüfekun 'aleyh[116] olduğu için vaciptir. Bütün kıraat imamları aslî med üzerine ilave yapma hususunda ittifak etmişlerdir. Bu durumda kasr ile tilâvet eden bulunmamaktadır.[117] Yukarıda zikredilen med mertebelerinden biriyle okumak ise caizdir. Yani medd-i muttasılı bir eliften fazla uzatarak okumak vacip, yukarıda zikredilen aslî med üzere ilave mertebelerden herhangi biriyle okumak ise caizdir. Âsım kıraatının Hafs rivayetine göre tahkîkte 4, tedvîrde 3, hadr usûlünde ise 2 elif uzatılarak okunmaktadır.[118]

Müellif, medd-i muttasıl konusunda yukarıda zikredilenlere yakın bir tanım yaparak konuya giriş yapmıştır. Ona göre "harf-i medden sonra sebeb-î medden hemze bulunup bir kelimede olursa medd-i muttasıl olur". O, konuyu pekiştirmek için سُوءَ، جِىءَ، جَاءَ örneklerini vermiş; medd-i muttasılın hükmünün vacip olup iki eliften beş elife kadar çekilebileceğini, fakat iki eliften aşağı med yapılamayacağını ifade etmiştir. Çünkü kıraat imamları bir eliften ziyade med etmek hususunda ittifak edip, ancak bunun kaç elif miktarı olacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Müellif, bu hususta, kıraat-ı Âsım ve rivâyet-i Hafs'a göre uzatma miktarının dört elif olup kendileri için uygun olanın da bu olduğunu, ancak başka imamların kıraatine uyarak ikiden beşe kadar meddin caiz olabileceğini beyan etmiştir.[119]

3.3.5. Medd-i Munfasıl

---

[114] Ünlü, *Kur'an-ı Kerîm'in Tecvîdi,* 100-101.

[115] el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukıll,* 215-216.

[116] Kıraat imamlarının tek bir görüşte birleşip ihtilafa düşmemeleridir. Bk. Karabâşî, *Karabaş Tecvidi,* 5.

[117] Kasrla kastedilen, medd-i tabîî üzerine ilave yapılmadan okumaktır. Bk. Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri,* 258.

[118] Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat,* 144.

[119] Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 6.

Medd-i munfasılın kelime anlamı ayrı meddir. اِنّی اَخَافُ، یَا اَیُّهَا, تُبُوا اِلَی اللهِ örneklerinde olduğu gibi harf-i med sonrasında sebeb-î medden hemze, peş peşe gelip iki ayrı kelimede bulunduğunda buna medd-i munfasıl denilmektedir. Medd-i munfasılda med harfleri yukarıdaki misallerde olduğu üzere mezkûr geldiği gibi mukadder olarak da gelebilmektedir. هَذِهِ اِیمَانًا، مِنْ عِلْمِهِ اِلَّا، اَنَّ مَالَهُ اَخْلَدَهُ، عِنْدَهُ اِلَّا بِاِذْنِهِ ifadeleri bu durumun örneklerindendir. Görüldüğü üzere med harflerinin mukadder gelmesi medd-i munfasılın oluşmasına engel olmamaktadır.

Medd-i munfasıl, yan yana olan iki ayrı kelimeden meydana geldiğinden, yalnız birinci kelimenin ikincisine birleştirilmesiyle meydana gelmektedir. Ancak bu iki kelimeden birincisinde durulacak olursa, sebeb-î med ortadan kalkmış olacağı için, burada sadece medd-i tabîî kalmaktadır.

Medd-i munfasıla, iki tane kelimeyi birbirinden açtığı için meddü'l-fasl veya meddü'l-best; med nedeniyle iki tane kelime tek kelime sayıldığından meddü'l-îtibâr; medd-i tabîî'ye ilave yapıldığı için meddü'l-zâid, veya med ile okuma hususunda kıraat imamlarının ihtilaf etmesi nedeniyle meddü'l-câiz de denmiştir. Zira medd-i munfasıl, kıraat imamları tarafından 1, 2, 3, 4, ve 5 elif uzatılabilmektedir. Medd-i munfasılı, aslî medde ilave yapmadan 1 elif okuyanlar; Kâlûn, İbn-i Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer ve Ya'kûb'tur. Medd-i munfasılı, aslî medde bir elif ilave ederek 2 elif okuyanlar ise Kalûn ve Dûrî'dir. Medd-i muttasılı, aslî medde iki elif ziyadeyle 3 elif okuyanlara gelince, bunlar; İbn-i Âmir, Kisâî ve Halefü'l-Âşir'dir. İmamlardan Âsım, medd-i muttasılı, aslî medde üç elif ilave yapmak suretiyle 4 elif okuyandır. Bir de medd-i muttasılı, aslî medde dört elif ilaveyle 5 elif okuyanlar da vardır ki bunlar Verş ve Hamza'dır.[120] Görüldüğü üzere kıraat imamları, medd-i munfasılla ilgili kasr, med ve meddinin kaç elif çekileceği hususunda ayrılığa düşmüşlerdir. Şöyle ki bunlardan bazıları munfasıl meddi, med ile bazıları kasrla bazıları hem med hem de kasrla bazıları da meddin çeşitli mertebeleriyle okumuşlardır. Kıraat imamlarının bu ihtilafları nedeniyle, medd-i munfasılın meddinin hükmü câizdir.

Medlerin uzatılma miktarları, sürat yönünden okumaya etki ettiğinden, kıraat imamları mertebeleri itibariyle üç grupta ele alınmaktadır: Bunlardan medd-i munfasılı 1 elif okuyanlara *ashâb-ı hadr* denilmektedir. Medd-i munfasılı 2 veya 3 elif okuyanlara *ashâb-ı tevassut* denilirken, medd-i munfasılı 4 veya 5 elif okuyanlara ise *ashâb-ı tûl* denmektedir.[121]

---

[120] el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukıll,* 215-216; Ebû Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-ḳırâ'âti's-seb'a* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1984), 30-31.

[121] İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri,* 22. Baskı (İstanbul: Seçil Ofset Matbaacılık, 2012), 249.

Aliyyü'l-Kârî bu meddin hükmüne câiz denilmesinin nedeni olarak şu üç durumu ileri sürmektedir. Buna göre kıraat imamları, medd-i munfasılın meddi hususunda ayrılığa düşmüşlerdir. Yine medd-i munfasıl iki kelimede meydana geldiğinden, birinci kelimede durulduğunda, meddi munfasıl ortadan kalkmaktadır. Ayrıca sebeb-î meddin ortadan kalkmasının câizliği nedeniyle, kasr da câiz olmaktadır. Medd-i munfasılın hükmünün câiz olmasını iyi anlamak icap etmektedir. Zira kıraat esnasında hangi imamın kıraatı okunursa onun meddine, bir nevi tecvid kurallarına uymak lazımdır. Yani medd-i muttasılı ve medd-i munfasılı bazı yerde az çekip bazı yerde çok çekmemek gerekmektedir.[122]

Müellif, konuya, "Harf-i medden sonra sebeb-î medden hemze bulunup, ayrı ayrı kelimelerde olurlarsa medd-i munfasıl olur" şeklinde bir tanım yaparak başlamış; يَآ اَيُّهَا، اِنّىَ اَخَافُ، تُوبُوا اِلَى اللهِ، اَنَّ مَا لَهُ اَخْلَدَهُ، بِهَ اِلَّا örnekleriyle konuyu pekiştirmiştir. Yine o, medd-i munfasılın hükmünün câiz olduğunu belirtmiş; yani bir elif veya bir eliften beş elife kadar uzatmanın câiz olduğunu, ancak kıraat-ı Âsım ve rivâyet-i Hafs üzere dört elif kadar med olunduğunu beyan etmiştir. Ayrıca o, medd-i muttasılla medd-i munfasıl arasındaki med ihtilaflarını aşağıdaki tabloda göstermiş; bu iki meddin dışındaki medlerde ise kıraat imamlarının herhangi bir ayrılığa düşmediklerine dikkat çekmiştir.

Tablo 3.1. Kıraat imamlarının Medd-i Munfasıl ve Medd-i Muttasıldaki med mertebeleri

	Medd-i Munfasıl	Medd-i Muttasıl
Nâfî', İbn-i Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer, Ya'kûb	1	2
Nâfî', Ebû Amr	2	2
İbn-i Âmir, Kisâî, Halefü'l-Âşir	3	3
Âsım	4	4
Nâfî', Hamza	5	5

Ancak bu tabloda bazı yerlere dikkat çekmek gerekmektedir. İlk satırda Nâfî olarak yazılan yerin Kâlûn, ikinci satırda yine Nâfî' olarak kaydedilen ifadenin Kâlûn, ikinci satırdaki Ebû

[122] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri,* 260-261.

Amr'ın Dûrî, son satırdaki Nâfî'nin ise Verş olarak yazılması gerekmektedir. Zira tabloda râvîlerin yazılması gereken yerde kıraat imamlarının ismi zikredilmiştir. Oysa kıraat imamı ancak iki râvîsinin aynı okuduğu yerlerde yazılmaktadır. Ayrıca râvîler buralarda birbirlerinden farklı rivâyetleri almışlardır.[123] Bir de ikinci satırda zikredilen imamlar medd-i munfasıl içindir. Çünkü medd-i muttasılı 2 elif uzatanlar ilk satırda zikredilmiştir.[124]

Müellif medd-i muttasıl ile medd-i munfasılı ayırt etmek için şöyle bir bilgi vermiştir: Sebeb-î med olan hemze 'ayn ağzı gibi yani (ء) şeklinde yazılırsa medd-i muttasıl, uzun yazılırsa yani (ا) şeklinde yazılırsa medd-i munfasıl söz konusu olmaktadır. Ancak (هٰؤُلَاءِ) kelimesinde ilk gelen hemze, her ne kadar kısa yazılmışsa da (هَا) ile (أُولَاءِ) ayrı kelimeler olduğundan burada medd-i munfasıl olur. Bir de يَا وَيْلَتٰى ءَاَلِدُ örneğinde olduğu gibi, iki hemze yan yana geldiğinde, birinci hemze kısa yazılmasına rağmen yine medd-i munfasıl söz konusu olur. Kur'ân-ı Kerîm'de bunun benzer örnekleri ise şunlardır:

(قَالُوا ءَاِنَّكَ)[125] (قَالُوا ءَاِذَا)[126] (قَالُوا ءَاَنْتَ)[127] (لِيَبْلُوَنِىٓ ءَاَشْكُرُ)[128] (كَفَرُوا۟ءَاِذَا)[129] (وَقَالُوا ءَاٰلِهَتُنَا)[130]

(اَلسُّوٰٓى)[131] ve (خَطٰيٰتِهِم)[132] kelimeleri medd-i muttasıl olmakla beraber burada sebeb-î med olan hemze uzun yazılmıştır. Bu kelimeler istisna olarak böyledir. Bu durumda geçerli kâide yukarıda zikredildiği gibidir.[133]

3.3.6. Medd-i Lâzım

Bir kelimede harf-i medden sonra sebeb-î medden sükûn-u lâzım olursa medd-i lâzım olur. Sükûn-u lâzım, اَلضَّآلِّينَ، اَلْحَآقَّةُ، تَؤْمُرُوٓنِّي، اَللّٰهُ örneklerinde olduğu gibi "vakfen ve vaslen sabit olan sükûna" denilmektedir.[134] Medd-i lâzım; kelime-i musakkale, kelime-i muhaffefe, harf-i

---

123 İbnü'l-Cezerî, *Şerh-u Tayyibet'ü-Neşr fî kırââti'l-'aşr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2011), 20.

124 ed-Dânî, *et-Teysîr,* 30-31.

125 Yûsuf, 12/90.

126 İsrâ, 17/49-98; Mü'minûn, 82; Secde, 10.

127 Enbiyâ, 21/62.

128 Neml, 27/40.

129 Neml, 27/68.

130 Zühruf, 43/58.

131 Rûm, 30/10.

132 Nûh, 71/25. Müellif, bu kelime için uzun hemze (ا) ile yazılır demiştir. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'de bu sözcük, kısa hemzeyle (ء) yazılmıştır.

133 Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd,* 6-7.

134 Çetin, *Kur'an Okuma Esasları,* 215.

musakkale ve harf-i muhaffefe olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Aşağıda sırasıyla medd-i lâzımın çeşitlerine değinilecektir.

3.3.6.1. Kelime-i Musakkale

Musakkal, şeddeli veya idğâmlı kelime demektir. اَلضَّآلِّينَ، اَلْحَآقَّةُ، تَؤْمُرُوٓنِّي örneklerinde olduğu üzere medd-i lâzım olan bir kelimede idğâm meydana gelip, bu idğâm sebebiyle şeddeli bir okuyuş hasıl olursa, yine bütün bunlar bir kelimede meydana gelirse medd-i lâzım kelime-i musakkale söz konusu olur. Ancak قَالُوا اتَّخَذَ اللهُ، اِذَا الشَّمْسُ، وَالْمُقِيمِى الصَّلَوةِ örneklerindeki gibi harf-i med ile sebeb-î med olan sükûn-u lâzım ayrı kelimelerde gelirse, med harfi telaffuzdan düşer. Bu durumda medd-i lâzım oluşmaz.

3.3.6.2. Kelime-i Muhaffefe

Muhaffef**;** hafif, kendisinde şedde veya idğâm olmayan kelime demektir. Medd-i lâzım olan bir kelimede idğâm olmayıp, şeddesiz bir okuyuş hasıl olursa, yine bütün bunlar bir kelimede meydana gelirse bu durumda medd-i lâzım kelime-i muhaffefe olmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de kelime-i muhaffefe'ye sadece bir tane örnek bulunmaktadır. Bu da آلْـٰٔنَ[135] kelimesidir.

3.3.6.3. Harf-i Musakkal

Kendisinde şedde ve idğâm barındıran harf demektir. Burada zikredilen harflerden kasıt, Kur'ân'ı Kerîm'de bazı sûrelerin başında yer alan ve kendi isimleriyle okunan mukattaa harfleridir. Bunların bazıları şeddesiz, bazıları ise şeddeli olabilmektedir. Sebeb-î med olan sükûn harfte bulunup, şeddeli okunursa medd-i lâzım harf-i musakkal olmaktadır. Burada şedde açıktan yazılmayıp, okunuşta bulunmaktadır.

الٓمٓ: اَلِفْ لَآمْ مِيمْ = اَلِفْ لَآمّيَمْ 'de lâm harfi, طسم: طَا سِينْ مِيمْ = طَا سِيّمِيمْ ifadesinde sîn harfi, المص: اَلِفْ لَآمْ مِيمْ صَادْ = اَلِفْ لَآمّيَمْ صَادْ'da lâm harfi örneklerinde medd-i lâzım harf-i musakkal olduğu daha açık bir şekilde görülmektedir.

3.3.6.4 Harf-i Muhaffef

Kendisinde şedde ve idğâm barındırmayan harf demektir. Sebeb-î med olan sükûn, harfte bulunup şeddesiz okunursa medd-i lâzım harf-i muhaffef olmaktadır. الٓمٓ اَلِفْ لَآمّيَمْ 'de mîm, طسم: طَا سِيّمِيمْ'de mîm, المص: اَلِفْ لَآمّيَمْ صَادْ'da mîm ve sâd harfleri, نٓ: نُوَنْ'da nûn harfi örneklerinde olduğu üzere medd-i lâzım harf-i muhaffef olduğu açık bir şekilde görülmektedir.

[135] Yûnus, 10/51-91.

Medlerin en kuvvetlisi medd-i lâzımdır. Kıraat imamlarının hepsi bu meddi tûl ile okumuşlardır. Medd-i lâzımda tûl, dört elif miktarıdır. Genel durum böyle olmakla birlikte, İbnü'l-Cezerî, tahkîk ile okuyanların dört elif, tedvîr ile okuyanların üç elif, hadrla okuyanların ise iki elif okuduklarını ifade etmiştir.[136] Ayrıca medd-i lâzım'ın meddinde ve meddinin ölçüsünde ittifak olduğu için hükmü vaciptir. Bütün kıraat imamlarına göre lâzım meddi, kasr ile okumak câiz değildir.[137]

Müellif bu konuyu işlerken medd-i lâzım'ın tanımını "Med harfinden sonra sebeb-î medden sükûn-u lâzım bulunursa med-i lâzım olur"; sükûn-u lâzım'ın tanımını ise "Dursak da geçsek de sabit olan sükûndur" şeklinde yapmıştır. Risâlede konuyla ilgili yukarıda anlatıldığı gibi medd-i lâzım'ın çeşitlerine de değinilmiştir. Müellif, kelime-i musakkalenin tanımını "Sebeb-î meddi şeddeli olan kelimedir" şeklinde yaptıktan sonra (اَلْحَاۤقَّةُ) kelimesini örnek vermiştir. O, kelime-i muhaffefenin tanımını ise "Sebeb-î meddi cezm olan kelimedir" şeklinde yaptıktan sonra (آلْـَٰٔنَ) kelimesini misal vermiştir. Yine o, harf-i musakkalin tanımını "Sebeb-î meddi şeddeli olan harftir" şeklinde yaptıktan sonra (الٓمٓ)'in lâmını örnek gösterirken; harf-i muhaffefin tanımını ise "Sebeb-î meddi şeddesiz olan harftir" şeklinde yaptıktan sonra (الٓمٓ)'in mîmini misal olarak zikretmiştir. Müellif, bu bilgilerden sonra harf-i musakkal ve harf-i muhaffefin harf-i meddiyle sebeb-î meddinin mukadder olduğuna değinmiştir. Ayrıca o, medd-i lâzımı dört veya üç elif uzatmanın vâcip olduğunu belirterek konuyu tamamlamıştır.[138]

3.3.7. Medd-i Ârız

Ârız, "Gösteren, sunan, arz eden, geçici/istisnâî durum, beklenmedik, aniden olan, geçici, devam etmeyen" anlamlarına gelmektedir.[139] يُؤْمِنُونَ، الْعَظِيمِ، قَدِيرٌ örneklerinde olduğu gibi bir kelimede harf-i meddin peşinden sebeb-î medden sükûn-u ârız olursa medd-i ârız olmaktadır. Sükûn-u ârız ise "Vakfen sâbit, vaslen sâkıt olan sükûna" denir. Genellikle vakflarda, secâvendlerde ve son harfi harekeli olan kelimelerde vakf yapıldığında meydana gelmektedir. Ayrıca medd-i ârızda bulunan sükûnlar kelimenin aslında olmayıp, vakf yapıldığında oraya geldiği için okunmaktadır. Vasl yapıldığında ise sükûn kalkıp kelimenin aslî harekesine göre okunmaktadır.

---

136 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 317-318.

137 Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri,* 262-265; Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat,* 145-150.

138 Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd,* 7.

139 Güneş, "Ârız", 770.

Medd-i ârız hususunda kıraat imamlarından ehl-i edânın üçe ayrıldığı görülmektedir. Bunlardan birincisi, medd-i ârızı, tûl vechi ile okuyanlardır. Bu grup, ârızî bir nedenle oluşan iki sâkinin birleşmesini, lâzımî bir nedenle meydana gelen iki sâkinin birleşmesi gibi kabul edenlerdir. Bunlar medd-i ârızı, medd-i lâzım gibi görmüşlerdir. Hamza, Verş, Ahfeş, bu grubun içinde yer almaktadır. Medd-i ârızı tevassut vechi ile okuyanlar ise iki tane sâkinin birleşmesini ârızî bir nedene bağlayarak tevassut vechini tercih etmişlerdir. Ashâb-ı tevassut olarak isimlendirilen İbn-i Âmir, Kisâî, Âsım ve Halef, bu grubun içinde yer almaktadır. Medd-i ârızı kasr vechi ile okuyanlara gelince bunlar bu meddin kasr vechiyle okunması gerektiği hususunu ihtiyar etmişlerdir. Ashâb-ı kasr olarak adlandırılan Kâlûn, İbn-i Kesîr, Ebû Amr, Ebû Ca'fer, Ya'kûb bu grubun içerisinde yer almaktadır.[140]

Kıraat imamları, sükûn-u ârızın bulunduğu harfin aslî harekesi meftûh (üstünlü) olursa medd-i ârızı üç,[141] meksûr (esreli) olursa dört, mazmûm (ötreli) olursa yedi vecih olarak okumuşlardır. Bu vecihler sırasıyla şöyledir:

1) يُؤْمِنُونَ örneğinde olduğu gibi vakf halinde sebeb-î medden sükûn-u ârız'ın bulunduğu harfin harekesi fetha (üstün) olursa, üç vecih ile okunması câizdir. Bunlardan tûl, dört elif miktarı med yapmak ve uzun okumak; tevassut ise iki veya üç elif miktarı med yapmak ve orta uzunlukta kıraat demektir. Kasra gelince bu, bir elif miktarı med yaparak en az uzatmak veya medsizlik anlamına gelmektedir.

2) الْعَظِيمِ örneğinde olduğu gibi vakf halinde sebeb-î medden sükûn-u ârızın bulunduğu harfin harekesi kesre (esre) olursa, dört vecihle okunması câizdir. Bunlar; tûl, tevassut, kasr ve kasrla revmdir. Revm, sözlükte "istek, dilek, kulak memesi" manasına gelmektedir.[142] İbnü'l-Cezerî'nin konuyla ilgili yapmış olduğu tanım ise şöyledir: "عِبارَةٌ عَنْ النُّطْقِ بِا لحَرَكَةِ بِصَوْتٍ خَفِيٍّ" (Harekeyi gizli bir sesle okumaktan ibarettir).[143] Abdurrahman Karabaşî de revmi اَلرَّوْمُ طَلَبُ الْحَرَكَةِ بِصَوْتٍ خَفِيٍّ "Revm, gizli (zayıf) bir ses ile harekeyi okuyarak göstermektir" şeklinde tanımlamıştır.

Revm, yapılacak harfi okurken sesin üçte ikisini atıp, geri kalan üçte biri ile harfin harekesi olan zamme (ötre) veya kesre (esre) ile okumaktır. Ancak bu hareke gerçek bir hareke olmayıp, harekenin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Revmle ilgili şuna da değinmek gerekir ki

---

[140] İmâm Âsım hem birinci hem de ikinci grupta yer almaktadır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 335.

[141] Vecih: Görünüş, şekil, yol, yöntem ve amaç anlamlarına gelmektedir. Bk. Güneş, "Vech", 1275.

[142] Güneş, "Revm", 511.

[143] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* II, 121; Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 7.

revm, sadece zamme (ötre) ve kesrede (esre) yapılmaktadır. Zira fetha (üstün) zayıf bir hareke olduğundan, bölünmeyi, azalmayı ve çoğalmayı kaldıramamaktadır. Zamme (ötre) ve kesre (esre) ise azalmayı, çoğalmayı ve bölünmeyi kaldırabilmektedir. Bunun aynı sıra revm sadece kasr vechiyle yapılıp, tûl ve tevassut vechi ile yapılamamaktadır. Çünkü revm, hareke hükmündedir. Bir kelime revm yapılarak okunduğunda, sebeb-î med olan sükûn-u ârız gitmiş, harfin aslî harekesi kısmen de olsa yerine gelmiş sayılmaktadır. Bundan dolayı revm sadece kasrla yapılmaktadır. Ayrıca revm, görme engelli olan kimseler için yapılacağından, tek başına Kur'ân okuyan kimsenin revm yapması gerekmemektedir.[144]

3) قَدِيرٌ örneğinde olduğu gibi vakf halinde sebeb-î medden sükûn-u ârızın bulunduğu harfin harekesi zamme (ötre) olursa, yedi vecih ile okunması câizdir. Bu vecihler tûl, tevassut, kasr, tûl ile işmâm, tevassut ile işmâm, kasrla ile işmâm ve kasrla revmdir.[145] Burada geçen işmâm sözlükte "koklatmak" anlamına gelmektedir.[146] Abdurrahman Karabâşî, işmâmı, اَلْاِشْمامُ اِنْضِمَامُ الشَّفَتَيْنِ بَعْدَ السُّكُونِ "Sükûndan sonra dudakları ileri sürmek ve yummaktır"[147] şeklinde tanımlarken; Mer'aşî ise işmâm için اَلْاِشْمَامُ اَنْ تَضُمَّ شَفَتَيْكَ بَعْدَ الْاِسْكَانِ اِشَارَةً اِلَى الضَّمِ "Sükûndan sonra, zamme (ötre) harekeye işaret ederek dudaklarını ileriye doğru toplaman işmâmdır" demektedir.[148]

İşmâm, sadece zammede (ötre) yapılmaktadır. Yapılışı ise şöyledir: Harf-i medden sonra aslî harekesi zamme (ötre) olan bir kelimede durulduğunda, o kelimenin sonu sakin kılınarak okunup, hemen ardından kelimenin aslî harekesi olan zammeye (ötre) işaret olması için dudaklar ileri doğru götürülür. İşmâm, ses çıkartmadan sadece dudak hareketiyle yapıldığından; sükûndan sayılmış ve sebeb-î meddi ortadan kaldıran bir âmil olarak görülmemiştir. Bu nedenle işmâmın tûl, tevassut ve kasrla okunması câiz görülmüştür. Ayrıca işmâm dudak işaretiyle yapıldığından sadece gören kimseler için yapılmaktadır.[149]

İşmâm, tecvid ve kıraat ilminde dörde ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi vakf halinde, sükûn-u ârız okunduktan sonra aslî hareke olan zammeye (ötre) işaret etmek için dudakları ileri doğru toplayarak yapılan işmâmdır. نَسْتَعِيثُ örneğinde olduğu üzere bu işmâm çeşidi bütün kıraat imamları tarafından yapılmaktadır. İşmâmın ikincisi تَأْمَنَّا kelimesinde yapılan işmâmda olduğu

---

144 Fatih Çollak, "Revm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35: 31-32.

145 Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 7.

146 Güneş, "İşmâm", 646.

147 Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 7.

148 el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukıll*, 278.

149 Çollak, "*Revm",* 35: 31-32.

gibi sâkin bir harfle hareke arasında, harekeyi ihfâ ile okumaktır. [150] Buradaki işmâm, kelimenin aslı تَأْمَنُنَا olduğundan, birinci nûnun harekesi olan zammeye (ötre) işaret olması için, مَنْ hecesinin nûnunda ğunne yapılırken zamme okuyor gibi dudakları ileri götürüp, نَا hecesine geçmeden dudakları geri çekmek suretiyle yapılmaktadır. Bu işmâm çesidi de bütün kıraat imamları tarafından yapılmaktadır. İşmâmın üçüncüsü ise صِرَاطَ kelimesinde bulunan (ص) harfini, sâd (ص) ile zâ (ز) harfinin karışımından meydana gelen bir ses ile okumasındaki gibi bir harfin, başka bir harfe karışmasıyla yapılanıdır. İşmâmın dördüncüsüne gelince bu da bir harekenin başka bir harekeye karışmasıyla yapılanıdır. Bu duruma aslı (قُوِلَ) olan (قِيلَ) kelimesini okurken gâf (ق) harfinin harekesini zammeden (ötre) kesraya (esre) doğru meylederek okunmak örnek gösterilebilir.[151]

Vakf yapılan kelimenin sonu, kalkale (قُطْبُ جَدٍ) harflerinden biri olursa; orada kalkale ile birlikte revm yapılmayıp ikisinden biri tercih edilmelidir. Kalkale sıfatı, bu harflerin sâkin olmaları durumunda gerçekleşmektedir. Burada revm, hafif bir ses ile de okunsa sükûnu bozduğundan kalkaleye manidir. Bundan dolayı ikisinden birini tercih etmek gerekmektedir.[152] Bazı kaynaklarda kalkalenin sıfât-ı lâzımeden olması hasebiyle terkedilemeyeceği ve bundan dolayı da revm yapılamayacağı zikredilmiştir.[153] (عَلِيمٌ، كِتَابٍ) örneklerinde olduğu gibi sonu iki ötre (ٌ) ve iki esre (ٍ) olan tenvînli kelimelerde de işmâm veya revm yapılabilmektedir. Bu durumda kelimenin sonundaki tenvîn düşürülüp, mîm (م) ve bâ (ب) harfi üçte bir sesiyle okunmaktadır.[154] Ancak (حِينَئِذٍ) ve (يَوْمَئِذٍ)[155] kelimelerinde olduğu gibi tenvînler, tenvîn-i ivaz olursa revm yapılmaz.[156]

İşmâm ve revm arasındaki farklar şunlardır:

1) Âmâ olanlar revmi işitebilir, fakat işmâmı görememektedir.

---

[150] Yûsuf, 12/11. Bu kelimeyi, kıraat imamlarından Ebû Ca'fer, revm ve işmâm yapmadan sadece idğâm ile okumuştur. Diğer kıraat imamları ise bu kelimeyi, iki vecihle okumuşlardır. Bunlardan birincisi nûn'un işmâmıyla beraber idğâm yaparak okumaktır. İkincisi ise idğâmsız ve birinci nûn'da revmle yani harekeyi üçte bir 1/3 sesle okumaktır. Bk. Abdülfettâh Pâluvî, *Zübdetü'l-'irfân,* (İstanbul: Hanifiyye Kitabevi, ts), 72.

[151] Muhammed Emîn Efendi, '*Umdetü'l-hullân fî îzâhi Zübdeti'l-'irfân* (İstanbul: Mektebetü'l Hanîfiyye, 1287), 359.

[152] Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat,* 142.

[153] Hâfız Ahmed Ziyâüddîn, *Vesîletü'l-ğufrân* (Kastamonu: y.y, 1327), 13.

[154] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* II, 123.

[155] Bu kelimede bulunan tenvîn يَوْمَ إِذْ جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ cümlesinin yerine getirilip, aslından olmayan tenvîndir. Bk. Muhammed Süleyman Yakub, *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm* (İskenderiyye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'âti, ts), 934.

[156] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* II, 123; Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat,* 142.

2) İşmâm hem harekeli hem de sakin harflerde söz konusu olabilirken, revm sadece sakin harflerde yapılmaktadır.

3) İşmâmda tam idğâm yapılırken, revmde ise idğâm yapmak mümkün değildir.

4) İşmâm, kelimenin sonunda, ortasında ve başında söz konusuyken, revm sadece kelimenin sonunda yapılmaktadır.[157] Ayrıca işmâm ve revmin; (فَلَا تَنْهَرْ، وَمَنْ يَعْتَصِمْ، وَمَنْ يُهَاجِرْ) gibi vasl halinde sakin olan kelimelerde, tenvînsiz fetha ile harekelenen kelimelerde, (فَاكِهَةٌ، الجَنَّة) gibi hâ-i te'nislerde, (لَهُمْ) örneğindeki gibi cem'i mîmlerinde ve (قُمِ الَّيْلَ) ifadesindeki gibi ârızî harekelerde yapılması câiz değildir.[158]

Medd-i ârızın hükmü mühtelefün fîh olduğu için câizdir. Ancak buradaki ihtilaf, medd-i muttasıl ve medd-i munfasıldaki gibi değildir. Çünkü medd-i ârızda kıraat imamları, yukarıdaki vecihler hususunda muhayyer olduklarından bunlardan herhangi biriyle okuyabilmektedirler.[159]

Müellifin konuyu ele almasına gelince; o, konuya medd-i ârızın ve sükûn-i ârızın tanımını yaparak başlamıştır. O, medd-i ârız'ın tanımını "Harf-i medden sonra sebeb-î medden sükûn-u ârız bulunursa medd-i ârız olur" şeklinde, sükûn-u ârızın tanımını ise "durursan sâbit, geçersen sâkıt olan sükûndur" şeklinde yapmıştır. Yine o, sükûn-u ârızın harekeli olan harflerde durulduğu vakit olduğunu, (يَعْلَمُونَ) kelimesinde vakf yapıldığında nûnun sükûnu gibi, sükûn-u ârız bulunan harfte şedde veya cezm işaretlerinin görülmeyeceğini, eğer durulmayacak olursa medd-i tabîî olacağını ifade etmiştir. Müellife göre son harfin harekesi yukarıdaki örnekte olduğu gibi meftûh (fetha) olursa tûl, tevassut ve kasr olmak üzere üç vecih, (يَوْمِ الدِّينِ) ifadesindeki gibi meksûr (esre) ise tûl, tevassut, kasr ve kasrla revm olmak üzere dört vecih, (نَسْتَعِينُ) ifadesinde olduğu üzere mazmûm (zamme) olursa tûl, tevassut, kasr, tûlla işmâm, tevassut ile işmâm, kasrla işmâm ve kasrla revm olmak üzere yedi vecih olduğunu dile getirmiştir.

Müellif revmin tanımını "Harekeyi üç bölüğünden birini zayıf bir sesle okuyarak yakında bulunanlara harekeyi beyan etmektir"; işmâm'ın tanımını ise "Sükûndan sonra dudakların ucunu birbirine bitiştirmeyerek uzatmaktır" şeklinde yapmıştır. Ayrıca o, konuyla ilgili, (مِنْ قَبْلُ) ve (كُلِّ) örneklerinde olduğu üzere mazmûm ve meksûr olan harfte durulduğunda sükûn ile vakf câiz olduğu gibi, revm ve işmâm ile de vakfın câiz olduğuna değinmiştir. Bunun yanında

---

157 Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri,* 271.

158 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* II, 122.

159 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 335; Hamza Hüdâyî, *Tecvid-i Edâiyye*, 54; Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 7; Pakdil, *Tâʿlim, Tecvîd ve Kıraat,* 142; Pâluvî, *Zübdetü'l-ʿirfân,* 72.

müellif, işmâmın hâlis sükûn hükmünde olması hasebiyle, sebeb-î med meydana geldiğinde, medd-i ârızda; tûl, tevassut ve kasrın câiz olup, revmin ise hareke hükmünde olup sebeb-î med olmadığından sadece kasr ile câiz olduğunu zikretmiş ve (يَوْمِ الدِّينِ) örneğinde nûn harfinin esresine işaret ederek revm ile vakf yapıldığında harekeli nûn hükmünde olduğundan, medd-i tabîî olup, medd-i ârız olmadığını dile getirmiştir. Müellif, son olarak vakf yapılan kelimenin son harfi hemze olursa, medd-i muttasıl olacağını ve iki eliften az med yapılmayacağını ilave ederek konuyu tamamlamıştır.[160]

3.3.8. Medd-i Lîn

Lîn kelimesi sözlükte "yumuşaklık, gevşeklik, elastikiyet" anlamlarına gelmektedir.[161] Tecvid ilmindeki kullanımına gelince وَالطَّيْرِ، عَقِبَيْهِ، خَيْرٌ، وَالصَّيْفِ örneklerinin vakf halinde olduğu gibi bir kelimede harf-i lînden sonra sebeb-î medden sükûn olursa medd-i lîn olmaktadır.[162] Öncelikle şuna değinmek gerekir ki vâv ve yânın üç çeşit kullanımı bulunmaktadır: Şöyle ki bu harfler üç harekeden birini alırlarsa, aslî harf olmaktadır. Eğer kendileri sakin, öncesinde bulunan harfin harekesi de bunların kendi cinsinden olursa med harfi olmaktadır. Yine kendileri sakin, öncesinde bulan harfin harekesi de meftûh (üstün) olursa harf-i lîn olmaktadır.[163]

Harf-i lînde mevcut olan sükûn, sükûn-u lâzım ve sükûn-u ârız olabilmektedir. Sükûn-u lâzım Kur'ân'da iki yerde bulunmaktadır. Bunlar; Meryem sûresindeki كٓهٰيٰعٓصٓ: كَافْ هَا يَا عَيْنْ صَادْ ile Şûrâ sûresinde mevcut حٰمٓ عٓسٓقٓ: حَا مِيمْ عَيْنْ سِينْ قَافْ ifadelerindeki 'ayn (ع) harfleridir. Burada harf-i lîn ve sükûn-u lâzım mukadder olarak bulunmaktadır. Buradaki (عَيْنْ) lafzını iki vecih okumak câizdir. Bunlar; tûl (dört elif) ve tevassuttur (üç elif).[164] Ancak harf-i lîndeki sükûn, sükûn-u ârız olursa medd-i ârızda olduğu gibi son harfin harekesi meftûh olup üç vecihle okumak câizdir. Bu vecihler de tûl, tevassut ve kasrdır. Son harfin harekesi meksûr olursa bu durumda dört vecih okumak câizdir. Bunlar tûl, tevassut, kasr ve kasrla revmdir. Eğer son harfin harekesi mazmûm olursa yedi vecih okumak câizdir. Bu vecihler ise tûl, tevassut, kasr, tûl ile işmâm,

[160] Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 8-9.

[161] Güneş, "Lîn", 1086.

[162] Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 8.

[163] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri,* 249.

[164] Medd-i lîn'in sükûnu, sükûn-u lâzım olursa tûl, tevassut ve kasr olmak üzere üç vecih okunabileceği de rivâyet edilmiştir. Ancak bunlardan tûl vechi mukaddemdir. Bk. Emin Efendi, *'Umde,* 126-127; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 348.

tevassut ile işmâm, kasr ile işmâm ve kasr ile revmdir.[165] Vecihlerin miktarına gelince sükûn-u ârız bulunan medd-i lînlerde tûl vechi dört elif miktarında uzatılır diyenler olsa da çoğunluğa göre bu vecih üç eliftir. Sükûn-u lâzım bulunan medd-i lînlerde ise tûl vechi dört elif miktarındadır. Fakat mertebeteyn usûlune göre üç elif miktarı olur.[166]

Vakf halinde şedde ve idğâm, medd-i lîne engel teşkil eder. Şöyle ki اِلَىَّ، حيٌّ örneklerinde vakf yapıldığında medd-i lîn olmadığından; harf-i lînler, med yapılmadan okunmaktadır.[167] Yine عَلَيْهِمْ، اِلَيْهِمْ، لَدَيْهِم örneklerinde olduğu gibi sebeb-î med olmadan lîn harflerinde med yapılması câiz değildir.

Medd-i lîn'in hükmü, muhtelefün fîh olduğu için câizdir. Ancak buradaki câizlik, medd-i ârızdaki gibidir. Yani bu vecihlerden herhangi biriyle okunabilmektedir. Şuna da değinmek gerekir ki diğer medler ile medd-i lîn arasında şöyle bir fark bulunmaktadır. Diğer medler, med harflerinin önünde bulunan harfin harekesinin uzantısı kabul edildiği için, med harflerinin öncesindeki harfte gerçekleşmektedir. Medd-i lînde ise med, bizzat lîn harfi olan vâv (و) ve yâ (ى)da gerçekleşmektedir. Bununla birlikte medd-i lîn olan kelimede ğunne yapmaktan kaçınmak gerekmektedir.[168]

Müellif, konuyu işlerken yukarıdaki şekilde tanım yapmış ve buna da örnek olarak خَيْرٌ، نَوْمٌ kelimelerini vermiştir. Yine o, harf-i lînden sonra gelen sükûn, sükûn-u lâzım olursa tûl ve tevassutun câiz olduğunu dile getirmiş; bunun Kur'ân'da iki tane misali olduğuna değinmiştir. Müellif, medd-i linin sükûnunun, sükûn-u ârız olması durumunda medd-i ârız gibi üç, dört ve yedi vechin câiz olduğuna değinmiş ve buna لَا رَيْبَ، مِنْ خَيْرٍ، لَا خَوْفٌ kelimelerini örnek vermiş; sükûn-u ârızlı med ölçüleri hususunda, tûlun üç veya iki, tevassutun bir elif olduğunu dile getirmiş, kasrın ise meddi terk etmek olduğunu belirtmiştir. Yazar, dipnotta ise medd-i lînin her vechinde, medd-i ârızdan eksik olduğunu; çünkü sebeb-î med gelmeden önce harf-i lînde zaten med olmadığını, medd-i ârızda ise sükûn-u ârız gelmeden önce medd-i tâbîî olduğunu, dolayısıyla sebeb-î med geldiğinde medd-i ârızın, medd-i lînden bir elif fazla olması gerektiğini belirterek konuyu bitirmiştir.[169]

3.3.9. Tenvîn veya Nûn-u Sâkin

[165] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri,* 274-275.

[166] Emin Efendi, *'Umde,* 126-127.

[167] Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat,* 155.

[168] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri,* 249.

[169] Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 9-11.

Tenvîn, sözlükte "ismi/kelimeyi tenvînli yapmak, nûn harfini yazmak" anlamlarına gelirken;[170] terim olarak da iki üstün (ً), iki esre (ٍ) ve iki ötre (ٌ)ye denilmektedir. Bu kavram aynı zamanda isimlerin son harfine getirilen zâid nûn için kullanılmaktadır.[171] Ayrıca tenvîn عَلِيمًا <<< عَلِيمَنْ، خَبِيرٍ <<< خَبِيرنْ، رَحِيمٌ <<< رَحِيمُنْ örneklerinde olduğu gibi vasl halinde ve telaffuzda sâbit olup, vakf halinde düşmektedir.

Konuyla ilgili şuna da değinmek gerekir ki sâkin nûn, مِنْ، كُنْ، مَنْ örneklerinde olduğu gibi kendisinde üç harekeden biri bulunmayıp cezm bulunan nûna denilmektedir. وَاِمْرَأَةٌ، لِمَنِ ارْتَضَى misallerinde olduğu üzere sâkin nûndan sonra sâkin bir harf bulunursa, iltikâ-i sâkin (iki sâkin bir arada bulunması) sebebiyle nûn harfi hareke almaktadır.

Müellif, konuyu ele alırken tenvîn ve nûn-u sâkinin yukarıdaki gibi tanımlarını yapmış; sâkin nûna مَنْ, tenvîne ise عَلِيمًا örneğini vermiştir. O, عَظِيمٌ، اَلِيمٍ örneklerinde olduğu gibi iki esre (ٍ) ve iki ötre (ٌ) bulunan harfte durulduğunda tenvînin okunmayacağını; ancak iki üstünlü (ً) harfte durulduğunda, o harf سَوْاءً، عَظِيمًا misallerinde olduğu üzere yuvarlak tâ (ة) değilse, tenvînin elife dönüşeceğini ifade etmiştir. Müellif, konuyu خَلِيفَةً ifadesindeki gibi tenvînin yuvarlak tâ harfinde söz konusu olduğu durumda (ة) tânın (ة) خَلِيفَهْ şeklinde (ه)ye dönüşeceğini belirterek konuyu tamamlamıştır.[172]

3.3.10. İhfâ

İhfâ kelimesi, sözlükte, "gizleme, saklama, sır tutma, alçak sesle konuşma, sesi kısma" anlamlarına gelmektedir.[173] İhfâ'nın birden fazla tanımı bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla şöyledir:

Abdurrahmân Karabâşî'nin yapmış olduğu tanım " اَلْاِخْفَاءُ حَالَةٌ بَيْنَ لْاِظْهَارِ وَلْاِدْغَامِ عَارِيَةٌ عَنِ التَّشْدِيدِ مَعَ بَقَاءِلْغُنَّةِ" (İhfâ, ğunneyi belirtmek suretiyle, şeddelemeksizin, idğâm ve izhâr arasında okunan bir tecvid halidir) şeklindedir.[174] Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) yapmış olduğu tanım ise şöyledir: "اَلْاِخْفَاءُ حَالٌ بَيْنَ لْاِظْهَارِ وَلْاِدْغَامِ وَهُوَ عَارٍ مِنَ التَّشْدِيدِ" (İhfâ, şeddeden soyulmuş halde, idğâm ile izhâr arasında bir okumadır".[175] Muhammed Mekkî de konuyla ilgili şu şekilde bir tarifte bulunmuştur: "اَلنُّطْقُ بِحَرْفِ ساكن عار من التشديد على صفة بين الاظهار والادغام مع بقاء الغنة" (İhfâ, sâkin

---

[170] Güneş, "Tenvîn", 1226.

[171] Yûsuf sûresi 32. âyette bulunan وَلَيَكُونًا kelimesi ve 'Alak sûresi 15. âyetinde bulunan لَنَسْفَعًا sözcüğü, Kur'ân-ı Kerîm'de tenvîn almış fiillerdir. Bk. Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat,* 161.

[172] Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 10.

[173] Güneş, "İhfâ", 347.

[174] Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 8.

[175] ed-Dânî, *et-Teysîr*, 45.

(nûn) harfin (veya tenvîn) ğunnesi bâki kalmak suretiyle, izhâr ile idğâm arasında bir sıfat üzerine, teşdîdden hâli olarak okumaya derler).[176]

İhfânın şartı, sâkin nûn veya tenvînden sonra on beş tane ihfâ harflerinden biri gelmesidir. كُنْتُمْ، عَنْ صَلَا تِهِمْ örneklerinde olduğu üzere bu şart aynı kelimede olduğu gibi, ayrı ayrı sözcüklerde de gelebilmektedir. İhfâ harfleri ise aşağıdaki Arapça beyitin ilk harfleridir.

صِفْ ذَا ثَنَا جُودَ شَخْسٍ قَدْ سَمَا كَرَمًا ضَعْ ظَالِمًا زِدْ ثُقًا دُمْ طَالِبًا فَتَرٰى. Beyitteki harfler sırasıyla şöyledir: ص، ذ، ث، ج، ش، ق، س، ك، ض، ظ، ز، ت، د، ط، ف.[177]

İhfâ yaparken dilin ucu tamamen nûn (ن) harfinin mahrecine yapıştırılmayıp boşluk bırakılır. Yine sâkin nûn veya tenvînin sesi gizli bir şekilde akıtılırken, sesin birazı genize gönderilmek suretiyle, ğunne miktarı kadar tutularak sonraki harfe geçilir. Bu esnada idğâm, izhâr ve şedde bulunmamaktadır. Dolayısıyla ihfâ, idğâm ile izhâr arasında bir icradır. Uygulama esnasında nûn ile ihfâ harfleri, izhâr yapılacak kadar uzak, idğâm yapılacak kadar da yakın olmadığından ihfâya sebep olmaktadır. Bundan dolayı ihfâ, izhâr ile idğâm arası bir sesle okunmaktadır. İcra esnasında ihfânın uzatma mertebesi "iki harften az, bir harften fazla" olacak şekilde bir buçuk harf miktarı tutmaktır.[178]

İhfânın çeşitlerine gelince iki çeşit ihfâ bulunmaktadır: Bunlardan birincisi ihfâ-i lisânîdir (dil ihfâsı). اَنْزَلْنَا، اِنْ كَانَ örneklerinde olduğu gibi tenvîn veya sâkin nûn'dan sonra yukarıda gösterilen on beş harften biri gelirse ihfâ-i lisânî olur. Yukarıda anlatılan ihfâ bu bölüme girmektedir. Tenvîn veya sâkin nûn'dan sonra on beş ihfâ harflerinden biri bulunursa, bütün kıraat imamları ittifak ettiğinden, ihfâ ile okumak vaciptir. Ancak kıraat imamlarından Ebû Ca'fer, hâ (خ) ve ğayn (غ) harflerinde de ihfâ yapmaktadır.[179]

İhfânın ikinci çeşidi ise ihfâ-i şefevîdir (dudak ihfâsı). İhfânın bu çeşidinde sâkin mîm (م)den sonra bâ (ب) harfi gelir. İhfânın bu kısmının isimlendirilmesinde dudakların, mîm harfinin mahreci olmasının etkisi büyüktür. Buna "mîm-i sâkînin ihfâsı" da denilmektedir.[180] اِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ، تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ، اَلَمْ يَعْلَمْ بِاَنَّ اللهَ ifadeleri, ihfânın bu çeşidine dahildir.

[176] Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-ḳavli'l-müfîd,* 126.

[177] Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 8-9.

[178] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri,* 307.

[179] Pâluvî, *Zübdetü'l-ʿirfân,* 24; Emin Efendi, *'Umde*, 164.

[180] Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat,* 167.

İhfânın icrasıyla ilgili de birtakım hususlara riayet etmek gerekir ki bunlar aşağıda sıralanacaktır:

1) İhfâ yapılırken, nûndan evvel med harfinin meydana gelmesine sebep olmaktan kaçınmak gerekir. Örneğin عَنْكُم kelimesi عَانْكُم şeklinde okunmamalıdır.

2) Ğunne sıfatını terk etmemek gerekir. Dolayısıyla ihfâ esnasında ğunnenin ölçüsü olan bir buçuk harften az veya fazla tutulmamalıdır.

3) Tenvîn veya sâkin nûn'un öncesinde veya sonrasında kalın harf bulunursa, ihfâyı kalın yapmaktan kaçınılmalıdır.

4) Dil ortası ve ucu serbest bırakılmalıdır.[181]

Müellif, tenvîn veya sâkin nûndan sonra on beş tane ihfâ harfinden biri bulunursa ihfânın söz konusu olacağını belirterek konuya başlamıştır. Sonrasında o, "tenvîn veya sâkin nûn'u tamamen gizleyip bunların sıfatı olan ğunneyi belirtmektir" şeklinde ihfâyı tanımlamış; tarif esnasında "dil ucunu damağa birleştirmeyip genizden ses getirmektir" cümlesini serdederken, ğunne'nin tanımını da "genizden gelen sestir" şeklinde yapmıştır. Müellife göre nûn, dil ucu damağa bitişmekle çıktığından; ihfânın icrasında nûnu gizlemek için dil ucu boşta kalır. İzhâr esnasında ise dil damağa yapışır. Dolayısıyla izhâr ile ihfâ bu şekilde ayırt edilir. Yazar, son olarak ihfânın bir buçuk harf miktarı icrâ edileceğine değinerek konuyu tamamlamıştır.[182]

3.3.11. İzhâr

İzhâr kelimesi sözlükte "gösterme, ortaya koyma, açıklama, beyan etme, dışa vurma" anlamlarına gelmektedir.[183] İzhârın tecviddeki tanımı ise şöyledir: "اَلْإِظْهَارُ هُوَ الْإِنْفِصَالُ تَبَاعُدًا بَيْنَ الْحَرْفَيْنِ" (İzhâr, iki harfin arasını, birbirinden uzaklaştırarak ayırmaktır).[184] مَنْ اٰمَنَ، غَفُورٌحَلِيمٌ örneklerinde olduğu gibi tenvîn veya sâkin nûnun hemen arkasından boğaz harfleri dediğimiz altı harften biri bulunursa izhâr meydana gelmektedir. Boğaz harfleri (hurûfü'l-halk) ise altı tane olup bunlara izhâr harfleri de denilmektedir. Bunlar şu اَللّٰهُ، حَيٌّ، خَالِقٌ، عَدْلٌ، غَنِيٌّ، هَادِيًا beyitin ilk harfleri olup sırasıyla (ا، ح، خ، ع، غ، ه) harfleridir.[185] مِنْهُ، فَسَيُنْغِظُونَ، مَمْ اِلَهٌ غَيْرُهُ، مَثَلًا عَبْدًا misallerinde olduğu üzere tenvîn veya sâkin nûn ile boğaz harfleri tek kelimede de ayrı ayrı

---

[181] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri,* 305-310; Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat,* 165-167.

[182] Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd,* 10-11.

[183] Güneş, "İzhâr", 747.

[184] Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 9.

[185] Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 9.

kelimelerde de bulunabilmektedir.. İzhârın oluşma sebebine gelince, harfler arasında mahreç yakınlığı sebebiyle idğâmın, mahreç uzaklık nedeniyle de izhârın oluşmasıdır. Şöyle ki nûn harfinin mahreci dil ucu, izhâr harflerinin mahreci ise boğaz harfleridir. Bu durumda nûn ile izhâr harflerinin mahrecleri birbirlerine uzak olmasından dolayı izhâr oluşur.[186] Bir harfi izhâr ile okumaya engel olan şeyler ise ihfâ, iklâb, idğâm, teshîl, nakl, hazf, ihtilâs ve imâledir. Bu sekiz hususun olduğu yerde izhâr yapılmamaktadır.[187]

İzhâr çeşitlerine gelince bunlardan birincisi izhâr-ı lisânîdir (dil izhârı). Şöyle ki tenvîn veya sâkin nûn ile boğaz harflerinden birinin gelmesiyle oluşan izhara, izhâr-ı lisânî denilmektedir. Yukarıda anlatılan izhâr, bu bölüme girmektedir. مَنْ اَعْطٰى، يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ örnekleri, izhârın bu gurubundadır. İzhârın ikincisi izhâr-ı şefevîdir (dudak izhârı). اَلَمْ تَرَ، لَمْ يَكُنْ misallerinde olduğu üzere sâkin mîm'den sonra bâ (ب) ve mîm (م)den başka bir harfin gelmesiyle oluşan izhâra, izhâr-ı şefevî denilmektedir. İzhâr-ı kameriyye de izhâr çeşitlerindendir. Lâm-ı târifin peşinden kameriyye harflerinden birinin gelmesiyle oluşan izhâra, izhâr-ı kameriyye denmektedir. اَلْقَمَرُ، اَلْكِتَابُ ifadeleri bu durumun örneklerindendir. İzhârın dördüncüsü ise izhâr-ı kelime-i vâhdedir (bir kelimede meydana gelen izhâr). İzhârın bu çeşidinde idğâm-ı me'a'l-ğunnenin şartları gerçekleştiği halde idğâm yapılmayıp, izhâr ile okunur.[188] بُنْيَانٌ، دُنْيَانٌ، صِنْوَانٌ، قِنْوَانٌ kelimeleri Kur'ân'da geçen izhâr-ı kelime-i vahdelerdir.

İzhâr yaparken aşağıdaki hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir.

1) İzhâr yapıldığında tenvîn veya sâkin nûn açık bir şekilde, tutulmadan ve üzerinde durulmadan okunmalıdır.

2) Tenvîn veya sâkin nûn ile izhâr harflerinin arasının çok açılmasıyla sekteye sebep olunmamalıdır.

3) Sâkin nûn telaffuz edilirken, hareke vermekten ve kalkale yapmaktan kaçınılmalıdır.[189]

---

[186] İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd,* nşr. Ğânim Kaddûrî Hamed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1421/2001), 166.

[187] İhfâ, bir harfi gizlemektir. İklâb ise bir harfi başka bir harfe çevirmektir. İdğâm da bir harfi diğer harfe katmaktır. Mezkûr kavramlardan teshîl, hemze yumuşatılarak hâ (ه) harfine yaklaştırmak iken; nakl, bir harfin harekesini yanındaki harfin harekesi ile değiştirmektir. Hazfe gelince o, bir harfi telaffuz ve hattan kaldırmaktır. Son olarak ihtilâsa değinmek gerekir ki o da harekenin üçte ikisini okuyup, üçte birini terk etmektir. Bk. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri,* 296. Konuyla ilgili bir başka terim imâledir. Bu kavram fethayı, fetha ile kesra arasında okumak manasında kullanılır. Bk. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri,* 296.

[188] Çetin, *Kur'an Okuma Esasları,* 170-171.

[189] Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat,* 168.

Hemze (ء), hâ (ح), ‘ayn (ع) ve hâ (ه) harflerinde bütün kıraat imamları ittifak ettiklerinden; izhârın hükmü, vaciptir. Ancak kıraat imamlarından Ebû Ca‘fer, hâ (خ) ve ğayn (غ) harflerinde ihfâ yaptığından bu iki harfte ihtilaf oluşmuş ve izhâr yapmak câiz olmuştur.[190]

Müellif, yukarıda anlatıldığı gibi izhârın oluşumunu anlatmıştır. O, bu altı harfe hurûf-u halk, bu izhârın da izhâr-ı halkî olarak isimlendirildiğini belirttikten sonra izhârın tanımını “dil ucunu damağa bitiştirip ğunnesiz olarak nûnu açıkça belli etmektir” şeklinde yapmış ve عَلِيمٌ حَكِيمٌ، مِنْ خَوْفٍ kelimelerini örnek vererek konuyu tamamlamıştır.[191]

3.3.12. İklâb

İklâb, lügatte “Çevirmek, döndürmek, altını üstüne getirmek, ters çevirmek, yerine değiştirmek” anlamlarına gelmektedir.[192] İklâbın tecvid ıstılâhındaki tanımı ise şöyledir: ”اَلْإِقْلَابُ هُو قَلْبُ النُونِ السَّاكِنَةِ اَوِالتَّنْوِينِ مِيمًا خَالِصًا وَاِخْفَاؤُهَا عِنْدَ الْبَاءِ بِغُنَّةٍ“ (İklâb, tenvîn veya sâkin nûnu tam bir mîm (م)e çevirmek ve onu bâ (ب)dan önce ğunne ile ihfâ etmektir).[193] İklâb, مِنْ بَعْدِ، لَيُنْبَذَنَّ، سَمِيعٌ عَلِيمٌ örneklerinde olduğu gibi tenvîn veya sâkin nûn’un peşinden iklâb harfi olan bâ (ب) geldiğinde oluşmaktadır. Şuna da değinmek gerekir ki iklâb, sâkin nûn veya tenvîndeki nûn (ن), mîm (م) harfine çevrilip, bir buçuk harf miktarı ğunne ile ihfâ yapıldıktan sonra bâ (ب) harfine geçerek uygulanmaktadır. Burada ihfâ ile kastedilen, mîm (م)in mahrecine aşırı yüklenmeden tutup sonraki harfe geçiş yapmaktır. İcra esnasında sâkin mîm (م)den sonra bâ (ب) harfinin gelmesiyle oluşan izhâr-ı şefevî ile tenvîn veya sâkin nûndan sonra bâ (ب) harfinin gelip, sâkin nûnun mîm (م) harfine dönüşmesiyle oluşan iklâbın ihfâsında ve okunuşunda herhangi bir farklılık bulunmamaktadır.[194]

İklâbın oluşum sebebine gelince tenvîn ve sâkin nûn ile bâ (ب) harfinin mahreçleri birbirine uzak olduğundan, nûn (ن)dan bâ (ب) harfine geçiş meşakkatli olmaktadır. Oysa mîm (م) harfi ile bâ (ب) harfinin mahreç ve sıfatları bakımından ortaklıkları bulunmaktadır. Dolayısıyla nûn (ن) harfinden bâ (ب) harfine geçişteki zorluğu ortadan kaldırmak için; mezkûr harf, nûn (ن) harfiyle ğunne sıfatı, bâ (ب) ile de mahreci bakımından ortaklığı bulunan mîm (م) harfine

---

[190] Ebû Ca‘fer, tenvîn veya sâkin nûn’dan sonra hâ (خ) ve ğayn (غ) geldiğinde ihfâ yapmıştır. Ancak şu üç kelime müstesnâ اَلْمُنْخَنِقَةُ (Mâide, 3), اِنْ يَكُنْ غَنِيًّا (Nisa, 135), فَسَيُنْغِضُونَ (İsrâ, 51). Bk. Pâluvî, *Zübdetü’l-ʿirfân,* 24; Emin Efendi, ‘*Umdetü’l-hullân,* 164.

[191] Tanrıbuyruğu, *Muhîtü’t-Tecvîd*, 11.

[192] Güneş, *“Galebe”*, 971.

[193] Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 9.

[194] Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri,* 304.

dönüştürmek suretiyle bu zorluk giderilmiştir.[195] Son olarak iklâbın hükmüne de değinmek gerekir ki bu hususta bütün kıraat imamları ittifak ettiğinden bir buçuk harf miktarı uzatmak vaciptir.[196]

Müellif bu konuyu kısa bir şekilde anlatmıştır. Şöyle ki o, iklâbın nasıl ve ne şekilde olduğunu yukarıda anlatıldığı üzere ele almış ve مِنْ بَعْدِ، سَمِيعٌ بَصِيرٌ örneklerini vererek konuyu bitirmiştir.[197]

3.3.13. İdğâm Me‘a’l-Ğunne

İdğâm me‘a’l-ğunne, ğunne ile beraber yapılan idğâm demektir. Tenvîn veya sâkin nûn ileيَمْنُو harflerinden biri bulunduğunda idğâm me‘a’l-ğunne oluşmaktadır.[198] İdğâm me‘a’l-ğunne harfleri ise يَمْنُو kelimesinde toplanan ي، م، ن، و’dır. İdğâm me‘a’l-ğunne’nin uygulanmasına gelince كِتَابٍ مُبِينٍ، كلِّ شَيْئٍ وَكِيلٌ، لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللهُ، عَذَابًا نُكْرًا örneklerinde olduğu gibi sâkin nûn veya tenvîn, يَمْنُو harflerinden birine uğradığında, o harfe katılıp sesin bir miktarı genize verilir ve mezkûr harf, bir buçuk harf miktarı tutularak şeddeli okunur.[199]

Sâkin nûn ile vâv veya yâ harfi bir kelimede peş peşe gelirse, idğâm-ı maea’l-ğunnenin şartları gerçekleşmesine karşılık kıraat imamları ittifak ettiklerinden, izhâr ile okunmaktadır. Buna izhâr-ı kelime-i vâhde (bir kelimede izhâr) denilmektedir. İzhârın bu çeşidi, Kur’ân’da dört kelime olarak karşımıza çıkmaktadır.[200] Bunlar da بُنْيَانٌ، دُنْيَانٌ، صِنْوَانٌ، قِنْوَانٌ’dür.

İdğâm me‘a’l-ğunne, ğunnelerinin tam veya nakıs olması bakımından ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan tam idğâm mealğunne, tenvîn veya sâkin nûndan sonra, mîm (م) veya nûn (ن) harflerinden birinin gelmesiyle oluşmaktadır. Şöyle ki فَضْلًا مِنَ اللهِ، مِنْ نَذِيرٍ örneklerindeki gibi tenvîn veya sâkin nûn bu iki harfe idğâm yapıldığında, sıfat ve zât bakımından tamamen kaybolmaktadır.[201] Bu kısımdaki idğâmın ikinci çeşidi ise nâkıs idğâm mealğunnedir. Bu da tenvîn veya sâkin nûndan sonra vâv (و) veya yâ (ي) harflerinden birinin gelmesiyle oluşmaktadır. Burada tenvîn veya sâkin nûn, bu iki harfte ğunne sıfatıyla tamamen kaybolmayıp kendilerini hissettirmektedir. Bundan dolayı bu idğâma, nâkıs idğâm denilmektedir. Ancak kıraat imamlarından Hamza’nın râvisi olan Halef, tenvîn veya sâkin nûn’dan sonra gelen vâv

---

195 Çetin, *Kur'an Okuma Esasları,* 178.

196 İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr,* II, 26; Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 9; Pakdil, *Tâ‘lim, Tecvîd ve Kıraat,* 169-171; Hasan b. Muhammed, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşit Efendi, 11), 34b.

197 Tanrıbuyruğu, *Muhîtü’t-Tecvîd*, 11-12.

198 Çetin, *Kur'an Okuma Esasları,* 172.

199 Hamza Hüdâyî, *Tecvid-i Edâiyye*, 48.

200 Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 10.

201 İbnü’l-Cezerî, *Temhîd,* 167-168.

(و) ve yâ (ي)da; yine kıraat imamlarından Kisâi'nin râvisi Dûrî'nin tarîki Ebû Osman ez-Zarîr, yâ (ي)da ğunne yapmayıp sadece izhâr ile okumaktadır.[202]

Kur'ân'ı Kerîm'deki bazı sûrelerin başındaki hurûf-u mukatta'alar ile sonrasında gelen يَمْنُو kelimesindeki harflerin okunması hususunda kıraat imamları ayrılığa düşmüşlerdir. Bunlardan (يسٓ * والْقُرْآنِ)[203] ifadelerinde vasl halinde Hişâm, Kisâî, Ya'kûb ve Halef, idğâmla; Ebû Amr, Kunbûl, Hamza, Ebû Ca'fer, izhârla; Nâfi, Bezzî, İbni Zekvân ve Âsım ise hem idğâm hem de izhâr ile okumuşlardır.[204] (نٓ وَالْقَلَمِ)da [205] ise vasl halinde Hişam, Kisâî, Ya'kûb ve Halef idğâmla; Nafi', Âsım, Bezzî, İbni Zekvân hem idğâm hem de izhârla; diğerleri ise sadece izhârla okumuştur.[206] (طٰسٓمٓ)e gelince[207] vasl halinde, Hamza izhârla; diğerleri ise idğâmla okumuştur.[208]

İdğâm me'a'l-ğunnede ğunne miktarı; iki harften az, bir harften çok olmak üzere bir buçuk harf kadardır.[209] Bu harflerde idğâm yapılma nedeni, tenvîn veya sâkin nûn'un, nûn (ن)la aynı olmaları, kalan üç harfle de sıfatları ve mahreçleri bakımından ortaklıkları bulunmasındandır.[210] Eğer tenvîn veya sâkin nûndan sonra nûn (ن) ile mîm (م) harfleri gelirse, bütün kıraat imamları ittifakla ğunne yaptıklarından hüküm olarak vücûbiyet; vâv (و) ile yâ (ى) harfleri geldiğinde ise ğunne yapma hususunda kıraat imamları ihtilaf ettiklerinden, câizlik söz konusudur.[211]

Müellif, idğâm me'a'l-ğunnenin nasıl olduğunu yukarıda şekilde anlatarak konuya giriş yapmıştır. O, idğâm me'a'l-ğunnenin tanımını da "tenvîn veya sâkin nûnu bu harflere idğâm yaparak ğunne ile okumaktır" şeklinde yaparak buna طٰسٓمٓ ،وَيَهْدِي ،كَثِيرًا اَنْ مَنَّ اللّٰهَ örneklerini vermiştir. Yine o, ğunne icra edilirken sesin genizden getirilmesine vurgu yapmış ve ğunnesiz okuyup bu hataya düşenlerin çok olduğunu hatırlatmıştır. Müellif, yukarıda anlatılan izhâr-ı kelime-i vâhde içinse izhâr-ı hâs tabirini kullanmış ve idğâmlı olduklarında şeddeli kelime zannedileceğinden idğâm olunmayacağı ile gerekçelendirmiştir. O, konuyla ilgili, نٓ ,يسٓ والْقُرْآنِ وَالْقَلَمِ âyetlerinin vasl halinde izhâr ile okunacağını belirtmiştir. Yazar son olarak da اٰمَنَّا örneğinde

---

[202] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* II, 24-25.

[203] Yâsîn, 1-2.

[204] Ahmed b. Muhammed el-Bennâ ed-Dimyâtî, *İthâfü füdalâi'l beşer bi'l kırâati'l erbe'ati 'aşer,* thk. Şeyh Abdurrahim ed-Darhûnî (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2009/1430), II, 322.

[205] Kalem, 68/1-2**.** Ayrıca, ed-Dimyâtî, *İthâf,* II, 484.

[206] Pâluvî, *Zübdetü'l-ʿirfân,* 136.

[207] Şuarâ, 26/1; Kasas, 28/1.

[208] Pâluvî, *Zübdetü'l-ʿirfân,* 101.

[209] Hamza Hüdâyi, *Tecvid-i Edaiyye*, 41.

[210] Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat,* 183.

[211] Çetin, *Kur'an Okuma Esasları,* 172.

olduğu gibi bir kelimede sâkin nûn'dan sonra nûn geldiğinde idğâm olduğunu ve Kur'ân-ı Kerîm'de sâkin nûndan sonra mîm harfinin aynı kelimede olmadığını belirterek konuyu tamamlamıştır.[212]

3.3.14. İdğâm Bilâ Ğunne

İdğâm bilâ ğunne, ğunne olmaksızın yapılan idğâm demektir. Tenvîn veya sâkin nûn'dan sonra lâm (ل) ve râ (ر) harfleri bulunursa idğâm bilâ ğunne olmaktadır. Burada غَفُورٌ رَحِيم، مِنْ لَدُنْكَ örneklerindeki gibi sâkin nûn veya tenvîn, lâm (ل) ve râ (ر) harflerine katılmak suretiyle ğunne yapılmaksızın şeddeli bir harf gibi okunmaktadır. Görüldüğü üzere idğâm bilâ ğunne, ayrı ayrı iki kelimede olmak suretiyle gerçekleşmektedir. Yukarıda verilen örneklere bakıldığında bunların iki ayrı kelimede olduğu açıkça görülmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de tek kelimede idğâm bilâ ğunne vuku bulmamıştır.[213] Eğer (مَنْ رَاقٍ)[214] ifadesindeki gibi hem idğâm bilâ ğunne hem de sekte aynı yerde bulunursa, bu durumda idğâm bilâ ğunne terkedilip sekte yapılması gerekmektedir.[215] Sâkin nûn ve tenvîn'in, râ (ر) ve lâm (ل) harflerine idğâm edilme nedeni ise mahreçlerinin yakın olmasıdır.[216] İdğâm bilâ ğunnenin hükmüne gelince tenvîn veya sâkin nûn'dan sonra lâm (ل) ve râ (ر) harfleri geldiğinde bütün kıraat imamları idğâm bilâğunne ile okuma hususunda ittifak ettiklerinden, ğunne yapmaksızın idğâmla okumak vâciptir.[217]

Müellif, idğâm bilâ ğunnenin nasıl gerçekleştiğini yukarıdaki gibi anlatmıştır. O, idğâm bilâ ğunnenin tanımını ise "Tenvîn veya sâkin nûn'u bu harflere katarak ğunnesiz okumak" şeklinde yapmış ve هُدًى لِلْمُتَّقِينَ، مِنْ رَبِّهِمْ örneklerini vererek konuyu tamamlamıştır.[218]

3.3.15. İdğâm-ı Misleyn

Misleyn, "مَا اتَّحَدَا مَخْرَجًا وَصفة" (Mahrecleri ve sıfatları aynı olan iki harfe) denilmektedir."[219] İdğâm misleyn ise "sıfatları ve mahreçleri aynı olan iki harften birincisi sâkin, ikincisi harekeli olarak yan yana gelirlerse, birinci harfin ikinci harfe idğâm edilmesi"dir.[220] İdğâmın bu çeşidi,

---

212 Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 12-13.

213 Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri,* 30.

214 Kıyâme, 75/28.

215 Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat,* 183.

216 Çetin, *Kur'an Okuma Esasları,* 172.

217 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* II, 23; İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*, 302.

218 Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 12.

219 Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 10.

220 Çetin, *Kur'an Okuma Esasları,* 237.

(اِضْرِبِعَصَاكَ، يُكرِهْهُنَّ،) örneklerindeki gibi aynı kelimelerde olduğu gibi ayrı ayrı kelimelerde de olabilmektedir.[221]

İdğâm-ı misleyn, kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi idğâm-ı misleyn me'al-ğunnedir. Misleynin bu çeşidi وَمَنْ نُعَمِّرْهُ، صُمٌّ، عَنِّى örneklerindeki gibi sâkin mîm (م)den sonra harekeli mîm ve sâkin nûn (ن)dan sonra harekeli nûn gelmesiyle oluşmaktadır. Bu idğâmda mîm ve nûn harfindeki ğunnenin sıfatı terk edilmeden bir buçuk harf miktarı tutulması gerekmektedir. İdğâm-ı misleyn bilâğunne ise رَبَّنَا، بَلْ لَجُّوا misallerinde olduğu üzere sâkin nûn ile sâkin mîm dışındaki iki tane aynı harf peş peşe gelip birincisinin sâkin ikincisinin harekeli olarak gelmesiyle yapılan idğâmdır. Misleynin bu çeşidinde ğunne sıfatı olmadığından genizden ses getirilmemeli ve tutulmamalıdır.[222] Konuyla ilgili şuna da değinmek gerekir ki وَالَّيْلِ ifadesindeki gibi elif-lâm (ال) takısından sonra şemsiyye harflerinden lâm (ل) harfi geldiğinde hem idğâmı- şemsiyye hem de idğâm-ı misleyn bilâğunne olmaktadır.[223]

Müellif, idğâm-ı misleyn'in tarifini "aynı cinsten olan iki harf yan yana gelip de birincisi sâkin ikincisi harekeli olursa idğâm-ı misleyn olur" şeklinde konuya giriş yaparak فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ ve كَلَّا örneklerini vermiş; devamında ise yukarıda anlatılanlara ilaveten, birinci harf, med harfi olursa idğâmın câiz olmadığını belirtmiş ve فِى يُسُفَ ve قَالُوا وَهُم ifadelerini misal göstermiştir. Yazar, eserde, idğâm-ı misleyn bilâğunneyi zikretmemiştir. O, idğâm-ı misleyn mealğunne konusuyla ilgili de nûn (ن)a misleyn kısmında, mîm (م)e ise sakin mîmin hallerinde değinmiştir.

Eserde sakin mîmin halleri şu şekilde anlatılmıştır. Sakin mîm'in üç hali vardır:

1) لَهُمْ مَا يَشَاؤُنَ ifadesindeki gibi sâkin mîmden sonra mîm (م) harfi bulunduğunda idğâm-ı misleyn mealğunne olmaktadır.

2) Sakin mîmden sonra bâ (ب) harfi bulunduğunda ihfâ ma'al gunne olmaktadır. وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ gibi.

Bu maddede bahsi geçen sâkin mîmin okunuşunda, iklâbtan farkı olmadığından, اَمْ اَنْ بُورِكَ ile بُورِكَ'nin okunuşları aynı olmakla birlikte iklâbta ihfâ lazımdır. İhfâ, gizlemek demektir. Bu da iki türlüdür;

a) Tamamen gizlemek anlamına gelmektedir ki tenvîn ile sâkin nûn'un ihfâlarında mahrecleri tamamen gizleyip ğunne sıfatlarını bâki kılmaktır.

---

[221] el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukıll***,** 185.

[222] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri,* 285-286.

[223] Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat,* 193.

b) Azıcık gizlemektir. Bu da sâkin mîm'in bâ (ب)ya uğraması durumunda olmaktadır. Şöyle ki mahrecini tamamen gidermeyip dudakları birbirine pek basmayarak azıcık gizlemekle bu mümkün olmaktadır. İhfâ-i şefevî olan mîmlerde ise daha ziyâde basmak gerekmektedir.

3) لَكُمْ دِينُكُمْ ifadesinde olduğu üzere sâkin mîm'den sonra mîm (م) ile bâ (ب)dan başka harf bulunduğunda izhâr olmaktadır. Sakin mîm'den sonra vâv (و) ve fâ (ف) bulunduğunda ise izhâr-ı şefevî oluşur. قُلُوبِهِمْ وَعَلَى، اَعْمَالُهُمْ فَاَصْبَحُوا. Zirâ vâv (و) ile fâ (ف) şefevîdir. Yani bu durumda ses dudaktan çıkmaktadır. Müellif, bu harflerin dışındaki diğer harfler bulunduğunda izhâr-ı şefevî tabiri kullanıldığını tafsilatlı anlatılan kitaplarda göremedim diyerek sâkin mîm'in hallerini tamamlamıştır.[224]

3.3.16. İdğâm-ı Mütecâniseyn

İdğâm-ı mütecâniseyn, مَا اتَّحَدَا مَخْرَجًا وَاخْتَلَفَا صِفَةً "Mahrecleri aynı, sıfatları ayrı olan iki harf" anlamına gelmektedir.[225] Mahreçleri aynı, sıfatları farklı iki harf peş peşe geldiklerinde evvelkisi sâkin ikincisi ise harekeli olarak bulunursa idğâm-ı mütecâniseyn olmaktadır. İmâm Âsım ve onun ikinci râvisi olan Hafs'a göre mütecâniseyn olan harfler üç başlık altında ele alınmaktadır.

3.3.16.1. ت- د -ط Harfleri

a) Tâ (ت) harfinin dâl (د)a idğâmı tam idğâm olmaktadır. (مَا عَبَدْتُمْ)[226] (اَثْقَلَتْ دَعَوَاللّٰه)[227] örneklerindeki gibi idğâmın bu çeşidi, birinci harfin tamamen kaybolup ikinci harfe katılmasıyla mümkün olmaktadır.[228]

b) Tâ (ط) harfinin tâ (ت)ya idğâmı nâkıs idğâm olmaktadır. مَا فَرَّطْتُ، اَحَطْتُ misallerinde olduğu üzere nâkıs idğâm birinci harfin mahreç olarak ikinci harfe katılıp sıfat olarak katılmamasıdır.[229]

c) Dâl (د) harfinin tâ (ط) harfine, tâ (ط) harfinin dâl (د) harfine idğâmı ile ilgili Kur'ân'da herhangi bir örnek bulunmamaktadır.

3.3.16.2. ث- ذ -ظ Harfleri

[224] Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 13-14.

[225] Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 11.

[226] Kâfirûn, 109/4.

[227] A'râf, 7/189.

[228] Çetin, *Kur'an Okuma Esasları,* 234-235.

[229] Çetin, *Kur'an Okuma Esasları,* 235.

a) اِذْ ظَّلَمُوا örneğindeki gibi zâl (ذ) harfi zâ (ظ) harfine uğradığında tam idğâm olmaktadır.

b) يَلْهَثْ ذٰلِكَ ifadesinde olduğu üzere sâ (ث) harfinin zâl (ذ) harfine idğâmı tam idğâm olmaktadır.

c) Zâ (ظ) harfinin zâl (ذ)a, sâ (ث)nın zâ (ظ)ya , zâ (ظ)nın sâ (ث)ya, zâl (ذ)in sâ (ث)ya idğâmı ile ilgili Kur'ân'da herhangi bir örnek kelime bulunmamaktadır.

3.3.16.3. م-ب Harfleri

Sâkin bâ (ب) harfi**,** harekeli olan mîm (م)den sonra geldiğinde tam idğâm olmaktadır. Bu idğâmda ğunne yaparak bir buçuk harf miktarı tutmak gerekmektedir. (يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا)[230] ifadesi bu durumun örneğidir. (تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ، اَمْ بِهٖ) misallerindeki gibi bu örneğin tersi olduğunda, yani önce mîm (م) harfi, arkasından bâ (ب) geldiğinde ise ihfâ-i şefevî olmaktadır.[231]

Müellifin konuyu anlatım şekline gelince eserde mevzunun ele alınışı yukarıdaki gibidir.[232]

3.3.17. İdğâm-ı Mütekâribeyn

İdğâm-ı mütekâribeyn, "مَا تَقَارَبَا مَخْرَجًا اَوْ صِفَةً" (Mahrecleri veya sıfatları bakımından yakınlığı olan harflerin bir araya gelmesidir).[233] Bu durumda sıfatları ve mahreçleri itibariyle aralarında yakınlık bulunan iki tane harften ilki sakin, ikincisi harekeli konumda olup idğâm edilmesine idğâm-ı mütekâribeyn denilmektedir. İmâm Âsım ve onun ikinci râvisi olan Hafs'a göre mütekâribeyn harfleri iki başlık altında ele alınmaktadır.

3.3.17.1. ك-ق Harfleri

Sâkin kâf (ق) harfi, harekeli olan kâf (ك) harfinden sonra geldiğinde yapılan idğâmdır. Bu harfler hem idğâm-ı tam hem de idğâm-ı nâkıs olarak okunabilmektedir.[234] Bu kuralın Kur'ân-ı Kerîm'de bir tane örneği bulunmaktadır. O da اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ ifadesidir.[235]

Burada kalkale harfi olan kâf (ق) sâkin olarak gelmesine rağmen kalkale yapılmayıp sadece idğâm yapılmaktadır. Bu idğâmın gerçekleşmesi için önce kâf (ق)ın, sonra kâf (ك) harfinin gelmesi gerekmektedir. Kâf (ك) harfinin kâf (ق) harfinden sonra geldiği örnek Kur'ân'da bulunmamaktadır.

---

230 Hûd, 11/42.

231 Çetin, *Kur'an Okuma Esasları,* 167.

232 Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 13-14.

233 Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 12.

234 Pâluvî, *Zübdetü'l-ʿirfân,* 140.

235 Mürselât, 77/20.

3.3.17.2. ر-ل Harfleri

Sâkin lâm (ل) harfi, harekeli olan râ (ر) harfinden sonra geldiğinde tam idğâm yapılır. Burada da قُلْ رَبِّ örneğinde olduğu gibi önce lâm (ل) harfinin, hemen peşinden de râ (ر)nın gelmesi gerekmektedir. Ancak (رَبِّ اغْفِرْلِی) örneğinde olduğu gibi önce râ (ر) harfi, sonra ise lâm (ل) geldiğinde idğâm yapmaksızın izhâr ile okumak gerekmektedir.[236] Bir yerde hem idğâm-ı mütekâribeyn hem de sekte olduğunda ise (كَلَّا بَلْ رَانَ)[237] örneğinde olduğu gibi orada idğâm-ı mütekâribeyn terk edilip sekte yapılmalıdır.[238]

Müellifin konuya yaklaşımına gelince o, mevzuyu aynı şekilde ele almış; yukarıda anlatılanlara ilave bir şey söylememiştir.[239]

3.3.18. İdğâm-ı Şemsiyye

Lâm-ı tarif olarak adlandırılan elif lâm (ال)ın peşinden şemsî harflerden bir tanesi geldiğinde *idğâm-ı şemsiyye* olmaktadır.[240] Şemsî harfler aşağıdaki beyitteki kelimelerin ilk harflerinde bulunan on dört harftir.

تُبْ ثُمَّ دَعْ ذَنْبًا رَمَى زِدْ سُمْعَةً شِمْ صَدْرَ ضَيْفٍ طَابَ ظَنَّ لَهُ نَعَمْ. Mezkûr harfler sırasıyla şöyledir ت، ث، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ل، ن[241].

Bu harflerin şemsî olarak isimlendirilmesi, şemsî harflerin yanında lâm harfinin okunmamasının, güneş ortaya çıktığında yıldızların görünmemesine benzetilmesinden kaynaklanmaktadır.[242]

İdğâm-ı şemsiyye iki başlık altında ele alınmaktadır:

İdğâm-ı Şemsiyye Me‘al-ğunne: وَالنَّاسِ ifadesindeki gibi lâm-ı tariften sonra nûn (ن) harfi geldiğinde İdğâm-ı şemsiyye me‘al-ğunne olmaktadır. İdğâmın bu türü, bir buçuk harf miktarı tutularak okunmalıdır.

---

236 A‘râf, 7/151; Sâd, 38/35; Nûh, 71/28.

237 Mutaffifîn, 83/14.

238 Pakdil, *Tâ‘lim, Tecvîd ve Kıraat,* 192.

239 Tanrıbuyruğu, *Muhîtü’t-Tecvîd*, 15.

240 Çetin, *Kur'an Okuma Esasları,* 247.

241 Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 12.

242 Çetin, *Kur'an Okuma Esasları,* 247; Hüseyin Refik Kırış, *Sualli ve Cevaplı Muhtasar Tecvîd* (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1329), 55-59

İdğâm-ı Şemsiyye Bilâ ğunne: اَلشَّمْسُ örneğindeki lâm-ı tariften sonra nûn (ن) harfinin dışında şemsî harflerden biri bulunduğunda olmaktadır.[243]

Konuyla ilgili şuna da değinmek gerekir ki يَوْمَ الْتَقَى، فَالْتَقَمَهُ، وَالْتَقَّتِ السَّاقُ، اِذِ الْتَقَيْتُمْ، اَلْسِنَتِكُمْ misallerinde olduğu üzere[244] elif-lâm, kelimenin aslından olduğunda, lâmdan sonra şemsî harfler de gelse idğâm yapılmadan okunmalıdır.

3.3.19. İzhâr-ı Kameriyye

Lâm-ı tarifin peşinden kamerî harflerden bir tanesi geldiğinde *izhâr-ı kameriyye* olmaktadır.[245] Kamerî harfler aşağıdaki beyitteki kelimelerde bulunan on dört harftir.

"اَبْغِ حَجَّكَ وَخَفْ عَقِيمَهُ" Burada söz konusu harfler sırasıyla şunlardır: ا، ب، غ، ح، ج، ك، و، خ، ف، ع، ق، ي، م، ه، örneklerinde olduğu gibi bu harflerin kamerî olarak isimlendirilmesi, kamerî harflerin yanında lâm harfinin okunması, ayın etrafında yıldızların görünmesine benzetilmesinden kaynaklanmaktadır.[247] Konuya dair şuna da değinmek gerekir ki اَلْوَاحَ، وَالْوَانِكُمْ اَلْهٰيكُمْ، فَالْهَمَهَا، اَلْفَيْنَ örneklerinde olduğu gibi[248] elif-lâm marifelik alameti olarak değil de kelimenin aslından olduğunda, lâmdan sonra kamerî harfler de gelse izhâr-ı kameriyye olarak değerlendirilmemektedir.

Müellif, idğâm-ı şemsiyye ile izhâr-ı kameriyyeyi bir başlık altında ele almıştır. O, yukarıda anlatılanlardan farklı olarak önce izhâr-ı kameriyyenin harfleri için yukarıdaki beyti zikretmiş; ancak idğâm-ı şemsiyye için beyit zikretmeden izhâr-ı kameriyyenin dışında kalanlar harfler bulunursa gerçekleşeceğini belirterek konuyu işlemiştir. Son olarak o, lâm-ı tarifin hemzesi başlangıç halinde meftûh olarak, başlangıçta değil de öncesine bitiştiğinde ise elifin okunmayacağına değinerek konuyu tamamlamıştır.[249]

3.3.20. İdğâm

İdğâm kelimesi, sözlükte, "içine sokma, arasına koyma, aynı cinsten iki harfin ulanması" anlamlarına gelmektedir. [250] Bu kavramın tecvid ilminde yapılan tanımı ise şöyledir: " اَلْاِدْغَامُ

---

[243] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri,* 293.

[244] Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat,* 194.

[245] Çetin, *Kur'an Okuma Esasları,* 249.

[246] Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 12.

[247] Çetin, *Kur'an Okuma Esasları,* 249.

[248] Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat,* 195.

[249] Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 15.

[250] Güneş, "*İdğâm"*, 397.

اِدْخَالُ اَحَدِ الْحَرْفَيْنِ الْمُتَمَاثِلَيْنِ اَوِ الْمُتَجَانِسَيْنِ اَوِ الْمُتَقَارِبَيْنِ فِى الْاٰخِرِ" (İdğâm, birbirine mütemâsil (birbirinin aynı) veya mütecânis (mahrecleri aynı sıfatları ayrı), veya mütekârib (mahrec ve sıfatlarında yakınlığı olan) iki harften birincisini, ikincisine katmaya denilmektedir).[251]

İdğâmın iki tane rüknü bulunmaktadır.

a) Müdğam: Sâkin olarak bulunup, kendisinden sonrakine katılan harfe denilmektedir.

b) Müdğamün fîh: Harekeli olarak bulunup, kendisinden önceki sâkin harfin kendisine katıldığı harfe denilmektedir.[252]

İdğâmın şartları ise şunlardır:

a) Müdğamın sâkin (idğâm-ı kebîr müstesna), müdğamün fîhin harekeli olması gerekmektedir. مَا نَنْسَخْ، لَا تَقْصُصْ، ضَلَلْتُمْ örneklerinde olduğu gibi tam tersi olursa idğâm yapılmamaktadır.

b) فِى يَوْمٍ ifadesindeki gibi müdgâmın, med harflerinden biri olmaması gerekmektedir.

c) Müdgam ile müdğamün fîhin, aralarına hiçbir şey girmeksizin, yan yana olması gerekmektedir.[253]

İdgâmın sebeplerine gelince bunlar 3 tanedir:

a) Misliyyet: عَلَيْهِمْ مُؤْصَدَةٌ örneğinde olduğu gibi müdğam ile müdgamün fîhin aynı harfler olmasıdır.

b) Mütecânislik:اِذْ ظَّلَمُوا misalindeki gibi müdgâm ile müdğamün fîhin mahrecleri aynı sıfatları farklı harfler olmasıdır.

c) Mütekâriblik: قُلْ رَبِّ ifadesinde olduğu üzere[254] müdğâm ile müdğamün fîhin mahreclerinde ve sıfatlarında yakınlık bulunan harfler olmasıdır.

İcrası açısından da idğâmlara değinmek gerekir ki idğâmlar yapılış bakımından iki başlıkta toplanmaktadır:

1) İdğâm-ı Tâm:

---

[251] Çetin, *Kur'an Okuma Esasları,* 232; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri,* 281.

[252] Mehmet Ali Sarı, "İdgâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 471-472.

[253] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri,* 282.

[254] Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat,* 177.

هُوَاِدْرَاجُ الْحَرْفِ الْاَوَّلِ فِى الثَّانِى ذَاةً وَ صِفَةً (Birinci harfin ikinci harfe zât ve sıfat bakımından tamamen katılmasına) idğâm-ı tâm denmektedir.[255] قُلْ رَبِّ، يَلْهَثْ ذٰلِكَ ifadeleri bu durumun örneklerindendir.

2) İdğâm-ı Nâkıs:

هُوَاِدْرَاجُ الْحَرْفِ الْاَوَّلِ فِى الثَّانِى ذَاةً وَلَا صِفَةً (Birinci harfin ikinci harfe zât bakımından katılıp sıfât bakımından katılmamasına) idğâm-ı nâkıs denilmektedir.[256]

İdğâm-ı nâkıs üç başlıkta incelenmektedir.

a) İdğâm-ı mütecâniseynde tâ (ط) harfinin tâ (ت) harfine idğâmıdır. Bu durumun Kur'ân'da dört tane örneği bulunmaktadır. Bunlar da (لَئِنْ بَسَطْتَ)[257] (مَا فَرَّطْتُ)[258] (مَا فَرَّطْتُمْ)[259] (اَحَطْتُ)[260] ifadeleridir. Burada tâ (ط) harfi, tâ (ت) harfine mahreç bakımından tamamen katılır. Ayrıca itbâk[261] ve tefhîm sıfatlarını belirtmek gerektiğinden nâkıs idğâm olmaktadır.

b) İdğâm-ı mütekâribeynde kâf (ق) harfinin kêf (ك) harfine idğâmıdır. Mütekâribeynin bu kısmının Kur'ân'da bir tane örneği bulunmaktadır ki o da (اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ) ifadesidir.[262] Burada kâf (ق) harfi, kâf (ك) harfine mahrec bakımından tamamen katılması ile isti'la ve tefhîm sıfatlarını belirtmek gerektiğinden, nâkıs idğâm olmaktadır.

c) İdğâm-ı me'a'lğunne'de vâv (و) ve yâ (ي) harflerinde yapılan idğâmdır. مَنْ يَقُولُ، بمَغْفِرَةٍ وَاَجْرٍ misallerinde olduğu üzere[263] burada tenvîn veya sâkin nûn, mahrec bakımından vâv (و) ve yâ (ي)ya tamamen katıldığından, ğunne sıfatı bakımından ise katılmayıp bâki kaldığından nâkıs idğâm olmaktadır.

Müellif konuya ilişkin yukarda anlatılanlardan farklı olarak, idgâmın tanımında birinci harfin ikincisine katılmasına ilaveten, bir buçuk harf kadar okunması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca

---

255 Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat,* 177.

256 Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat,* 177.

257 Neml, 27/22.

258 Yûsuf, 12/80.

259 Zümer, 39/57.

260 Mâide, 5/28.

261 Itbâk, dilin ortasının ve kökünün üst damağa doğru yükselmesidir. Harfleri (ص، ض، ط، ظ)dır. Bk. Mekkî b. Ebî Tâlib el- Kaysî, *er-Ri'âye li tecvîd'i-kırâati ve tahkîki lafzi't-tilâveti*, thk. Ahmet Hasan Ferhat (Umman: Dâru'l Ammâr, 1996), 122-123.

262 Mürselât, 77/20.

263 Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat,* 179-180.

o, idğâm yapılan kelimede vakf yapıldığında yine bir buçuk harf miktarı okunması gerektiğini ifade edip عَدُوٌّ örneğini vermiştir.[264]

3.3.21. Kalkale

Kalkale sözlükte "Hareket ettirmek, sarsmak, yerinden kımıldatmak, rahatsız etmek, huzurunu/rahatını bozmak" anlamlarına gelmektedir.[265] Bu kavramın tecvid ilmindeki tanımı ise şöyledir: "تَقَلْقُلُ الْمَخْرَجَ حَتّٰى يُسْمَعُ لَهُ نَبْرَةً قَوِيَّةً" (Kuvvetli bir ses duyulana kadar mahrecin kuvvetle vurulup açılmasıdır).[266] Kalkalenin hükmü, bütün kıraat imamlarının ittifakıyla vâciptir.[267]

Kalkale, sıfât-ı lâzımeden olduğundan bu harflerden bir tanesi, kelimenin sonunda veya ortasında sâkin bir şekilde olursa kalkale olmaktadır.[268] Ancak kalkale harfleri harekeli olduğunda, bu harflerin zâtı belirtilmiş olduğundan, harekeli durumda da kalkale olacağını söyleyenler olmuştur.[269]

Kalkale harfleri قُطْبُ جَدٍ lafzında toplanan ق، ط، ب، لَمْ يَلِدْ، اُقْتُلُوا، يَدْخُلُونَ örneklerinde olduğu üzere ج، د harfleridir. Kalkale harfleri, idğâm-ı misleyn bilâgunne konumunda olduğunda yani şeddeli olarak vakf yapıldığında birinci harf sâkin olarak okunup ikinci harfte kalkale yapılmalıdır. Bu harfler, تَبَّ، بِالْحَقِّ ifadelerindeki gibi şeddeli olursa vasl halinde şeddeli harflerin okunduğu gibi okunur. Bunun yanı sıra iki tane birbirinden farklı kalkale harfi sâkin olarak gelip vakf yapıldığında her iki harfte de kalkale yapılmalıdır. نِعْمَ الْعَبْدُ ≺ نِعْمَ الْعَبْدْ، بِالصِّدْقِ ≺ بِالصِّدْقْ sözcükleri bu durumun örneklerindendir. Konuyla ilgili şuna da değinmek gerekir ki مَا عَبَدْتُمْ، اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ misallerinde olduğu üzere bir kelimede hem kalkale hem de idğâm olduğunda kalkaleyi terkedip idğâm yapılmalıdır.[270]

Kalkalede dikkat edilmesi gereken hususlara gelince;

1) Kalkalenin icrasında ifrat ve tefritten kaçınılmalıdır. Şöyle ki kalkale, Kur'ân dinleyenlerin duyabileceği şekilde yapılmalıdır. Ancak kalkale harfini aşırı çatlatmamalıdır.

2) خَلَقَّ ≺ خَلَقَ örneğindeki gibi kalkale harfinde şedde yapmaktan kaçınılmalıdır.

---

264 Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 16-17.

265 Güneş, "Kalkale", 974.

266 Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 13.

267 Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat,* 200.

268 Hamza Hüdâyî, *Tecvîd-i Edâiyye*, 41.

269 Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî,* 118-119.

270 Çetin, *Kur'an Okuma Esasları,* 190.

3) Kalkale harfinin öncesindeki harfin harekesine uygun olarak kalkale yapılmalıdır. Yani kalkale harfi fetha olduğunda fethaya doğru, esre olduğunda ağız kısılmak suretiyle esreye doğru, ötre olduğunda ise dudakları öne doğru sürerek ötreye doğru kalkale yapmalıdır.

4) لَا أُقْسِمُ ≺ لَا أُقْسِمُ misalinde olduğu üzere kalkale yapılırken sükûnun üzerinde fazla oyalanmak suretiyle hareke vermekten kaçınılmalıdır.

5) سُبْحَانَكَ ≺ سُبْحَانَكَ örneğindeki görüldüğü üzere kalkale yapılırken kendisinden sonra sâkin bir hemze varmış gibi bir ses çıkarılmamalıdır.[271]

Kalkale derece bakımından ikiye ayrılmaktadır:

1) Kalkale-i Suğrâ: خَلَقْنَا örneğinde olduğu gibi kalkale harfinin sâkin olarak kelimenin ortasında olmasıdır.

2) Kalkale-i Kübrâ: وَلَمْ يُولَدْ ifadesindeki gibi kalkale harfinin sâkin olarak kelimenin sonunda olmasıdır. Kalkalenin bu çeşidi, kalkale-i suğrâdan daha kuvvetlidir.

Müellifin kalkale mevzusunu ele alış şekline gelince o, bu konuda yukarıda anlatılanlardan farklı bir şey zikretmemiştir.[272]

3.3.22. Lafzatullah

Lafzatullah, (اَللهُ) lafzı demektir. Bu kelime sadece Allah için kullanılır, onun dışında hiçbir kimse için kullanılamaz. Buna lafza-i celâl de denmektedir. (اَللهُ) lafzında bulunan lâm (ل) harfinin okunuşu hakkında birtakım hükümler zikredilmektedir. Buna göre lâm (ل) harfi, mâkablindeki harfin harekesine göre ince veya kalın okunabilmektedir. Lafzatullahın kalın olarak okunması Allah'ı ta'zîm (yüceltme), ince olarak okunması da Allah'ı tahsîn (güzelleştirme) için yapılmaktadır.[273] Lafzatullahın okunuş şekline gelince;

1) وَاللهِ، نَصْرُاللهِ örneklerindeki gibi lafzatullahın lâmından önceki harfin harekesi mazmûm veya meftûh olduğunda lâm (ل) harfi kalın okunmaktadır.

2) بِاللهِ، لِلهِ misallerinde olduğu üzere lafzatullahın lâmından önceki harfin harekesi meksûr olduğunda lâm (ل) harfi ince okunmaktadır.

---

[271] Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat,* 199-200.

[272] Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 17-18.

[273] ed-Dânî, *et-Teysîr*, 142; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* II, 111-116.

اَللّٰهُمَّ قُلِ اللّٰهُمَّ، سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ ifadelerindeki gibi اللّٰهُمَّ kelimesi de yukarıdaki kurallara göre ince veya kalın okunabilmektedir. Bunların haricinde hiçbir şekilde lâm harfi kalın olarak okunmamaktadır.[274]

Müellifin konuyu ele alış şeklinden bahsetmek gerekirse o, konuyu yukarıdaki bilgiler doğrultusunda işlemiş; mevzuya dair farklı olarak herhangi bir veriden bahsetmemiştir.[275]

3.3.23. Hükmü'r-Râ

Genele olarak harfler ya ince ya da kalın okunmaktadır. Râ (ر) harfi ise hem ince hem kalın hem de kalın ve ince olarak okunabilmektedir. Buna göre râ (ر)nın Âsım kıraati Hafs rivâyetine göre on iki durumu bulunmaktadır. Buna göre râ (ر) harfi, bunlardan beşinde kalın, dördünde ince, üçünde ise hem ince hem de kalın okunur.

3.3.23.1. Râ (ر) Harfinin Kalın Olarak Okunduğu Yerler:

a) اَلرَّحِيمُ، نَصْرُاللهِ örneklerindeki gibi râ (ر) harfinin harekesi meftûh (üstün) veya mazmûm (ötre) olduğunda kalın okunmaktadır.

b) اَلْعَرْشِ، وَاْمُرْ misallerindeki gibi râ (ر) harfi sâkin, kendisinden önceki harfin harekesi meftûh veya mazmûm olduğunda kalın okunmaktadır.

c) Vakf halinde اَلْقَدْرِ، اَلْعُسْرِ şeklindeki ifadelerde râ sâkin, kendisinden önce bulunan harf de sâkin, kendisinden öncesindekinin öncesinde bulunan harfin harekesi ise meftûh veya mazmûm olduğunda râ (ر) harfi kalın okunmaktadır.

d) Râ (ر) harfi sâkin, kendisinden önce ârızî bir kesre[276] olduğunda kalın okunmaktadır.[277]

(ارْجِعِى)[278] (اَمِ ارْتَابُوا)[279] (رَبِّ ارْجِعونِ)[280] (لِمَنِ ارْتَضَى)[281]

e) Râ (ر) harfi sâkin, kendisinden önceki harf kesreli, kendisinden sonraki harfin ise hurûf-u isti'la denilen خُصَّ ضَغْطٍ قِظْ beytindeki harflerden olması durumunda râ (ر) harfi kalın

---

274 Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat,* 207.

275 Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 20.

276 "Asıl hakkı sükûn iken, bir zarûret nedeniyle kesrelenen harekeye *kesre-i ârızî* denilmektedir." Bk. Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat,* 203.

277 el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukıll***,** 176.

278 Fecr, 89/28.

279 Nûr, 50/29.

280 Mü'minûn, 23/99; Nisâ, 21/28.

281 Enbiyâ, 21/28.

okunmaktadır.[282] (مِرْصَادًا),[283] (قِرْطَاسٍ),[284] (فِرْقَةٍ),[285] (لَبِالْمِرْصَادِ),[286] (ارْصَادًا) ifadeleri bu durumun örneklerindendir.[287]

3.3.23.2. Râ (ر) Harfinin İnce Olarak Okunduğu Yerler:

a) بِالْبِرِّ örneğinde olduğu gibi râ (ر) harfinin harekesi meksûr (erse) olduğunda ince okunmaktadır.

b) وَاسْتَغْفِرْهُ misalinde olduğu üzere râ (ر) harfi sâkin, kendisinden önceki harfin harekesi meksûr olduğunda ince okunmaktadır.

c) سِحْرٌ، قَدِيرٌ örneklerinde vakf yapıldığındaki durum gibi râ (ر) harfi sâkin, kendisinden önce bulunan harf sâkin, kendisinden öncesindekinin öncesinde bulunan harfin harekesi ise meksûr olduğunda ince okunmaktadır.

d) خَيْرٌ، لَا ضَيْرَ ifadelerindeki gibi râ (ر) harfi sâkin, kendisinden önce de lîn harflerinden[288] biri olduğunda ince okunmaktadır.[289] Bu örnekler sadece vakf halinde ince okunmaktadır.

3.3.23.3. Râ (ر) Harfinin Hem İnce Hem De Kalın Olarak Okunduğu Yerler:

a) (كُلُّ فِرْقٍ)[290] ifadesindeki gibi râ (ر) harfi sâkin, kendisinden önceki harf kesreli, kendisinden sonraki ise kesreli bir hurûf-u isti‘la harfi olduğunda hem ince hem de kalın olarak okunmaktadır. Bu durumun Kur’ân’ı Kerîm’de bir tane örneği bulunmaktadır ve bu kelimede ince okumak önceliklidir.[291]

b) (مِنْ مِصْرَ)[292] (عَيْنَ الْقِطْرِ)[293] örneklerindeki gibi râ (ر) harfi sâkin, kendisinden önceki harf sâkin sâd (ص) veya tâ (ط), bunlardan öncesinde bulunan harfin harekesi ise kesra olduğunda râ (ر) harfi hem ince hem de kalın olarak okunmaktadır. Mezkûr ifadelerden (عَيْنَ الْقِطْرِ)yı ince

---

282 el-Mer‘aşî, *Cühdü’l-mukıll,* 176.

283 Nebe’, 78/21.

284 En‘âm 6/7.

285 Tevbe, 9/122.

286 Fecr, 89/14.

287 Tevbe, 9/107.

288 Lîn harfi, vâv veya yâ sâkin kendisinden önceki harfin harekesi ise meftûh olduğunda oluşmaktadır. Bk. Çetin, *Kur'an Okuma Esasları,* 183.

289 el-Mer‘aşî, *Cühdü’l-mukıll,* 179.

290 Şuarâ, 26/63; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr,* II, 103.

291 İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr,* II, 103; Pâluvî, *Zübdetü’l-‘irfân,* 102; Emin Efendi, *‘Umdetü’l-hullân,* 450.

292 Sebe, 34/12.

293 Yûsuf, 12/21.

okumak, (مِنْ مِصْرَ)yı ise kalın okumak daha faziletlidir.[294] Şuna da değinmek gerekir ki bu örnekler sadece vakf halinde hem ince hem halın okunmaktadır.

c) (فَاَسْر),[295] (اَنْ اَسْر),[296] (اِذَا يَسْر)[297] misallerinde olduğu üzere kelimenin aslına işaret için ince, vakf nedeniyle bulundukları hale işaret için de kalın okunan sözcüklerdir. Bu kelimeler kalın okunan yerlerdeki üçüncü maddeye göre yani râ (ر) harfi sâkin, kendisinden önce bulunan harf sâkin, kendisinden öncesindekinin öncesinde bulunan harfin harekesi ise meftûh veya mazmûm olduğunda kalın; asıllarının (اَنْ اَسْرى) (فَاَسْرى) (اِذَا يَسْرى) olmalarından dolayı hazfedilen yâ (ي) harfine işaret için ince okunulabilmektedir. Bu kelimeler, sadece vakf halinde hem ince hem halın okunmaktadır. Bunları ince okumak daha faziletlidir.[298]

Kendisinde şedde bulunan râ harfinde birinci olan sâkin râ, ikinci olan harekeli râya tabi olmaktadır. يَفِرُّ، اَلْبِرَّ örneklerinde olduğu gibi ikinci harekeli râ, meftûh veya mazmûm olduğunda her ikisi de kalın okunmaktadır. ذُرِّيَّةٌ misalinde olduğu üzere ikinci harekeli râ meksûrsa her ikisi de ince okunmaktadır. Şeddeli olan râ harflerinde vakf yapıldığında ise sâkin râ hükmüne göre amel edilmektedir.[299]

Müellif, konuya dair yukarıda anlatılanlara ek olarak iki şey ilave etmiştir. O, bunlardan birincisinde rânın kalın okunduğu maddelerin dördüncüsünde sâkin râdan önce bulunan arızî kesrayı ikiye ayırmıştır. Buna göre;

a) اِرْجِعِى، اَمِ ارْتَابُوا örneklerinde olduğu gibi sâkin olan harflere verilen kesraya ârızî kesra denilmektedir. Buradaki hemze ve mîm zaten aslında sâkindirler.

b) رَبِّ ارْجِعُونِ örneğinde bâ (ب) harfinin kesresi, اَلَّذِى ارْتَضَ örneğinde zâl (ذ) harfinin kesresi gibi başka bir kelimede bulunan kesra, ârızî kesra hükmündedir. Buradaki kesra, ârızî olmadığı halde ârız olarak kabul edilmiştir.

Müellif, rânın kalın okunduğu maddelerin beşincisinde râ (ر) harfinin sâkin, kendisinden önceki harfin kesralı, kendisinden sonraki harfin ise hurûf-u isti'la olup aynı kelimede bulunmaları durumunda râ (ر)nın kalın, ama ayrı ayrı kelimelerde olursa ince okunacağını bildirmiş; (اَنْ اَنْذِرْ

[294] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* II, 106.

[295] Hûd, 11/81; Hıcr,15/65; Duhân, 44/23.

[296] Tâhâ, 20/77; Şuarâ, 26/52.

[297] Fecr, 89/4.

[298] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* II, 110; el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukıll,* 173-180; .

[299] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 304.

قَوْمَكَ)[300] (وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ)[301] ifadelerini örneklerini vermek suretiyle delillendirerek konuyu tamamlamıştır.[302]

3.3.24. Zamir

Kelimenin aslından olmayıp ismin yerine kullanılan ve kelimenin sonunda bulunan müfred, müzekker, ğâib, muttasıl zamirine tecvid ilminde zamir denilmektedir. Bu zamire hâ-i kinâye adı da verilmektedir.[303] Mezkûr zamir ya meksûr ya da mazmûm hareke alabilip meftûh olarak gelmemektedir. [304]

Zamirle ilgili hükümlere gelince;

1) لَهُ، مِنْهُ، مَالُهُ örneklerinde olduğu gibi zamir, öncesinde bulunan harf sâkin (yâ (ى) hariç), mazmûm veya meftûh olursa ötre harekesini almaktadır.[305]

2) عَلَيْهِ، بِهِ misallerindeki gibi zamir, öncesinde bulunan harf sâkin (yâ) veya meksûr ise esre harekesini almaktadır.[306] Bu maddenin Kur'ân'da iki tane istisnası bulunmaktadır.[307] Bunlar da (وما انسانيه الا)[308] ve (بما عاهد عليه الله)[309] ifadeleridir. Zira diğer kıraat imamları bu âyetleri ikinci kaideye göre okumaktadırlar.[310] Zamirlerin vakf ve vasl halindeki durumlarına gelince; zamirler, vakf halinde uzatılmadan okunmakta olup vasl halinde ise dört türlü gelebilmektedir. Bunlar;

1) اِنَّهُ بِكُلِّ örneğinde olduğu gibi zamir, iki tane harekeli harf arasında gelirse, med yapılarak okunmaktadır.

2) وَاِلَيْهِ الْمَصِير misalinde olduğu üzere zamir, iki tane sâkin harf arasında olursa, med yapılmadan okunmaktadır.

---

[300] Nûh, 71/1.

[301] Lokmân, 31/18.

[302] Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 20.

[303] Çetin, *Kur'an Okuma Esasları,* 193.

[304] el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukıll,* 244.

[305] el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukıll,* 244.

[306] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 304.

[307] el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukıll,* 244.

[308] Kehf, 18/64.

[309] Fetih, 48/10.

[310] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 305; II, 311-375.

3) لَهُ الدِّينِ ifadesindeki gibi zamirin öncesinde bulunan harf harekeli, sonrasında bulunan harf ise sâkin olduğunda med yapılmadan okunmaktadır.

4) فِيهِ هُدًى sözcüğünde olduğu üzere zamirin öncesinde bulunan harf harekesiz, sonrasında bulunan harf ise harekeli olursa med yapılmadan okunmaktadır.[311] Bu maddenin tek istisnası (فِيهِ مُهَانًا) ifadesidir.[312] Buradaki med ile okunması gereken zamirlerin med ölçüsü bir harf miktarıdır. Ancak مِنْ عِلْمِهِ اِلَّا örneğinde olduğu gibi kendisinden sonra hemze gelirse medd-i munfasıl olacağından bir ile dört harf miktarı uzatılabilmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki (لَمْ يَنْتَهِ),[313] (مَا نَفْقَهُ)[314] misallerindeki gibi kelimenin aslî harflerinden biri olup, zamir gibi gözüken hâ (ه) harfleri de med yapılmadan okunmaktadır.[315]

Müellifin konuyu ele alış şekline gelince o, mevzuya dair yukarıdaki bilgilere ilaveten Furkân sûresindeki (فِيهِ مُهَانًا)[316] zamiri uzatma sebebini şiddetli azab üzerine tenbîh, îkâz ve sakındırma olduğunu belirtmiştir. Ayrıca o, zamirin kelimenin aslından olup olmadığını anlamak için zamirin kaldırıldığında kelimenin noksan olup olmamasından anlaşılabileceğini yukarıdaki örnekler üzerinde göstermiştir.[317]

3.3.25. Tenbihât

Müellif bu başlık altında birden fazla konuya değinmiştir. Bunlardan birincisi اَنا hükmünde olan kelimelerdir. Buna göre yedi kelime vardır ki bunların vakf hallerinde elifleri okunur, vasl hallerinde ise okunmaz. Bu kelimeler (قَوٰارِيرَا)[318] (سَلَاسِلَا)[319] (اَلسَّبِيلَا)[320] (اَلرَّسُولَا)[321] (اَلظُّنُونَا)[322] لٰكِنَّ) هُوَ)[323] (اَنا)dir.[324]

---

311 Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri,* 314-315.

312 Furkân, 25/69.

313 Ahzâb, 33/60; 'Alâk, 96/15.

314 Hûd, 11/91.

315 Çetin, *Kur'an Okuma Esasları,* 196.

316 Furkân, 25/69.

317 Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd,* 21.

318 İnsân, 76/15.

319 İnsân, 76/4; سَلَاسِلَا kelimesi سَلَاسِلَ şeklinde yazılırsa, vakf yapıldığında سَلَاسِلْ şeklinde okunur. Bk. Mü'min, 40/71.

320 Ahzâb, 33/67.

321 Ahzâb, 33/66.

322 Ahzâb, 33/10.

323 Kehf, 18/38.

324 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* II, 142.

Tenbîhât başlığında ele alınan bir diğer husus imâledir. Buna göre Hûd sûresinde (مَجْرٖىهَا)[325] kelimesinde imaleyle; yani râ (ر) harfinden sonra olan elifi yâ (ى) harfine meylettirip, râyı ince okumalıdır. İşmâm da bu kısımda incelenmiştir. Müellife göre Yûsuf sûresinde (لَا تَؤْمَنَّا) [326] kelimesindeki nûnda işmâm yapılmaktadır. Âsım kıraatinde buradaki işmâm iki türlü yapılır:

1) Medd-i ârız bahsinde olduğu gibi sükûndan sonra dudakları yummaktır.

2) Sükûnla beraber dudakları yummaktır. Bu da yalnız (لَا تَؤْمَنَّا) kelimesindedir. Şöyle ki bu ifadenin aslı (لَا تَؤْمَنُنَا)dır. Bu durumda birinci nûnun ötresini işmâmla belirttikten sonra dudakları geriye alıp ikinci nûnu ğunne ile okumalıdır.[327]

Bu başlıkta ele alınan bir diğer husus, teshîldir. Buna göre Fussilet sûresinde (ءَاَعْجَمِيٌّ)[328] kelimesindeki ikinci hemzeyi, hemze ile elif arasında teshîlle okumalıdır.[329]

3.3.25.1 Sîn (س) ve Sâd (ص) Okunan Kelimeler

Bakara sûresi (يَبْصُطُ)[330] ve A'raf'taki (بَصْطَةً)[331] kelimelerinin altında sîn (س) işareti bulunmaktadır. Bu işaret harfin sâd yerine sîn şeklinde okunacağını gösterir. Mushaf-ı şerîflerin bazısında, Tûr sûresindeki (اَمْ هُمُ الْمُصَيْطِرُونَ)[332] kelimesinde de س işareti konulmuştur. Bu kelimede sâd ve sîn vecihleri câiz olup, sâd vechi öncelikli olduğundan meşîhat[333] tarafından, çoğu nüshalarda س işaretinin kaldırılması uygun görülmüştür. Zira bu işaret ancak sîn şeklinde okunacağını akla getirir.[334]

Metnin bu kısmında ele alınan bir diğer mevzu secde âyetleridir. Konuyu kısaca ele alan müellife göre Kur'ân-ı Kerîm'de on dört yerde secde âyeti olup, en doğru görüşe göre hepsinde secde vaciptir.[335]

3.3.25.2. Sekte

---

[325] Hûd, 11/41.

[326] Yûsuf, 12/11.

[327] Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 22.

[328] Fussılet, 41/44.

[329] Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 22.

[330] Bakara, 2/245.

[331] A'râf, 7/69.

[332] Tûr, 52/37.

[333] Tanrıbuyruğu, *Muhîtu't-Tecvîd, Kur'an-ı Kerim Okunuş Usûl Cedveli 1-2*, 23.

[334] Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 22-23.

[335] Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 22.

Sekte, risâlede müstakil bir konu halinde ele alınmıştır. Eserdeki bilgilere göre sekte, sözlükte "Konuşmama, suskunluk, sessizlik"[336] anlamlarına gelmektedir. Tecvid ıstılâhında ise " اَلسَّكْتَتُ قَطْعُ الصَّوْتِ دُونَ النَّفَسِ" (Sekte, nefes almaksızın nefesi kesmektir).[337] Kıraat âlimleri tarafından sekte için, "sekte-i yesîra, sekte-i kesîra, sekte-i hafîfe, sekte-i latîfe, sekte-i muhtelise, vakfe-i yesîra, vakfe-i hafîfe" ifadeleri de kullanılmaktadır.[338] Sektenin süresi ise okuyuş hızına göre yani tahkîk, tedvîr ve hadra göre değişebilmekte olup normal okuyuşta iki hareke veya bir elif uzatacak kadar bir zaman dilimidir.[339]

Sektenin üç tane özelliği bulunmaktadır. Buna göre;

1) Sekte, vasl haline mahsustur.

2) Sekte, sâkin bir harf üzerinde yapılmaktadır. Harekede sekte yapılmamaktadır.

3) Sekte, sahih bir nakil veya rivâyetle sâbit olursa yapılıp; gelişigüzel yapılamamaktadır.[340] Örneğin kıraat-ı Âsım rivâyeti Hafs'a göre dört yerde sekte mevcuttur.[341] Bunlar sırasıyla şunlardır:

1) Kehf Sûresinin 1 ve 2. Âyetleri (وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا * قَيِّمًا لِيُنْذِرَ)

Burada sekte yapılacak kelime âyet sonunda olduğundan vakf evlâ, sekte ise câizdir. Fakat vasl ederek okunursa sekte yapılmalıdır.[342] Bu ayette sekte yapılmasının nedeni ise (قَيِّمًا) kelimesinin (عِوَجًا)ın sıfatı gibi anlaşılmasına engel olmaktır. Çünkü aralarında sıfat-mevsûf ilişkisi bulunmamaktadır. Buradaki sektenin icrasına gelince (عِوَجًا) kelimesi, tenvînsiz medd-i tabîî olarak bir elif miktarı uzatılır, nefes almadan ses kesilip, sonra (قَيِّمًا) kelimesine geçiş yapılır.[343]

2) Yâsîn Sûresi 52. Âyeti (مِنْ مَرْ قَدِنَا * هٰذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمٰنُ)

Burada sekte yapılacak kelimenin sonunda vakf-ı lâzım olan (م) secâvendi olduğundan vakf evlâ, sekte ise câiz olup; vaslederek okunursa sekte yapılmalıdır. Bu âyette sekte yapılmasının nedeni, kâfirlerin sözünün (مِنْ مَرْ قَدِنَا) kelimesinde bitip, müminlerin veya meleklerin sözünün (هٰذَا) sözcüğüyle başlamasından dolayı, kâfirlerle müminlerin sözünü ayırt etmektir. Buradaki

---

336 Güneş, "Sektün", 575.

337 Karabâşî, *Karabaş Tecvidi*, 15.

338 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 240-241.

339 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 240.

340 İbnü'l-Cezerî, en-*Neşr,* I, 243.

341 ed-Dânî, *et-Teysîr,* 142.

342 Dimyâtî, *İthâf,* II: 129.

343 Dimyâtî, *İthâf,* II, 129.

sektenin yapımına gelince (مِنْ مَرْ قَدِنَا) kelimesi medd-i tabîî yapılarak okunur, nefes almadan ses kesilir, sonra (هٰذَا) kelimesine geçiş yapılır.[344]

3) Kıyâme Sûresi 27. Âyet (وَ قِيلَ مَنْ * رَاقٍ)

Bu âyette sekte yapmak evlâdır. Vakf durumunda ise vakf-ı ızdırârî olacağından geriden alınıp sekte yapılarak yeniden okumak gerekmektedir. Burada sekte yapılmasının nedeni, (مَنْ) ve (رَاقٍ) kelimelerinin ayrı sözcük olduğunu belirtmek ve "çorbacı" anlamına gelen (مَرَّاقٍ) kelimesiyle karışmasının önüne geçmektir.[345] Buradaki sektenin icrasına gelince (مَنْ) kelimesinde bulunan nûn (نْ) izhâr ile okunur, nefes almadan ses kesilir ve (رَاقٍ) kelimesine geçiş yapılır.[346]

4) Mutaffifîn Sûresi 14. Âyet (كَلَّا بَلْ * رَانَ)

Bu âyette sekte yapmak evlâdır. Vakf yapmak ise vakf-ı ızdırârî olacağından geriden alınıp sekte yapılarak yeniden okumak gerekmektedir.[347] Bu ayette sekte yapılmasının nedeni, (بَلْ) ve (رَانَ) kelimelerinin ayrı birer sözcük olduğunu belirtmek ve "küpçü" anlamına gelen (بَرَّانْ) kelimesiyle karışmasının önüne geçmektir.[348] Buradaki sektenin uygulanmasına gelince (بَلْ) kelimesinde bulunan lâm izhâr ile okunur, nefes almadan ses kesilir ve (رَانَ) kelimesine geçiş yapılır.[349]

3.3.25.3. Hâ-i Sekt

Bazı kelimelerin harflerini veya herekelerini belirtmek için kelimelerin sonuna ilave edilen sâkin hâ (ه)lara hâ-i sekt denmektedir. Bu harf, yazım açısından zamire benzemektedir. Ancak zamirler, harekeli; hâ-i sekteler ise harekesizdirler.

Bütün kıraat imamları vakf halinde ittifakla hâ-i sekt yapmışlar; vasl halinde hâ-i sekt hususunda ise ihtilaf etmişlerdir. İmâm Âsım hem vasl hem de vakf halinde hâ-i sekteleri sâkin olarak okumaktadır. Buna göre hâ-i sektlerde hafif bir şekilde sekte yapmak câiz olduğu gibi terk etmek de câizdir. Ancak sekte yapmak daha evlâdır. Söz konusu hâ-i sektler, Kur'ân'ı

[344] Dimyâtî, *İthâf,* II, 329.

[345] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri,* 347.

[346] Dimyâtî, *İthâf,* II, 505.

[347] Dimyâtî, *İthâf,* II, 526.

[348] Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri,* 348

[349] Dimyâtî, *İthâf,* II, 526.

Kerîm'de dokuz yerde yedi kelime olarak bulunmaktadır.[350] Bunlar sırasıyla şunlardır; (لَمْ يَتَسَنَّهْ)[351] (اِقْتَدِهْ)[352] (كِتَابِيَهْ)[353] (حِسَابِيَهْ)[354] (مَالِيَهْ)[355] (سُلْطَانِيَهْ)[356] (مَاهِيَهْ)[357]

Müellifin konuyu ele almasına gelince o, konuya ilişkin yukarıdaki bilgilere ek olarak bir şey belirtmemiştir.[358]

3.3.25.4. Vakf

Vakf kelimesi sözlükte "durmak, dikilmek, beklemek, bırakmak, bitmek, sona ermek, durdurmak, bitirmek" anlamlarına gelmektedir.[359] Tecvid ilminde ise "اَلْوَقْفُ عِبَارَةٌ عَنْ قَطْعِ الصَّوْتِ عَلَى الْكَلِمَتِ زَمَنًا يَتَنَفَّسُ فِيهِ عَادَةً بِنِيَّةِ اسْتِئْنَافِ الْقِرَاءَةِ" (Vakf, kelime üzerinde, kıraate yeniden başlamak niyetiyle, adet olduğu şekilde, nefes alacak kadar bir zaman, sesi kesmekten ibârettir) manasındadır.[360] Vakfla ilgili bir diğer kavram kat'dır. Kat' sözlükte "Kesmek, kesip ayırmak, ikiye bölmek, durdurmak" anlamlarındadır.[361] Tecvid ilminde ise "Kıraatten tamamen ayrılmak niyetiyle, kıraati kesmeye veya bitirmeye vakf denilmektedir."[362]

Vakf kuralları on bir maddede ele alınmaktadır. Bunlar sırasıyla şunlardır:

1) Fetha: (البَصَرْ < البَصَرَ ، المُسْتَقِيمْ < المستقيمَ) örneklerinde olduğu gibi durulacak kelimenin son harfinin harekesi üstün ise bu fethanın yerine ârızî bir sükûn getirilerek durulmaktadır.

---

350 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* II, 142; el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukıll,* 284-285..

351 Bakara, 2/259.

352 En'âm, 6/90

353 Hâkka, 69/19-25.

354 Hâkka, 69/20-26.

355 Hâkka, 69/28.

356 Hâkka, 69/29.

357 Kâri'a, 101/10.

358 Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd,* 23-24.

359 Güneş, "Vegafe", 1321.

360 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 240.

361 Güneş, "Kada'a", 962.

362 Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân,* trc. Hüseyin Avni Çelik (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987), I, 207; Pakdil, *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat,* 250.

2) Kesra: (الرَحِيمْ، مِنَ الْأَمْرِ < مِنَ الْأَمْرْ) misallerinde olduğu üzere durulacak kelimenin son harfinin harekesi esre ise esrenin yerine ârızî bir sükûn getirilerek veya revm yapılarak durulur.

3) Zamme: (المُلْكُ، نَسْتَعِينُ < نَسْتَعِينْ) ifadelerindeki gibi durulacak kelimenin son harfinin harekesi ötre ise ötrenin yerine ârızî bir sükûn getirilerek, revm yapılarak veya işmâm yapılarak vakf yapılır.

4) Sükûn: (وَارْحَمْنَا، فَكَبِّرْ) kelimelerindeki gibi durulacak kelimenin son harfi sâkin ise olduğu gibi vakf edilir.

5) Tenvîn: (سُرُرٌ < سُرُرْ، مَأْكُولٍ < مَأْكُولْ، حَكِيمًا < حَكِيمَا، مَاءً < مَاءَا) sözcüklerindeki gibi durulacak kelimenin son harfinin harekesinde tenvîn olduğunda; zammeli ve kesralı tenvînlerde sâkin bir harf gibi, fethalı tenvînlerde ise medd-i tabîî yapılarak durulmaktadır.

6) Şedde: (شَكٍّ، خَفِيٍّ، مُسْتَقَرٌّ، الشُّ حَّ، مِنَ الْمَسِّ، جَانٌّ، هُنَّ، اَللهُمَّ) örneklerinde olduğu üzere durulacak kelimenin son harfinde şedde bulunursa, sükûnlu bir harf gibi durulmaktadır. Ancak durulan harfte şedde olduğunu göstermek için tutularak okunmalıdır.

7) Vâv ve Yâ: (هُوَ < هُو، هِىَ- هِى، مَثَانِيَ < مَثَانِى) kelimelerindeki gibi durulacak kelimenin sonunda vâv veya yâ olduğunda, vâv harfinin öncesinde bulunan harfin harekesi zamme, yâ harfinin öncesinde bulunan harfin harekesi ise kesra olursa, medd-i tabîî olarak vakf olunur.

8) (عَنْهْ < عَنْهُ، فِيهْ < فِيهِ) örneklerinde olduğu üzere müfred-müzekker-ğâib zamiri olan hâ (ه) harfi üzerinde sâkin bir harf gibi durulmaktadır.

9) (جَنَّةْ – جَنَّةً، اَلْقَارِعَةْ- اَلْقَارِعَةُ) misallerinde olduğu gibi tâ-i te'nîs (ة) harfinde vakf yapıldığında hâ (ه) harfine dönüştürülür.

10) (قَوَارِيرَا)[363] (سَلَاسِلَا)[364] (اَلسَّبِيلَا)[365] (اَلرَّسُولَا)[366] (اَلظُّنُونَا)[367] (لٰكِنَّ هُوَ) ve (اَنَا)[368] sözcüklerinde vakf hallerinde bütün kıraat imamlarına göre medd-i tabîî yapılarak vakf yapılır.

---

[363] İnsân, 76/15.

[364] İnsân, 76/4. سَلَاسِلَا kelimesi سَلَاسِلَ şeklinde yazılırsa, vakf yapıldığında سَلَاسِلْ şeklinde okunur. Bk. Mü'min, 40/71.

[365] Ahzâb, 33/67.

[366] Ahzâb, 33/66.

[367] Ahzâb, 33/10.

[368] Kehf, 18/38.

11) (رَحْمَتَ الله، جَنَّتُ نَعِيم، نِعْمَتَ الله) örneklerinde olduğu gibi bazı tâ-i tenisler, Kur'ân'da açık ت şeklinde yazılmıştır. Bunlar da diğer harflere tabidir.[369]

3.3.25.4.1. Vakfın Çeşitleri

Vakflar, kıraat alimlerinin çoğunluğuna göre dörde ayrılmaktadır. Bu tasnif lafız veya mana ekseninde yapılmıştır.

1) Vakf-ı Tâm: (وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ)[370] örneğinde olduğu gibi kendisinden sonrası ile mana ve lafız bakımından hiçbir ilgisi olmayan yerlerde yapılan vakftır. Bu vakflar, genellikle kıssa, âyet veya sûre sonunda, bazen de âyet ortasında olabilmektedir.[371] Bu vakf çeşidinde, anlam tamam olduğundan, durmak evlâ'dır.

2) Vakf-ı Kâfî: (وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ)[372] âyetinde yapılan vakfta olduğu üzere kelam mânâ ve lafız bakımından tamam olmakla beraber, kendisinden sonrasıyla mana ilgisi olan yerlerde yapılan vakftır. Bu vakflar genellikle âyet sonlarında bazen de âyet ortalarında olabilmektedir.[373] Mânâ tamam olduğundan vakf-ı kâfîde durmak evlâdır.

3) Vakf-ı Hasen: (اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ)[374] da olduğu gibi kelam mânâ bakımından tamam olmakla beraber, kendisinden sonrasıyla lafız ilgisi olan yerlerde yapılan vakftır. Bu vakf çeşidi genellikle âyet sonlarında bazen de ortalarında olabilmektedir. Ancak âyet ortalarında durulduğunda geriden alınıp öyle devam edilmelidir. Âyet sonunda ise geriden alınmadan tilâvet sürdürülmelidir.

4) Vakf-ı Kabîh: (اَلْحَمْدُ) lafzında yapılan vakf gibi kelamın anlam ve lafız bakımından tamam olmadığı ve kendisinden sonrasıyla sıkı ilişkisi olan yerlerde yapılan vakftır. Bu tür yerlerde durmak câiz değilken; öksürme, nefes kesilme, uyuklama, aksırma, gülme gibi elde olmayan nedenlerde vakf yapılabilmektedir.[375]

---

369 el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukıll,* 273-274.

370 Bakara, 2/5.

371 (لَقَدْ اَضَلَّنِى عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ اِذْ جَاءَنِى) lafzında durmak vakf-ı tâm'dır. Bk. Furkân, 25/29; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları,* 271.

372 Bakara, 2/4.

373 (اَلْيَوْمَ اُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ) lafzında durmak vakf-ı kâfîdir. Bk. Mâide, 5/5; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları,* 271.

374 Bakara, 2/1.

375 el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukıll,* 250-251.

3.3.25.4.2. Vakf İşaretleri (Secâvendler)

Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî (ö. 596/1200), *'İlelü'l-vukûf* isimli eserinde vakfları beş başlıkta ele almaktadır. Bunlar sırasıyla şunlardır:[376]

1) Vakf-ı Lâzım: İşareti (م) harfidir. Buralarda mutlaka durmak gerekir. Aksi halde anlam bozulabilir. Kur'ân'ı Kerîm'de vakf-ı lâzım 84 yerde geçmektedir.

2) Vakf-ı Mutlak: İşareti (ط) harfidir. Mânânın tamamlandığı yerlerde bulunmaktadır. Bu işaretin bulunduğu yerde durulması tercih sebebiyken geçmek de câizdir.

3) Vakf-ı Câiz: İşareti (ج) harfidir. Bu alametin bulunduğu yerde durmak tercih edilir, ancak geçmek de câizdir.

4) Vakf-ı Mücevvez: İşareti (ز) harfidir. Bu harfin vakfa işaret mahiyetinde bulunduğu yerde geçmek tercih edilir, ancak durmak da câizdir.

5) Vakf-ı Murahhas: İşareti (ص) harfidir. Uzun âyetlerde nefesin yetmemesi gibi zaruri nedenlerle durulabilecek yerlere konulmuştur. Bu alametin bulunduğu yerde geçmek tercih edilir, ancak durmak da câizdir.[377]

Bunlardan başka birtakım vakf işaretleri de vardır ki bunlar sonradan Kur'ân bilginleri tarafından ilave edilmiştir.

Vakf-ı Lâ: İşareti (لا)tir. "Burada durma, vakf için uygun yer değildir" anlamındadır. İbnü'l-Cezerî'ye göre (لا)in anlamı şöyledir: "Vakf-ı lâ ne olursa olsun durulmaz anlamında değildir. Bunun manası şudur ki vakf yapmak güzel, sonrasıyla başlamak güzel değildir."[378]

Kıf (قف): Burada vakf yap demektir. Bu işaretin bulunduğu yerde durmak tercih edilmektedir, ancak geçmek de câizdir.

Kâf (ق): Vasl alametidir. Bu vakfa (قَدْ قِيلَ) işareti denilmektedir. (ق) bulunduğu yerde geçmek tercih edilir, ancak durmak da câizdir.

Kâf (ك): (كَذَٰلِكَ) lafzının kısaltılmış halidir. Kendisinden önce bulunan vakf işaretinin hükmüne tâbidir.

---

376 Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî, *'İlelü'l-vuḳūf*, nşr. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-'Îdî (Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 1415/1994), 10.

377 es-Süyûtî, *el-İtkân,* I, 200-201.

378 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr,* I, 234.

Muanaka Vakfi: İşareti (**.•. .•.**)dir. Bir veya birkaç kelime arayla peş peşe gelen bu üç noktadan sadece bir tanesinde durulmaktadır. Bu vakfa "vakf-ı müsâreke" ve "vakf-ı murâkebe" de denir.

ع: Rüku' alametidir. İki kıssa arasına veya iki konu arasına konulmaktadır. Namaz kılan kimselerin bu işaretin bulunduğu yerde rükuya gitmeleri uygun olacağı manasını taşımaktadır.[379]

Müellifin konuyu ele alış şekline gelince o, mevzuyu geniş kapsamlı ele almamıştır. Şöyle ki o, vakfın tarifini "Vakf, soluk almakla beraber sesi kesmektir"; Secâvendî'nin tanımını ise "durulacak yerleri gösteren işaretler" şeklinde yapmıştır. Müellif, yukarıda anlatılan Secâvendî'nin ihsas ettiği işaretlerle diğer vakf alametlerine değinmiş; ancak Kêf (ك) vakfını zikretmemiştir. Yine o, vakf-ı lâya ilaveten Fâtihâ sûresindeki أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ'de Hanefî mezhebine göre âyet sonu olup bu durumda geriden alınamayacağını, yine âyet sonlarında durmanın ve geçmenin câiz olduğunu belirtmiştir.[380]

3.3.26. Fevâid

Müellif, bu başlık altında sırasıyla istiâze, besmele, vakf ve vasl halinde iki vecih câiz olan kelimeler, vakf halinde iki vasl halinde ise bir vecih olan sözcükler, vakf halinde bir vecih vasl halinde iki vecih olan ifadeler, kendisinden başlayınca iki vecih kendinden öncekine vasl halinde ise bir vecih câiz olanlarla lâhn ve Kur'ân kıraatinde usûller konularını ele almıştır. Aşağıda bu hususla sırasıyla ele alınacaktır:

3.3.26.1 İstiâze

Eserdeki bilgilere göre Kur'ân okunmaya ilk defa başlanıldığında اَعُوذُ بِاللهِ مِنَ الشَّيْطٰانِ الرَّجِيمِ demek sünnettir. Tilâvet esnâsında konuşma olduğunda ise eğer bu durum Kur'ân ile alakalı ise tekrar istiâze gerekmemektedir. Kur'ân'la ilgili değilse, velev ki selâm vermek olsun, yeniden eûzü çekmek gerekmektedir.[381]

3.3.26.2. Besmele

Esere göre sûrelerin başında besmele, Hanefî mezhebinde Kur'ân'dan sayılıyor ise de o sûreden bir cüz olmayıp (sûrenin ilk âyeti değil) iki sûre arasını ayırmak için gelmiştir. Yine besmele, Tevbe sûresinin evvelinde mekrûh olup, diğer sûrelerin başında ise sünnettir. Hz. İbn Abbâs,

---

379 Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Fazîletleri ve Okunma Kâideleri,* 254-256.

380 Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 24-25.

381 Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 26.

Hz. Ali'ye bu hususu sorduğunda; o, "Tevbe sûresi harp ve tehdit için indirildi; besmele ise rahmet ve kurtuluşa delâlet ettiğinden besmele terk olundu" cevabını vermiştir. Risâleye göre Tevbe sûresi ve diğer sûrelerin ilk âyetlerinden başlamayan kimse muhayyerdir. Zira müjde âyetlerinde besmele çekmek; azap âyetlerinde ise terk etmek evlâdır.

İki sûre arası besmele ile okunması meselesinde ise sûrenin son harfini besmeleye vasledip besmele üzerinde vakf (durmak) câiz değildir ve yasaklanmıştır. Zira bu durum, besmelenin, sûrenin son harfine bağlı olduğunu akla getirir; yani besmele sûrenin sonuna ait vehmini vermektedir.[382]

3.3.26.3. Vakf ve Vasl Halinde İki Vech Câiz Olan Kelimeler

İmâm Âsım'ın ikinci râvîsi Hafs'a göre vakf ve vasl halinde iki vecih ile kıraati câiz olan kelimeler on beş tane olup bunlar sırasıyla şunlardır;

1-2. (ٱلذَّكَرَيْنِ)[383]

3-4. (ٱلْـَٰٔنَ)[384]

5-6. (ٱللَّهِ)[385]

Bu altı kelimede birinci vecih, mushâf-ı şerîflerde yazıldığı gibi ikinci hemzeyi elife çevirip medd-i lâzım olarak; ikinci vecihde ise ءَاَعْجَمِيٌّ'de olduğu gibi (ءَاَلذَّكَرَيْنِ، ءَاَلْـَٰٔنَ، ءَاَللَّهُ) şeklinde iki hemzeyle ve ikinci hemzeyi teshîlle okumaktır.

7. (لَا تَأْمَنَّا)dır.[386] Burada birinci vecih işmâm, ikinci vecihte ise revmdir; yani (لَا تَأْمَنَّا) diyerek birinci nûnun ötresini revm ile okumaktır ki ötrenin üç bölüğünden iki bölüğünü giderip bir bölüğünü zayıfça belirtmektir. Şuna da değinmek gerekir ki işmâm ğunneli, revm ise ğunnesiz okunmaktadır.)

8-9. (حٰمٓ عٓسٓقٓ)[387] ve (كٓهٰيٰعٓصٓ)[388] ifadelerinde birinci vecih tûl, ikinci vecih tevassuttur.

10. (كُلُّ فِرْقٍ)[389] de birinci vecihte râyı ince, ikincisinde râyı kalın okumaktır.

---

382 Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 26.

383 En'âm, 6/143-144.

384 Yûnus, 10/51-91.

385 Yûnus, 10/59; Neml, 27/59.

386 Yûsuf, 12/11.

387 Şûrâ, 42/1-2.

388 Meryem, 19/1.

389 Şu'arâ, 26/45.

11-12. Rûm sûresinde (ضَعْفٍ)[390] iki, (ضَعْفًا)[391] bir tanedir. Bu lafızlar, birinci vecihte üstün dâd harfiyle (ضَعْفًا، ضَعْفٍ), ikinci vecihte ise ötre ile (ضُعْفًا، ضُعْفٍ) okunur.

14. (اَلْمُصَيْطِرُونَ)[392] ifadesinde birinci vecihte sâd (ص) ile ikinci vecihte ise (اَلْمُسَيْطِرُونَ) şeklinde sâd yerine sîn (س) ile okumaktır.

15. (اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ)[393] da birinci vecih tâm idğâmla, ikinci vecihte ise nâkıs idğâmladır.[394]

3.3.26.4. Vakf Halinde İki, Vasl Halinde Bir Vecih Olan Kelimeler

On üç kelime vardır ki bunlar; vakfta iki, vasl halinde ise bir vecihle okunur. Bunlar sırasıyla şunlardır:

1-2-3-4. (بِمِصْرَ)[395] (مِنْ مِصْرَ)[396] (وَقَالُوا الدْخصلُوا مِصْرَ)[397] ve (مُلْكُ مِصْرَ)[398] kelimeleri,

5-6-7-8-9. (فَاَسْرِ)[399] ve (اَنْ اَسْرِ)[400] ifadeleri,

10. (اِذَا يَسْرِ)[401]

11. (عَيْنَ الْقِطْرِ)[402]

Bunlarda مِصْرَ vechlerinde durulduğunda birinci vecihte râ kalın, ikincisinde ince okunur. Diğerlerinde ise birinci vecihte râ ince, ikincide kalın okunmaktadır.

12. (فَمَا اٰتٰنِ یَ)[403] kelimesinde birinci vecih yâ (ی)yı isbât (فَمَا اٰتٰنِی), ikincisi (فَمَا اٰتٰنْ) şeklinde yâyı hazif üzeredir.

---

390 Rûm, 30/54. Aynı âyette iki tane geçmektedir.

391 Rûm, 30/54.

392 Tûr, 52/37.

393 Mürselât, 77/20.

394 Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 26-27.

395 Yûnus, 10/87.

396 Yûsuf, 12/21.

397 Yûsuf, 12/29.

398 Zührûf, 43/51.

399 Hûd, 11/81; Hıcr, 15/65; Duhân, 44/23.

400 Tâhâ, 20/77; Şu'arâ, 26/52

401 Fecr, 89/4.

402 Sebe', 34/12.

403 Neml, 27/36.

13. (سَلَاسِلَا)[404] kelimesinde birinci vecih elifi isbâtla (سَلَاسِلَا), ikincisi (سَلَاسِلْ) şeklinde hazifledir.[405]

3.3.26.5. Vakf Halinde Bir Vecih, Vasl Halinde İki Vecih Olan Kelimeler

Bu kısımdakiler, yukarıdakilerin aksine vakf halinde bir, vasl halinde ise iki vecihle okunmaktadır. Bunun örneği Âl-i İmrân sûresinin başlangıcı olan (الٓمٓ * اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ) ifadesidir.[406] Şöyle ki الٓمٓ ile اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ arası vasledilerek okunduğunda, الٓمٓ'in sonundaki mîmi üstünle (مِيمَ) şeklinde ve (مِيمَ)deki meddi ise birinci vecih tûlla (dört elif), ikinci vechi ise kasrla (bir elif) okumaktır (اَلِفْ لَامْ مِّيمَ اللّٰهُ).[407]

3.3.2.6.6. Kendisinden Başlanınca İki, Kendinden Öncekine Vasl Halinde İse Bir Vechin Câiz Olduğu Kelimeler

Hucurât sûresindeki (بِئْسَ الِاسْمُ)[408] lafzında (اَلْاِسْمُ) kelimesinden başlanarak okunacak olursa iki vecih söz konusu olur. Bunlardan birinci vecih (اَلِاسْمُ) şeklinde, ikincisinde ise hemzeyi terk ile (لِاسْمُ) suretindedir. Eğer (بِئْسَ)den başlanacak olursa bir vecihle (بِئْسَ الِاسْمُ) şeklinde okunur.

Esere göre Kur'ân'da geçen bu tür kelimelerin toplamı otuzdur. Bunlar namazda okunacak olduklarında; bunların, yalnız bir vecihle kıraat olunmaları gerekir. Namazın dışında bir vechini okumak câiz ise de fem-i muhsîn ve üstattan okuyan kimseye evlâ olan ikisini de belirtmektir.[409]

3.3.26.7. Lahn

Lahn hususu da eserde ele alınan mevzulardandır. Buna göre Hz. Peygamber, " اِقْرَأُوا الْقُرْآنُ بِلُحُونِ الْعَرَبِ وَاَصْوَاتِهَا وَاِيَّاكُمْ وَ لُحُونَ اَهْلِ الْفِسقِ وَ اَهْلِ الْكِتَابَيْنِ" "Kur'ân'ı Arap lahnı ve sesi üzerine okuyunuz. Sizi fısk ehli ve kitâp ehlinin lahnleri üzere okumaktan sakındırırım"[410] diyerek lahnden sakındırmıştır. Burada kastedilen lahn, iki türlüdür.

1. İyi kabul edilen ve emredilen lahndir ki bu, akıcı ve güzel bir sesle külfetsiz zorlama yapmadan okumaktır. Lahn-ı Arabî'den kastedilen budur.

---

404 İnsân, 76/4.

405 Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 27-28.

406 Âl-i İmrân, 3/1-2.

407 Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 28.

408 Hucurât, 49/11.

409 Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 28.

410 es-Süyûtî, *el-İtkân,* I, 256.

2. Teğannî denilen ve yasaklanan lahndir. Bu da lahn-ı celî ve lahn-ı hafî şeklinde ikiye ayrılır. Lahnin bu türünü açıklamak gerekirse;

a. Lahn-ı Celî: Bir harfin lâzımî sıfatlarını terk ve diğer harfe kalble[411] bir harfe ziyade[412] veya noksan etmek (hareke ve sükûnları değiştirmek) gibi. Lahn-ı celî haram olduğundan bundan sakınacak derecede tecvide riâyet farzdır.

b. Lahn-ı Hafî: İki türlüdür:

1. Âvâm tabakasının, dikkat edip ayırt edebileceği lahn çeşididir. İhfâ ve izhâr, ğunne ve bilâ-gunne, med ile kasr gibi ârızî sıfatlarda mevcut hata ki kerâhet-i tahrîmiyye olduğundan bundan muhafaza edecek derecede tecvide riâyet farzdır.

2. Sadece maharetli ve uzman okuyucuların fark edebileceği türden yanlışlardır. Rânın tekrîri[413] ve nûnun tatnîni[414] gibi. Yani bir harfte bulunması gereken sıfatta ziyadelik ve noksanlıktır. Bu durum, kerâhet-i tenzîhiyye olduğundan, bu türden okumaların sevabı az olmaktadır.[415]

3.3.26.8. Kur'ân Kıraatinde Usûller

Esere göre tecvid üzerine kıraat "tahkîk, tedvîr ve hadr" namlarıyla üç kısma ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi tahkîktir. Tahkîk, medlerde ve sıfatlarda câiz olduğu derece aşırı titizlik göstererek yavaş okumaktır. Bu türden tilâvette medd-i muttasıl ve medd-i munfasıl, dört yahut beş; medd-i lâzım ve medd-i ârız, dört; medd-i lîn ise üç elif çekerek okunur.

Tilâvet çeşitlerinden ikincisi hadrdır. Bu, tecvid kâidelerini uygulayarak hızlı okumaktır. Bu durumda medlerde câiz olan mertebelerin en aşağısı uygulanmaktadır. Buna göre medd-i muttasıl, iki; medd-i munfasıl ve medd-i ârız, bir; medd-i lâzım da üç elifle okunur. Bazı bilginlere göre ise iki elif med edilerek; ayrıca hareke ve sükûnlara dikkat edilerek okumadır. Terâvih namazında ve özellikle hatm-i şerîfle namaz kılınırken bu usûl tercih edilmelidir.

---

411 Meselâ dâd (ض) harfinin lâzımî sıfatlarından istifâledir ki mahrecinde uzayıp biraz vızıltı ile okunur. Bu sıfatı terk, lahn-ı celî olmakla haramdır. Genellikle kalın dâl (د) gibi okunan dâd, bu kabildendir. Bk. Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 28.

412 Genellikle vakfederek med harfi ziyade ettikleri gibi. Zamanımızda pek çoktur. Burada kastedilen, bir elif meddi fazla uzatmayıp; med olmayan harekeli bir harf-i medli gibi okumaktır. كَتَبَ yi كَتَبَا demek gibi. Medd-i tabîî'yi bir eliften fazla uzatmanın lahn-ı celî olmaması gerekir. Bk. Tanrıbuyruğu, *Muhîtu't-Tecvîd, Kur'an-ı Kerim Okunuş Usul Cedveli 1-2,* 32.

413 Tekrîr: Tekrar edilmesi ve çatallı telaffuz edilmesidir. Bk. Tanrıbuyruğu, *Muhîtu't-Tecvîd, Kur'an-ı Kerim Okunuş Usul Cedveli 1-2,* 32.

414 Tatnîn: Aşırı dalgalı gunne yapılmasıdır. Bk. Tanrıbuyruğu, *Muhîtu't-Tecvîd, Kur'an-ı Kerim Okunuş Usul Cedveli 1-2,* 32.

415 Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 28-29.

Tilâvet çeşitlerinden üçüncüsü ise tedvîrdir. Tedvîr, hadr ile tahkîk arasında bir okuyuştur. Bazı hatimlerde görüldüğü gibi tecvide riâyet olunmazsa, mekruh olduğu gibi haram olmasından da korkulmaktadır. İbnü'l-Cezerî, konuyla ilgili şöyle demektedir: " وَالْاَخْذُ بِالتَّجْوِيدِ حَتْمٌ لَازِمٌ مَنْ لَمْ يُجَوِّدِ الْقُرْاٰنَ اٰثِمٌ", "لِاَنَّهُ بِهِ الْاِلٰهُ اَنْزَلَ وَ هٰكَذَا مِنْهُ اِلَيْنَا وَصَلَا" (Kur'ân-ı Kerîm'i tecvid ile üstattan öğrenmek lâzımdır. Tecvidsiz okuyan kimse günahkârdır. Zira Allah Teâlâ Hazretleri onu tecvid ile indirdi ve bizlere de böylece ulaştırıldı).[416]

3.3.27. Mehâric-i Hurûf

Harflerin mahrecleri, beş âzâya munhasır olup bunlar; boğaz, dil, dudak, ağız boşluğu ve genizdir. Bunlardan boğazda üç mahreç vardır:

1) En aşağısıdır. Buradan (ء، ه) harfleri çıkmaktadır.

2) Ortasıdır. Buradan (ع، ح) çıkmaktadır.

3) En yukarısıdır. Buradan (غ، خ) çıkmaktadır.

Dilde on mahreç vardır:

1) Dilin kökü ile karşısıdır. Buradan (ق) çıkmaktadır.

2) Kâf (ق) mahrecinin bir parmak önünde bulunmaktır. Buradan (ك) çıkmaktadır.

3) Dilin ortasıdır. Buradan (ج، ش، ي) çıkmaktadır.

4) Yâ (ي) mahrecinin sol yahut sağ tarafından dil yanıyla onun hizasında (اَضْرَاسْ) tâbir olunan azı dişleridir. Buradan (ض) çıkmaktadır.

5) Sağ yahut sol dil ucuna doğru yanıyla karşısı olan damaktır. Buradan (ل) çıkmaktadır.

6) Dil ucuyla üst ön dişlerin etleridir. Buradan (ن) çıkmaktadır.

7) Dilin gayet ucu, bir miktar arkasıyla karşısı olan damaktır. Buradan (ر) çıkmaktadır.

8) Dil ucuyla üst ön dişlerin yarısından yukarısıdır. Buradan (ط، د، ت) çıkmaktadır.

9) Dil ucuyla alt dişlerin yarısından yukarısıdır. Buradan (ص، س، ز) çıkmaktadır.

10) Dil ucunun üstü ile üst dişlerin uçlarıdır. Buradan (ظ، ذ، ث) çıkmaktadır.

Dudakta iki mahreç vardır:

1) Ön dişler ile alt dudağın iç tarafıdır. Buradan (ف) çıkmaktadır.

[416] Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 30.

2) İki dudağın arasıdır. Buradan (ب، م، و) çıkar. Bunlardan bâ(ب) ile mîm (م) dudağın birbirine değmesiyle, vâv ise iki dudağın öne doğru uzamasıyla çıkarılmaktadır.

Bu mahreçlerin hepsine "*muhakkak mahreç*" tâbir olunmaktadır.

Cevf (Boğaz- Ağız boşluğu):

Med harfleri olan (ا، و، ى)nin mahreci, boğaz ve ağız içindeki boşluktur.

Hayşûm (Geniz):

Ğunnelerin mahreci genizdir. Bu son iki mahrece "*mukadder mahreç"* denilmektedir. Bu iki mahreç (cevf ile hayşûm) yukarıda zikredilenlere katılınca, harflerin mahreçleri (mukadder ve muhakkak mahreçlerin toplamı) on yedi olmaktadır.

Harfler okunurken ses nerede tükenir ve nereye îtimat ederse o harfin mahreci orasıdır. Bu iki mahreçte, yani boğaz-ağız boşluğu ve genize dayanma olmadığından mukadder mahreç tabir olunmaktadır.[417]

Müellif eserini aşağıdaki dua ile bitirmektedir.

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى وَحْدَهُ اَوَّلاً وآخِراً وَظَاهِرًا وبَاطِناً

وَصَلَاتُهُ عَلٰى سَيِيدِ الخَلْقِ مُحَمَّدٍ وآلِهٖ وَصَحْبِهٖ وَسَلَامُهُ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ اَجْمَعِينَ

وَغَفَرَ اللهُ لِى وَلِوَالِدَىَّ وَلِمَنْ عَلَّمَنِى حَرْفاً

بِفَضْلِكَ وَاِحْسَانِكٍ يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.

[417] Tanrıbuyruğu, *Muhîtü't-Tecvîd*, 30-31.

4. *MUHÎTU'T-TECVÎD* ADLI ESERİN TRANSKRİPSİYONU

Teze konu olan mezkûr eserin transkripsiyonu yapılırken aşağıdaki tabloda gösterilen Türkiye Diyanet Vakfı Çeviri Yazı Alfabesi kullanılmıştır.

Tablo 4.1. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Çeviri Yazı Alfabesi

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Çeviri Yazı Alfabesi			
آ	Ā, ā,	ض	Ż, ż,
ا	A, a, E, e	ط	Ṭ, ṭ
ب	B, b	ظ	Ẓ, ẓ
پ	P, p	ع	ʿ
ت	T, t	غ	Ġ, ġ
ث	S̲ s̲	ف	F, f
ج	Cc	ق	Ḳ, ḳ
ح	Ḥ, ḥ	ك	K, k, ñ
خ	Ḫ, ḫ	ل	L, l
د	D, d	م	M, m
ذ	Z̲, z̲	ن	N, n
ر	R, r	و	V, v, ve, vü
ز	Z, z	ه	H, h, a, e
س	S, s	ى	Y, y, I, ı, İ, i
ش	Ṣ, ṣ	ء	ʾ
ص	Ṣ, ṣ	چ	Ç, ç

İFĀDE

Min ġayr-i ḥaddin ḥıfẓ-ı Ḳur’ān-ı ʿAẓīmü’ş-Şān’ı çalışdırmaḳda olduġum ḥāfıẓ efendiler tedrīs içün tertībine muvāfiḳ olduğum risāleyi, muʿallim ve muʿallim nām-zedi olan baʿżı ẕevāt görüp, eṭfāl-i müslimīniñ istifādesi içün sāḥa-i intişāra vażʿ etmekligim teklīfinde bulundılar. Faḳīr bu ʿilme ʿāid eslāf-ı kirāmıñ bunca āṯār-i merġūbeleri ve bā-ḫuṣūṣ Ḳarabāş-ı Velī ḥażretleriniñ tecvīdi varken, cürʾetkārāne bir iş olur fikrinde bulundumsa da, mūmā-ileyhimiñ ilḥāḥ derecesine bāliġ olan tekliflerine ḳarşı redd ile muʿāmele etmegi münāsip görmedim. Risālemiziñ tertībinde, *Cühdü’l-Muḳıll*, *İtḥāf,* *İbn-i Ḳāṣıḥ*, *Şurūḥ-ı Cezerī,* esātīẕ-i kirāmımızdan fażīletli el-Hāc Ḥāfiẓ Süleymān Efendi ḥażretleriniñ *Risāle-i Rāʾiyye* ve diġer eṯerleri meʾḫaẕ ittiḫāẕ edelerek, elzem olan mesāʾil metnen ẕikr olunmuş ve fażla maʿlūmāt olmaḳ üzere, baʿżı mevāżiʿi taḥşiye, ayrıca fevāʾid baḥṯi de ʿilāve edilmiştir.

Mübtedīliġime mebnī vāḳiʿ olan ḫaṭālarıma teṣādüf olunduġu ṣūretde, kütüb-i muʿtebereye mürācaʿat taṣḥīḥine ihtimām edilmesini bi’l-ḫāṣṣa erbābından ricā ederim. Ve billāhi’t-tevfīḳ.

Ḥāfıẓ Muḥammed Ṣāliḥ

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذى انزل القرآن باوجز اللفظ وافصح الكلام وامر التالى بالترتيل والبيان والصلاة والسلام على محمد الذى علم امته بالمشافهة وعلى آله واصحابه السالكين بطريق الهداية.

MUḲADDİME

Maʿlūm ola ki tecvīd; ḥurūfuñ meḫāric ve ṣıfātına riʿāyetle nāzil oldığı vech üzere oḳumaḳdır; ʿilm-i tecvīdiñ naẓarī mesʾelelerini teʿallüm ve taʿlīm farż-ı kifāye, namāzda oḳuyacaġı ḳadar ʿameliyyesini öġrenmek farż-ı ʿayn olduġunda iḫtilāf-ı ʿulemā olmadığını, ʿAliyyü'l-Ḳārī ḥażretleri taṣrīḥ etmiştir.[418] Efendimiz ṣallallāhu teʿālā ʿaleyhi ve sellem "Ḳurʾān-ı Kerīm'den bir āyeti teʿallüm, sizin için yüz rekʿat namazdan ḫayırlıdır buyurmuştur."

Efʿāl-i ʿibādetde dört meẕheb olup bizim meẕhebimiz İmām-ı Aʿẓam ḥażretleriniñ meẕhebi olduğu gibi, Ḳurʾān-ı Kerīm'i oḳumaḳda da on imām vardır.[419] Bunlarıñ birisine tebeʿiyyetle ḳırāʾet olunur; her imāmıñ ikişer

[2]

çıraġı vardır ki bunlara (rāvī) denir; bizim ḳırāʾetımız İmām ʿĀṣımıñ ikinci rāvīsi olan (Ḥafṣ) ḥażretleri, (ʿĀṣım) ḥażretlerinden ögrenip rivāyet ettigi ḳırāʾetdir.[420]

(BĀBÜ'L-MEDDĀT)

Medd, bir ḥarfi uzatmaġa derler; uzanması cāʾiz olan ḥarfler iki nevʿ olup: Birine ḥarf-i medd, digerine ḥarf-i līn taʿbīr olunur. Ḥarfi medd üçdür: (Vāv, yā, elif)'dir. (Vāv) sākin[421] mā-ḳabli mażmūm olursa ḥarf-i medd olur: أُوتُوا gibi. (Yā) sākin, mā-ḳabli meksūr olursa ḥarf-i medd

---

[418] Lākin bundan maḳṣad laḥn-ı celī'den muḥāfaẓa idecek ḳadar tecvīde riʿāyetdir; bunuñ tafṣīli kitābıñ āḫirindedir.

[419] İsimleri: Nāfiʿ; İbn-i Keṯīr; Ebū ʿAmr; İbn-i ʿĀmir; ʿĀṣım; Ḥamza; Kisāʾī; Ebū Caʿfer; Yaʿḳūb; Ḫalef'dir; Evvelki yedisiniñ ḳırāʾetleri bi'l-ittifāḳ cāʾiz ve mütevātirdir; aşaġıdaki üçünüñ ḳırāʾetlerinde iḫtilāf olunduysa da eṣaḥ ḳavle göre bunlar da cāʾiz ve mütevātirdir.

[420] Eñ ḳolayı bu olduġundan bu cihetlerde ve ekṯer bilādda bunu iḫtiyār etmişler, muṣḥaf-ı şerīfleriñ yazısı ve tecvīdlerimiz hep bu ḳırāʾet üzerinedir.

[421] Sākin; ḥarekesi bulunmayan ḥarfdir. Mā-ḳabli üst ṭarafı; mā-baʿdi alt ṭarafı demekdir.

Ḥareke üçtür; fetḥa ـَ kesra ـِ żamme ـُ dir ki; Türkçe'de üstün; esre; ötre denir.

Üzerinde fetḥa bulunan ḥarfe meftūḥ; kesra bulunan ḥarfe meksūr; żamme bulunan ḥarfe mażmūm denir: " بَ بِ بُ " gibi.

olur: قِيلَ gibi. (Elif) ise dāʾimā sākin olup dāimā ḥarf-i meddir: اٰمَنَّا gibi. Baʿżan ḥarf-i medd muḳadder olup yine medd olunur: لَهُ به طه gibi.

Ḥarf-i līn ikidir: Mā-ḳablileri meftūḥ olan (vāv) sākine ile (yā) sākinedir: "اَلْقَوْمِ، اَوْدَيْنِ " gibi.

[3]

Sebeb-i medd; ikidir: Hemze[422] sükūndur, sükūnda iki dürlü olub cezm ْ şedde ّ dir.

(MEDD-İ ṬABĪʿĪ)

Ḥarf-i medden ṣoñra sebeb-i medd bulunmazsa medd-i ṭabīʿī olur; bir elif yaʿnī: Bir parmaḳ ḳaldıracaḳ ḳadar med etmek vācibdir.[423] "اُوتِيْنَا، طٰهٰ، تَوَّابًا" gibi.[424]

[4]

(MEDD-İ MUTTAṢIL)

(Ḥarf-i medd)'den ṣoñra (sebeb-i medd)'den hemze bulunup ikisi de bir kelimede olurlarsa medd-i muttaṣıl olur: " جَاءَ، جِیءَ، سُوءَ " gibi medd-i muttaṣılıñ meddi vācibdir. Yaʿnī iki elifden beş elife ḳadar medd olunur; ikiden aşaġı medd olunmaz. Çünkü; ḳırāʾet imamlarınıñ küllīsi bir elifden ziyāde medd etmek üzere ittifāḳ ettiler, yalñız meddiñ mertebelerinde iḫtilāf itdiler; ḳırāatımız olan kırāʾet-i ʿĀṣım ve rivāyet-i Ḥafṣ üzere dört elif medd olunmaḳdır; ve bize lāyıḳ olan da budur. Ammā başḳa imamlarıñ kırāʾetlerine tebeʿiyyetle ikiden beşe ḳadar medd cāʾizdir.

(MEDD-İ MUNFAṢIL)

---

[422] Hemze iki dürlü yazılır. Şöyle (ء) ʿayn ʿaġzı gibi yazılırsa her ḥalde hemzedir. Şöyle (ا) uzun yazılırsa; ḥarekeli ise اَخَذَ; سَاَلَ gibi. Yāḫūd üzerinde cezm bulunursa تَأْكُلُونَ gibi yine hemzedir; eger böyle olmazsa elif dinür اِذَا قَالَ gibi.

[423] Maʿlūm ola ki, med iki dürlü olup biri medd-i ẕātīdir buña medd-i aṣlī ve medd-i ṭabīʿī denir ki, ṭabīʿaten bir elif med olunmaḳ lāzım gelir. Zīrā ḥarf-i meddiñ vücūdi ancaḳ medd olunmakla tebeyyün ve taḥaḳḳuḳ eder. Biri de medd-i ferʿī'dir ki: Bir sebeb için medd-i ṭabīʿī-i aṣlī üzerine ziyāde çekilmekdir; bu da beş türlüdür. Zīrā sebeb-i medd, ya hemze olur; bu ṣūretle medd-i muttaṣıl yāḫūd medd-i munfaṣıl olur; yāḫūd sebeb-i medd sükūn olur; bu ṣūretle medd-i lāzım yāḫūd medd-i ʿārıż ve yāḫūd medd-i līn olur.

[424] (تَّوَّابًا) kelimesinde muʿallimīniñ "ḥarf-i medden bā'yı çeken elif var" taʿbīrleri musāmaḥalıdır, çünki, çekilen ve uzayan ḥarfler ancaḳ ḥarf-i medd ve ḥarf-i līn olabilir; Bināʾen-ʿaleyh (bā) uzamaz orada uzayan elifdir (bā'dan ṣoñra ḥarf-i medden elif bulunup sebeb-i medd bulunmadıġından medd-i ṭabīʿī olur) denilse daha ẓāhir olur.

Ḥarf-i medden ṣoñra sebeb-i medden hemze bulunup, ayrı ayrı kelimelerde olurlarsa medd-i munfaṣıl olur: "يَاَيُّهَا، اِنِّى اَخَافُ، تُوبُوا اِلَى اللهِ، اَنَّ مٰالَهُ اَخْلَدَهُ، بِهِ اِلَّا" gibi. Medd-i munfaṣılıñ meddi cāʾizdir, yaʿnī bir elif, bir elifden ziyāde beşe ḳadar medd cāʾizdir. Ammā ḳırāʾetimiz olan, ḳırāʾet-i ʿĀṣım ve rivāyeti Ḥafṣ üzere dört elif ḳadar medd olunmaḳdır.[425]

[6]

Medd-i muttaṣıl ile medd-i munfaṣılı bilmeniñ ḳolayı şudur ki: Sebeb-i medd olan hemze ʿayn ʿaġzı gibi ḳıṣa yazılırsa medd-i muttaṣıldır; uzun yazılırsa medd-i munfaṣıldır. Ancaḳ (هٰؤُلَاءِ) kelimesinde evvel gelen hemze, her ne ḳadar ḳıṣa yazılmış ise de, ẕāten (هٰا) ayrı (أُولَاءِ) ayrı kelime oldığından medd-i munfaṣıldır; ve bir de (يٰا وَيْلَتٰى ءَاَلِدُ) meṡeli de[426] yaʿnī iki hemze yan yana geldiġinde medd-i munfaṣıl olduġu ḥalde yine ḳıṣa yazılır.

(MEDD-İ LĀZIM)

Ḥarf-i medden ṣoñra sebeb-i medden sükūn-ı lāzım bulunursa meddi lāzım olur. Sükūn-u lāzım, ṭursañ da geçseñ de ṡābit olan sükūndur. Medd-i lāzım dört türlüdür.

(1) Kelime-i müṡaḳḳalede, yaʿnī: (Sebeb-i medd)'i şedde olan kelimededir. "اَلْحَاقَّةُ" gibi.

(2) Kelime-i muḫaffefede, yaʿnī: (Sebeb-i medd)'i cezm olan kelimededir. "اٰلْاٰنَ"gibi.

[425] Eimme-i ḳurrānıñ medd-i muttaṣıl ve medd-i munfaṣıldaki iḫtilāfları cetvelde gösterildigi gibidir. Öteki medlerde iḫtilāfları yoḳtur.

Tablo 4.2. Kıraat imamlarının medd-i mutaasıl ve medd-i munfasıl med mertebeleri

Medd-i muttaṣıl	Medd-i Munfaṣıl	İmamlar
2	1	Nāfiʿ, İbn-i Keṡīr; Ebū ʿAmr; Ebū Caʿfer; Yaʿḳūb
2	2	Nāfiʿ; Ebū ʿAmr
3	3	İbn-i ʿĀmir; Kisāʾi; Ḫalef
4	4	ʿĀṣım
5	5	Nāfiʿ; Ḥamza

[426] Ḳurʿān-ı Kerīm'de bunuñ emṡāli (قَالُوا ءَانَّكَ) dört yerde (قَالُوا ءَاِذَا. وَقَالُوا ءَاِلٰهَتُنَا) (قَالُوا ءَاَنْتَ. لِيَبْلُوَنِى ءَاَشْكُرُ. كَفَرُوا ءَاِذَا)'den ʿibārettir. (السُّواٰى) ile (خَطِيٰاتِهِمْ) kelimeleri de medd-i muttaṣıl olmaḳ ile berāber hemzeleri uzun yazılmışdır. Bu kelimeler müsteṡnā olmaḳ üzere ḳāʿide muṭṭariddir.

(3) Ḥarf-i müşaḳḳalede**,** yaʿnī: (Sebeb-i medd)'i şedde olan ḥarfdedir. "الّم" iñ (lām'ı) gibi.

(4) Ḥarf-i muḫaffefede, yaʿnī: (Sebeb-i medd)'i cezm olan ḥarfdedir. "الٓم" iñ (mīm'i) gibi.

Üçüncü ile dördüncü ḳısımlarında ḥarf-i medd ile sebeb-i medd muḳadder olur. Medd-i lāzımı dört, yāḫūd üç elif medd vācibdir.

[7]

(MEDD-İ ʿĀRIŻ)

Ḥarf-i medden ṣoñra sebeb-i medden sükūn-ı ʿārıż bulunursa medd-i ʿārıż olur. Sükūn-u ʿārıż; ṭurursañ ṣābit geçerseñ sāḳıṭ olan sükūndur; bu da, müteḥarrik olan ḥarf üzerine ṭuruldığı vaḳt olur. Sükūn-ı ʿārıż bulunan ḥarfde şedde ve cezm işaretleri görülmez. (يَعْلَمُونَ)'de vaḳf olunduḳda nūn'unuñ sükūnu gibi, eger ṭurulmayacaḳ olursa (nūn) olduġu içün medd-i ṭabīʿī olur. Yuḳarıdaki miṣālde olduġu gibi āḫiri meftūḥ ise üç vech cāʾizdir: Ṭūl, tevassuṭ, ḳaṣr'dır.[427] Ṭūl dört elif, tevassuṭ üç elif, ḳaṣr bir elif demektir.

(يَوْمِ الدِّينِ) gibi āḫiri meksūr ise dört vecih cāʾizdir: Ṭūl, tevassuṭ, ḳaṣr, ḳaṣr ile revmdir. (نَسْتَعِينُ) gibi āḫiri mażmūm ise yedi vech cāʾizdir: Ṭūl, tevassuṭ, ḳaṣr, tūl ile işmām, tevassuṭ ile işmām, ḳaṣr ile işmām, ḳaṣr ile revmdir. Revm, ḥarekeniñ üç bölümünden birini żaʿīf bir sesle oḳuyaraḳ yaḳında bulunanlara ḥarekeyi beyān etmekdir. İşmām, sükūndan ṣoñra dudaḳlarıñ ucunu birbirine bitiştirmiyerek uzatmaḳdır.[428]

[8]

---

[427] Kelimeniñ āḫiri hemze olursa medd-i muttaṣıl olacaġından iki elifden aşaġı medd olunmaz "شُهَدَاءَ" gibi.

[428] Revm ve işmām medd-i ārıża maḫṣūṣ olmayıp mażmūm olan ḥarf üzerine vaḳf olundıġı vaḳt yalñız sükūn ile vaḳf cāʾiz olduġu gibi. Revm ve işmām ile de vaḳf cāʾizdir: "مِنْ قَبْلُ" gibi. Meksūr olan ḥarf üzerine vaḳf olunduġu vaḳt yalñız sukūn ile ve revm ile vaḳf cāʾizdir: "كُلِّ" gibi. Lākin yuvarlaḳ (tā)'da ve ḥareke-i ārıżada revm ve işmām cāʾiz degildir: "دَانِيَةٌ" ve "لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ" deki evvelki nūn'uñ kesrası gibi. Zīrā o kesra alt ṭarafına vaṣl için gelmiştir. İşmām ise sükūn-ı ḫāliṣ ḥükmünde olmaġla sebeb-i medd olabildiginden medd-i ʿārıżda işmām ile ṭūl tevasssuṭ ḳaṣr cāʾiz'dir. Ammā revm; ḥareke ḥükmünde olmaġla sebeb-i medd olmadığından. Revm ile ancaḳ ḳaṣr gelir. Meşelā "يَوْمِالدِّينِ" de nūn'uñ kesrasına işāret iderek vaḳf olunduḳda nūn-u müteḥarrik ḥükmünde olduġundan medd-i ṭabīʿī olur. Sükūn bulunmadığından medd-i ʿārıż olamaz. Medd-i ʿārıż baḥşinde revmiñ ẕikri istiṭrādīdir.

(MEDD-İ LĪN)

Ḥarf-i līn'den ṣoñra sebeb-i medden sükūn bulunursa medd-i līn olur: Üzerine ṭurulduġu vaḳt "خَيْرٌ، نَوْمٌ" gibi ḥarf-i līn'den ṣoñra gelen sükūn, sükūn-ı lāzım olursa ṭūl tevassuṭ cāʾiz olur: Ḳurʾān-ı Ḳerīm'de iki yerde olup "كٓهيٰعٓصٓ، حٰمٓ عٓسٓقٓ" da bulunan "عَيْنٌ" lafıẓlarıdır. Eger sükūn-ı ʿārıż olursa medd-i ʿārıż gibi üç veyā dört veyā yedi vech cāʾiz olur: "لَا رَيْبَ، مِنْ خَيْرٍ، لَا خَوْفٌ" gibi. Lākin bu baḥiṣde ṭūl üç yāḫūd iki elif, tevassuṭ bir elif, ḳaṣr bi'l-külliyye meddi terk dimekdir.[429]

[9]

(BĀB-I TENVĪN VE NŪN-I SĀKİNE)

Üzerinde cezm bulunan (nūn'a) nūn-ı sākine dinür: "مَنْ" gibi. İki üstün ـً iki esre ـٍ iki ötre ـٌ ye tenvīn dinür: "عَلِيمًا" gibi. İki esre, iki ötre bulunan ḥarfde ṭuruldığı vakt, tenvīn oḳunmaz: "اَلِيمٍ، عَظِيمٌ" gibi. İki üstün bulunan ḥarfde ṭurulduġu vaḳt, eger o ḥarf şöyle (ۃ) yuvarlaḳ (tā) degilse tenvīn elife ḳalb olunur: "عَظِيمًا، سَوَاءً" gibi.

Eger yuvarlaḳ (tā) ise tenvīn oḳunmadığı gibi (tā) da (hā)'ya ḳalb olunur: "خَلِيفَةً" de "خَلِفَهْ" diyerek vaḳf olunduġu gibi.

(İḪFĀ)

Tenvīn veyā nūn-ı sākineden ṣoñra (صِفْ، ذَا، ثَنَا، جُودَ، شَخْصٍ، قَدْ، سَمَا، كَرَمَا، ضَعْ، ظَالِمًا، زِدْ، ثُقًا، دُمْ، طَالِبًا، فَتَرَى) beytindeki kelimeleriñ önlerinde bulunan on beş ḥarfden biri bulunursa iḫfā olur. İḫfā, tenvīn ve nūn-ı sākineyi kāmilen gizleyerek bunlarıñ ṣıfatı olan ġunneyi icrā iemekdir. Bunuñ ṭarīki; dil ucunu damaġa bitişdirmeyüp

[10]

[429] Her vechinde birer elif medd-i ʿārıżdan noḳṣandır. Zīrā sebeb-i medd ḳelimeden ḥarf-i līn'de ẕāten medd yoḳdur. Medd-i ʿārıż'da ise sükūn-ı ʿārıż gelmezden evvel medd-i ṭabīʿī vardır. Sebeb-i medd'ler geldiği vakitde de medd-i ʿārıżda medd-i līn'den bir elif ziyāde olmaḳ lāzım gelir. Kütüb-ü ʿArabiyye'de böylece meẕkūrdur.

genizden ses getirmekdir.[430] Ġunne, genizden gelen sesdir.[431] "وَاِنْ كُنْتُمْ، هُدىً فَمَنْ تَبِعَ" gibi.

(İẒHĀR)

Tenvīn veyā nūn-ı sākineden ṣoñra (اَللّٰهُ، حَيٌّ، خَالِقٌ، عَدْلٌ، غَنِيٌّ، هَادِيًا) esmā-i şerifelerinin evvellerinde bulunan altı ḥarfden biri bulunursa iẓhār olur. Bu ḥarflere ḥurūf-ı ḥalḳ ve bu iẓhāra da iẓhār-ı ḥalḳī dinür. İẓhār; dil ucunu damaġa bitişdirip ġunnesiz nūnu iẓhār ve belli etmekdir: "عَلِيمٌ حَكِيمٌ، مِنْ خَوْفٍ" gibi.

(İḲLĀB)

Tenvīn veyā nūn-ı sākineden ṣoñra (bā) ḥarfi bulunursa iḳlāb olur.

[11]

İḳlāb; tenvīn veyā nūn-u sākineyi mīm'e ḳalb idüp ġunne ile oḳumaḳdır: "مِنْ بَعْدِ، سَمِيعٌ بَصِيرٌ" gibi.

(İDĠĀM-I MEʿA'L-ĠUNNE)

Tenvin veyā nūn-ı sākinden ṣoñra (يَمْنُو) ḥarflerinden biri bulunursa idġām-ı meʿa'l-ġunne olur: İdġām-ı meʿa'l-ġunne; tenvīn veyā nūn-ı sākineyi bu ḥarflere idġām ederek ġunne ile oḳumaḳdır.[432] "اَنْ مَنَّ اللّٰهُ، طَسٓمَ، كَثِيرًا وَيَهدِى" gibi. Lākin (vāv) yāḫūt (yā) nūn-ı sākin ile bir kelimede bulunursa iẓhār-ı ḫāṣ olur: "بُنْيَانٌ، قِنْوَانٌ، صِنْوَانٌ" gibi.[433] "يٰسٓ وَالْقُرْاٰنِ، نٓ وَالْقَلَمِ" de her ne ḳadar nūn-ı sākine vāv'a uġruyorsa da bunlar iẓhār ile oḳunur.

(İDĠĀM-I BİLĀ-ĠUNNE)

---

[430] Nūn. Dil ucu damaġa yapıştırmaḳla ḫāṣıl olduğundan iḫfā olduġu vaḳt nūnu gizlemek içün dil ucu boşda ḳalır. İẓhār olduğu vaḳt dil ucu damaġa yapışur.

[431] İḫfāda ġunne bulunduġundan ġunneyi icrā içün bir buçuḳ ḥarf miḳdārı eklenmeli. İẓharda ise ġunne olmadığından eklenmemek lāzımdır.

[432] Ġunneyi icrā içün genizden ses getirmege ihtimām lāzımdır. Bundan teġāfül edüp ġunnesiz oḳuyanlar görülmekdedir.

[433] İdġām edilseler "بُيَّانٌ، قِوَّانٌ" olup kelime mużāʿaf ẓan olunacaġından idġām olunmazlar. Ammā nūn bir kelimede olursa idġām olunur: "اَمَنَّا" gibi. Bir kelimede nūn-ı sākineden ṣoñra mīm Ḳurʾān-ı Kerīmde vāḳiʿ degildir.

Tenvīn veyā nūn-ı sākineden ṣoñra (لر) ḥarflerinden biri bulunursa idġām-ı bilā-ġunne olur. İdġām-ı bilā-ġunne; tenvīn ve nūn-ı sākineyi bu ḥarflere idġām ederek ġunnesiz oḳumaḳdır: "هُدىً لِلْمتَّقِينَ، مِنْ رَبِّهِمْ" gibi.

[12]

(İDĠAM-I MİŞLEYN)

Bir cinsden olan iki ḥarfin yan yana gelüp de evvelkisi sākin ikincisi müteḥarrik olursa idġam-ı miṣleyn olur: "فَمَا رَبِحَتْ تِجٰارَتُهُمْ، كَلَّا" gibi.[434] İdġam idilen ḥarfler nūn olurlarsa idġām-ı miṣleyn meʿa'l-ġunne olur: "مِنْ نٰارٍ" gibi.

Mīm-i sākineniñ üç ḥāli vardır.

(1) Mīm-i sākineden ṣoñra mīm bulunmaḳdır ki idġām-ı miṣleyn meʿa'l-ġunne olur. " لَهُمْ مٰا يَشٰاؤُنَ" gibi.

(2) Mīm-i sākineden ṣoñra (bā) bulunmaḳdır ki iḫfā meʿa'l-ğunne olur: "وَمٰاهُمْ بِمُؤْمِنِينَ" gibi.[435]

(3) Mīm ile bā'dan başḳa bir ḥarf bulunmaḳdır ki

[13]

iẓhār olur: "لَكُمْ دِينُكُمْ" gibi. (Vav) yāḫūd (fā) bulunduġu ṣūrette iẓhār-ı şefevī denür: " قُلُوبِهِمْ وَعَلَى، اَعْمٰالُهُمْ فَاَصْبَحُوا" gibi.[436]

(İDĠĀM-I MÜTECĀNİSEYN)

[434] Eger evvelki ḥarf (ḥarf-i medd) olursa idġam cāʾiz olmaz. "قٰالُوا وَهُمْ، فِى يُوسُفَ" gibi.

[435] Böyle olan mīm-i sākineniñ oḳunuşta iḳlābdan farḳı olmadığından "اَنْ بُورِكَ" ile "اَمْ بُورِكَ" niñ oḳunuşları bir olmakla iḳlabda daḫī iḫfā lāzımdır. İḫfā gizlemek demekdir. Bu da iki türlüdür: Ya büsbütün gizlemekdir ki: Tenvīn ile nūn-ı sākineniñ iḫfālarında ẕātlarını bi'l-külliyye gizleyüp ġunne ṣıfatlarını ibḳādır. Yāḫūd azıcıḳ gizlemekdir ki mīm-i sākine bā'ya uġradığı vaḳt olur: Ẕātı tamāmen gidermeyüp dudaḳları birbirine pek başmayaraḳ azıcıḳ gizlemekdir. İḫfā olmayan mīmlerde daha ziyāde başmaḳ lāzımdır.

[436] Zīrā vāv ile fā şefevīdir. Yaʿnī dudaḳdan çıḳar. Ammā bu ḥarflerden mā-ʿadāsı bulunduġu vaḳt iẓhār-ı şefevī taʿbīrini muṭavvelātda göremedim.

Maḫrecleri bir, ṣadāları başḳa olan iki ḥarf yan yana gelüp de evvelkisi sākin ikincisi müteḥarrik olursa idġam-ı mütecāniseyn olur. Ḥarfiñ çıḳdıġı yere maḫrec denür.[437] Bu idġāmıñ ḥarfleri sekiz, maḫrecleri üçdür.

(1) (ت) (د) (ط) maḫrecidir: "لَئِنْ بَسَطْتَ، مَا عَبَدْتُمْ، قَالَتْ طَائِفَةٌ، اَثْقَلَتْ دَعَوَا اللّٰهَ" gibi.[438]

(2) (ث) (ذ) (ظ) maḫrecidir: "اِذْ ظَلَمُوا، يَلْهَثْ ذٰلِكَ" gibi.[439]

(3) (م) (ب) maḫrecidir: Bu da "يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا" kelimesinden ʿibārettir.[440]

[14]

(İDĠĀM-I MÜTEḲĀRİBEYN)

Maḫrecleri ve ṣıfatları birbirine yaḳın olan iki ḥarf yan yana gelüp de evvelkisi sākin, ikincisi müteḥarrik olursa idġām-ı mütekāribeyn olur.

Bu idġamıñ ḥarfleri dört, maḫrecleri ikidir.

(1) (ك) (ق) maḫrecidir: "اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ" kelimesinden başḳa mīṣāli yoḳtur.[441]

(2) (ر) (ل) maḫrecidir: "قُلْ رَبِّ" gibi.[442]

(İDĠĀM-I ŞEMSİYYE VE İẒHĀR-I ḲAMERİYYE)

Lām-ı tāʿrif denilen (elif lām)'ıñ elifi ibtidā ḥalinde meftuḥ olaraḳ oḳunur: "اَلْقَارِعَةُ، اَلَّذِينَ" gibi; ibtidā ḥāli olmayup da üst ṭarafına vaṣl olunduġu vaḳt elifi oḳunmaz: "وَالْعَصْرِ، وَمِنْ النَّاسِ" gibi. Lām-ı tāʿrifden ṣoñra (اَبْغِ حَجَّكَ وَخَفْ عَقِيمَهُ) terkībinde bulunan on dört ḥarfden biri bulunursa (iẓhārı ḳameriyye) olur; lām-ı tāʿrifiñ lām-ı iẓhār ile oḳunur: "فِى الْاَرْضِ، اَلْحَكِيمِ" gibi.

[15]

---

[437] Kitābıñ ʿāḫirindeki meḫāric-i ḥurūf baḥṣi müṭāleʿa olunup bu maḳāmda ṭalebeye bir nebẕe maʿlūmāt verilmelidir.

[438] (ط)'dan ṣoñra (د) ve (د)'dan ṣoñra (ط) vāḳiʿ olup idġām-ı mütecāniseyn olduġu Ḳurʾan-ı Kerīmde vāḳiʿ degildir.

[439] (ظ) (ذ) ile (ث)'de, (ذ) (ث)'de ve (ث) (ظ)'da idġam idildigi Ḳurʾan'da vaḳiʿ degildir.

[440] Mīm evvel gelirse iḫfā meʿa'l-ġunne olacaġı yuḳarıdan maʿlūm oldu. "اَمْ بِهٖ" gibi.

[441] (ك) sākin olaraḳ (ق)'dan evvel görülmemişdir.

[442] (ك) evvel gelirse idġam edilir. (ر) evvel gelirse idġam edilmez: "رَبِّ اغْفِرْلِى" gibi.

Bu on dört ḥarfden başḳa bir ḥarf bulunursa (idġām-ı şemsiyye) olur; lām-ı tāʿrif alt ṭarafındaki ḥarfe idġam edilerek oḳunur: "اَلتَّائِبُونَ" gibi.

Lām-ı tāʿrifden ṣoñra (nūn) bulunduġu ṣūretde (idġām-ı şemsiyye meʿa'l-ġunne) olur: "وَالنَّاسِ" gibi. Digerleri bulunursa (idġām-ı şemsiyye bilā-ġunne) olur: "اَلسَّاجِدُونَ" gibi.

(TETİMME)

Maʿlūm ola ki idġām; bir ḥarfi digerine ṣokup bir buçuḳ ḥarf miḳdārında oḳumaḳdır.[443] İdġam idilen ḥarfler bir cinsden olmazsa evvelki ḥarfi ikinciye ḳalb ederek idġam edilür; idġam-ı mütecāniseyn ve mütekāribeynde olduġu gibi. Bunlar da iki ḳısımdır: İdġām-ı tām, idġām-ı nāḳısdır. Ḥarf-i evveliñ ẕātı kāmilen ġāʾib olursa idġām-ı tām denür: "قُلْ رَبِّ، يَلْهَثْ ذٰلِكَ" gibi. Ḥarf-i evveliñ ẕātı ġāʾib olup ṣıfatı bāḳī ḳalırsa idġām-ı nāḳıs denür. Bu da üç ḳısımdır; zīrā bāḳī ḳalan ṣıfat ya iṭbāḳ ṣıfatı olur.[444] (ط) (ت)'da idġām edildigi gibi: Bu da " لَئِنْ بَسَطْتَ، مٰا فَرَّطْتُمْ، اَحَطْتُ، مٰا فَرَّطْتُ" kelimelerinden

[16]

ʿibārettir.[445] Yāḫūd istiʿlā ṣıfatı bāḳī ḳalır.[446] (ق) (ك)'de idġam edildigi gibi: Bu da "اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ" kelimesinden ʿibāretdir.[447] Yāḫūd ġunne ṣıfatı bāḳī ḳalır; tenvīn ve nūn-ı sākine (vāv) yāḫūd (yā)'ya uġradıġı vaḳt olur. "مَنْ يَقُولُ، بِمَغْفِرَةٍ وَاَجْرٍ" gibi.[448]

(ḲALḲALE)

(قُطْبُجَدٍ) terkībinde bulunan beş ḥarfden biri sākin olursa

---

[443] Şedde üzerine vaḳf olunduġu vaḳt yine bir buçuḳ ḥarf miḳdārı eklenmek lāzımdır. "عَدُوٌّ" gibi.

[444] İṭbāḳ: Diliñ orṭasını damaġa ḳapamaḳla muṭābıḳ olmasıdır. Ḥarfleri (ص، ض، ط، ظ)'dır.

[445] Bu kelimelerde cāʾiz olan ancaḳ idġām-ı nāḳışdır: (ط)'yı (ت)'ya ḳalb ve idġam iderek (ت) evvelde (ط)'nın iṭbaḳ ve tefḫīm ṣıfatlarını icrā etmekle olur.

[446] İstiʿlā: Diliñ köküni yuḳarı ḳaldırmaḳdır. Ḥarfleri (خُصَّ ضَغْطٍ قِظْ) terkībindeki ḥarflerdir. Bu ḥarfler ḳalın okunur. Bunlardan mā-ʿadāsı ince oḳunur. Yalñız (ر) ile (ل) müsteṯnā olup bunlarıñ baḥiṣleri gelecekdir. Elif ile (vāv) meddiyyede bu ḫuṣuṣda mā-ḳabllerine tābiʿdir.

[447] Bu kelimede iki türlü idġām cāʾizdir. Birincisi idġām-ı tām. Yaʿnī ḳāf'ı kāf'e ḳalb ve idġām ederek ḫāliṣ kāf oḳumaḳ. İkincisi idġām-ı nāḳıṣ. Yaʿnī ḳāf'ı kāf'e ḳalb ve idġam ederek kāf evvelde ḳāf'ıñ istiʿlā ve tefḫīm ṣıfatlarını icrā etmekdir.

[448] Zīrā tenvin ve nūn-ı sākine vāv'a yaḫūd yā'ya ḳalb olunuyorlar ise de lākin ġunne ṣıfatları bāḳī ḳalaraḳ vāv ve yā üzerinde icrā ediliyor. Ḥālbuki vāv ile yā'da ẕāten ġunne yok idi. Ammā mīm ile nūn'da ẕāten ġunne ṣıfatı bulunduġundan "مِنْ مَرْقَدِنٰا، اِنْ نَعْفُ" miṣlilere idġam-ı nāḳıṣ demediler.

[17]

ḳalḳale olur. Ḳalḳale, sesi ḥarfiñ maḫrecinde deprendirerek o ḥarfiñ sesinden ḳavī bir ses çıḳarmaḳdır: “يَدْخُلُونَ، لَمْ يَلِدْ، أُقْتُلُوا” gibi. Ḳalḳale, mā-ḳabliniñ ḥarekesine tābiʿ olup: Mā-ḳabli meftūḥ ise azıcıḳ fetḥaya, meksūr ise kesraya, mażmūm ise żammeye benzer; yuḳarıdaki miṣallerde oldığı gibi.[449]

(ḤÜKMÜ’R-RĀ)

Bizim ḳıraʿetimizde (ر) on iki türlü vāḳiʿ olup, üç ḥükme münḥaṣır olmaġla, beş yerde ḳalın, dört yerde ince, üç yerde hem ince ve hem ḳalın oḳunur.

Ḳalın oḳunan beş mevżiʿden

(1) (ر) meftūḥ yāḫūd mażmūm olmaḳdır: “اَلرَّحِيمِ، نَصْرُاللهِ” gibi.

(2) (ر) sākin olub mā-ḳabli meftūḥ yāḫūd mażmūm olmaḳdır: “اَلْعَرْشِ، وَاْمُرْ” gibi.

(3) Rā-i sākineniñ mā-ḳabli sākin olduḳda mā-ḳabliniñ mā-ḳabli meftūḥ yāḫūd mażmūm olmaḳdır: Vaḳf ḥalinde “اَلْقَدْر، اَلْعُسْر” gibi.

(4) Rā-i sākineniñ

[18]

mā-ḳablinde kesre-i ʿārıża[450] bulunmaḳdır: “اِرْجِعِى، اَمِ اِرْتَابُوا، رَبِّ ارْجِعُونِ” gibi.

(5) Mā-ḳabli meksūr olan rā-i sākineden ṣoñra (ḥurūf-ı istiʿlā) dinilen **[**خُصَّ ضَغْطٍ قِظْ**]** ḥarflerinden biri bulunmaḳdır.[451] Bu da, Kurʾān-ı Kerīm’de beş kelimede olup: “ قرطاس، ارصادًا، فرقة، مرصادًا لبالمرصاد” kelime-i ṭayyibeleridir.[452]

---

[449] Ḳalḳale ḥarflerinden başḳa sākin olan ḥarflerde ḥarekeye beñzedir gibi sesi oynatmamalıdır. “وَلَا تَأْخُذْكُمْ” mīslīde yaptıḳları gibi.

[450] Kesre-i ʿārıża iki dürlüdür: (1) Sākin olan ḥarfe verilen kesredir. “اِرْجِعِى، اَمِ ارْتَابُوا” de olduġu gibi. Zīrā hemze ile mīm ẕāten sākin idiler. (2) Başḳa bir kelimede bulunan kesredir; ʿārıż degilse bile başḳa kelimede bulunduġundan ʿārıż iʿtibar olunur: “رَبِّ ارْجِعُونِ” de (ب)’nıñ kesresi gibi. “اَلَّذِى ارْتَضٰى” da böyledir.

[451] Ḥurūf-u istiʿlā ayrı kelimede bulunursa ince oḳunur: “اَنْ اَنْذِرْ قَوْمَكَ، وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ” gibi.

[452] Tecvīdlerdeki iki esre ile taḥrīr ḳılınan “مِرْصَادٍ” kelimesi Ḳurʾān-ı Kerīm’de bulunmadıġından sehv-i ḳaleme ḥaml olunur.

İnce oḳunan dört mevżiʿden:

(1) (ر) meksūr olmaḳdır: “بِالْبِرِّ” gibi.

(2) (ر) sākin olup mā-ḳabli meksūr olmaḳdır: “وَاسْتَغْفِرْهُ” gibi.

(3) Rā-i sākine’niñ mā-ḳabli sakin olduḳda mā-ḳabliniñ mā-ḳabli meksūr olmaḳdır: Vaḳf ḥālinde “قَدِيرٌ” gibi.

(4) Rā-i sākine’niñ mā-ḳabli ḥarf-i

[19]

līn olmaḳdır: Vaḳf ḥālinde “خَيْرٌ، لَا ضَيْرَ” gibi.

İnce ve ḳalın oḳunması cāʾiz olan üç mevżiʿden:

(1) Mā-ḳabli meksūr olan rā-i sākineden ṣoñra, meksūr olaraḳ ḥarf-i istiʿlā bulunmaḳdır: [Sūre-i Şuʿarā]’da vāḳiʿ “كُلِّ فِرْقٍ” kelimesinden mā-ʿadā yoḳtur.

(2) Rā-i sākineniñ mā-ḳabli (ص) sākine, (طاء) sākine olup, anıñ mā-ḳabli meksūr olmaḳdır: Vaḳf ḥallerinde “عَيْنَ الْقِطْرِ، مِصْرَ” kelimeleridir.

(3) Vaḳf ḥallerinde “فَاَسْرِ، اَنْ اَسْرِ، اِذَا يَسْرِ” kelimeleridir. İkinci ḳāʿideye naẓaran bunlar ancaḳ ḳalın oḳunmaḳ lāzım gelürse de bu kelimeleriñ aşılları “فَاَسْرٰى، اَنْ اَسْرٰى، اِذَا يَسْرٰى” olduġundan, aşıllarına delālet içün ince oḳumaḳ cāʾiz olduġu gibi, evlā olan da ince oḳumaḳdır.

(LAFŻATULLAH)

(الله) lafẓa-i celālesiniñ mā-ḳabli meftūḥ yāḫūt mażmūm olursa ḳalın oḳunur: “وَاللهِ، نَصْرُاللهِ” gibi. Mā-ḳabli meksūr olursa ince oḳunur: “بِاللهِ، لِلّٰهِ” gibi. Lafẓatullahıñ lāmından başḳa ne ḳadar lām var ise meftūḥ, ve mażmūm olsa da ince oḳunur.

[20]

(ŻAMĪR)

Kelimeden cüzʾ olmayan (ه)’lara żamīr denür. Şu (ه) şeklinde bulunan żamīriñ mā-ḳabli ve mā-baʿdi müteḥarrik olursa med olunur: “اِنَّهُ، بِكُلِّ” gibi.

Ammā “لَمْ يَنْتَهِ، مَا نَفْقَهُ” gibi kelimeleriñ (ه)’ları aṣıl kelimeden olup, żamīr olmadığından medd olunmazlar.[453] Eger żamiriñ mā-ḳabli, yāḫūd mā-baʿdi sākin olursa medd olunmaz: “ فَكُلُوهُ، لَهُ الدِّينِ” gibi. Yalñız [Sūre-i Furḳān]’daki “فِيهِۦ مُهَانًا” de “فِيهِۦ” niñ żamīri medd olunur.[454]

[21]

(TENBĪHĀT)

Yedi kelime vardır ki, vaḳf ḥallerinde elifleri oḳunur, vaṣl ḥallerinde oḳunmaz: “ اَنَا، لٰكِنَّا هُوَ، اَلظُّنُونَا، اَلرَّسُولَا، اَلسَّبِيلَا، اَلسَلَاسِلَا” evvelki “قَوَارِيرَا” kelime-i ṭayyibeleridir.

[Sūre-i Hūd]’daki “مَجْرٖيهَا” kelimesini imāle ile, yaʿnī rā’dan ṣoñra olan elifi yā’ya meyl ettirip, rā’yı ince oḳumalıdır.

[Sūre-i Yūsuf]’da “لَا تَأْمَنَّا” kelimesindeki nūn’da işmām edilür.[455]

[Sūre-i Fuṣṣilet]’de “ءَاَعْجَمِيٌّ” deki hemze-i ṣāniyeyi, hemze ile elif beynine teshīl etmelidir.

[Sūre-i Baḳara]’da “يَبْصُطُ” ve [Sūre-i Aʿrāf]’da “بَصْطَةً” kelimeleriniñ altında (س) işāreti vardır ki: (ص) yerine (س) oḳunacaġına işārettir.[456] Kurʾān-ı Kerim’de on dört yerde secde āyeti olup, eṣaḥ ḳavle göre gelişinde secde vācibdir.

[22]

(SEKTE)

Sekte: İki kelime arasında ṣoluḳ almadan sesi kesmekdir. [Sūre-i Kehf]’de “عِوَجًا” deki tenvīni elife ḳalb ile, [Sūre-i Yāsīn]’de “مِنْ مَرْقَدِنَا” daki elif üzerine,[457] [Sūre-i Ḳıyāme]’de “وَقِيلَ مَن رَاقٍ”

---

[453] Bir (ه)’nıñ żamīr olup olmadığı (ه)’yı ḳaldırmaḳla kelimeniñ nāḳıṣ ḳalıp ḳalmamasından biliriz. Meṣelā: (اِنَّهُ، لَمْ يَنْتَهِ deki (ه)’ları ḳaldırdığımız vaḳt (اِنَّ، لَمْ يَنْتَ) ḳalır ki (اِنَّ) tamām bir kelime oldığından (ه)’siniñ żamir olduġunu (لَمْ يَنْتَ) nāḳıṣ bir kelime ḳaldığından (ه)’sinnñ żamīr olmadığını biliriz.

[454] Bunuñ sebebi, ʿaẕāb-ı mużāʿaf üzerine tenbīh ve taḥṣīl, teḳayyuẓ ve imtināʿdır.

[455] Bizim ḳırāʾetimizde işmām iki türlüdür. Biri sükūndan ṣoñra dudaḳları żamme etmeḳdir: Medd-i ʿārıż baḥṣinde olduğu gibi. Biri daḫī sükūn ile berāber dudaḳları żamme etmekdir. Bu da yalñız “لَا تَأْمَنَّا” kelimesindedir. Dudaḳları geriye alup andan ṣoñra ikinci nūn’u oḳumalıdır.

[456] Muṣḥaf-ı Şerīflerin baʿżısında, [Sūre-i Ṭūr]’daki “اَمْ هُمُ الْمُصَيْطِرُونَ” kelimesinde (س) işāreti vażʿ edilmişdir; bu kelimede (ص) ve (س) vechleri cāʾiz olup (ص) vechi muḳaddem olduġundan, meşīḫat ṭarafından, ekṣeri nüsḫālardan (س) işāretiniñ ḳaldırıldığı pek muvāfıḳdır. Zīrā bu işāret, ancaḳ sīn oḳunacaġını īhām eder.

[457] “عِوَجًا” ʾāyeti nihāyeti “مِنْ مَرْقَدِنَا” da, vaḳf-ı lāzım işāreti (م) bulunduġundan bu kelimelerde vaḳf cāʾizdir; vaṣl olduḳları ṣuretde, alt ṭarafındaki kelimeye merbūṭ olmadığını işʿār içün sekte lāzımdır. Ammā “ كَلَّا، وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ

daki “مِنْ” kelimesinde, [Sūre-i Taṭfīf]’de, “كَلَّا بَلْ رٰانَ” deki “بَلْ” kelimesinde sekte icrā edilür. “لَمْ يَتَسَنَّهْ، اِقْتَدِهْ، كِتٰابِيَهْ، حِسٰابِيَهْ، مٰالِيَهْ، سُلْطٰانِيَهْ، مٰاهِيَهْ” kelimeleri,

[23]

alt ṭarafına vaṣl olunduġu vaḳt (ه)’ları üzerine sekte icrā edilür. Bu (ه)’larıñ üzerinde cezm vardır; bu kelimeler oradan maʿlūm olur.

(VAḲF)

Vaḳf; ṣoluḳ almaġla berāber sesi kesmekdir. Vaḳf mevżiʿini gösteren işāretlere secāvend denür ki (م، ط، ج، ز، ص ،ق، قف) ḥarflerinden ʿibārettir. En ḳuvvetlisi (م)’dir; ve buña vaḳf-ı lāzım denür. (ط، ج) bulunan kelimede vaṣl cāʾiz ise de vaḳf evlādır. (ز، ص، ق، قف) bulunan kelimede vaḳf cāʾiz, vaṣl evlādır. Āyetin orṭasında (لا) işāreti olursa orada vaḳf etmemelidir.

Vaḳf edildigi ṣūrette üst ṭarafında almaḳ lāzımdır.[458] Ammā āyetiñ nihāyetinde bulunduġu vaḳt, vaḳf ve vaṣl cāʾizdir. Lākin alt ṭarafına merbuṭiyyeti olduġundan böyle olan āyetde ḳıraʾeti kesmemeli; ve namazda ise rukūʿa varmamalıdır.

[24]

Ḳurʾān-ı Kerīm’iñ baʿżı yerinde iki secāvendiñ ikisinde şöyle (:.) üç nokṭa vażʿ edilmişdir ki; buña (muʿāneḳa) denür; bu iki secāvendiñ her hangisinde vaḳf olunursa digerinde vaṣl olunmaḳ lāzımdır: “اِنَّا اَنْزَلْنٰاهُ” sūresine baḳınız.

Baʿżı āyetin nihāyetinde (ع) işāreti vardır ki; sözüñ nihāyet bulduġuna işārettir, ve ʿalā rivāyeti (ṣallallāhü ʿaleyhi ve sellem) efendimiziñ namazda rukūʿ etdigi yerlere işāretdir. Ḳıraʾet sūre nihāyetinde kesilmedigi taḳdīrde bu işāretiñ bulunduġu yerde ḳıraʾeti kesmek ve namazda ise rukūʿ itmek evlādır.

[25]

(FEVĀİD)

بَلْ رٰانَ” deki “مَنْ” ve “بَلْ” üzerine vaḳf cāʾiz degildir; bu kelimeleriñ ḥālet-i vaṣllarında nūn ile lām rā’ya ḳalb olunup “مَرّٰاق، بَرّٰانَ” olmaġla kelime-i vāḥide ẓann olunacaḳlarından sekte lāzımdır.

[458] Sūre-i Fẖtiḥādaki “أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ” de (لا) işāreti var ise de bizim meẕhebimizde āyet nihāyeti olduġundan; vaḳf olduġu ṣūrette üst ṭarafından almaḳ cāʾiz degildir.

Tilāvet-i Kurʾān'a şurūʿda (اعوذ بالله من الشيطان الرجيم) demek mesnūn olup; esnāy-ı tilāvetde laḳırdı edildigi ṣūretde; kırāʾete müteʿallaḳ ise (اعوذ)'yi tekrāra ḥācet yoḳtur; kırāʾete müteʿallaḳ degilse velev ki redd-i selām olsun (اعوذ) lāzımdır.

Sūreleriñ evvellerindeki (بسمله) bizim meẕhebimizde Kurʾān-ı Kerīm'den maʿdūd ise de, o sūreden cüzʾ olmayup sūreteyn beynini tefrīḳ içün gelmişdir. (بسمله) Sūre-i Tevbe'niñ evvelinde mekrūh olup[459] sāʾir sūreleriñ evvellerinde sünnetdir. Sūre-i Tevbe ve diger sūreleriñ ibtidālarından başlamayan kimse muḫayyer olup tebşīr āyetlerinde besmele evlā, ʿaẕāb ʾāyetlerinde terki evlādır. İki sūre beyni besmele ile oḳunduġu ṣūretde; sūre āḫirini besmeleye vaṣl idüp besmele üzerinde vaḳf menhīdir; zīrā besmeleniñ sūre-i āḫirine tebʿiyyetini īhām eder.

Ḳırāʾetde imamımız (ʿĀṣım) ḥażretleriniñ, rāvi-i ṣānīlik şerefini iḫrāz buyuran ḥażreti (Ḥafṣ)'a göre vaḳfen ve vaṣlen iki vech ile ḳırāʾeti cāʾiz olan kelimāt-ı Ḳurʾāniyye on beşdir:

(1-2) Sūre-i Enʿam'ın iki mevżiʿinde "ءالذَّكَرَيْنِ" dir.

(3-4) Sūre-i Yunus'uñ iki mevżiʿinde "ءَآلْـَٰٔنَ" dir.

(5-6) Sūre-i Yunus ve Neml'de "ءَاللَّهُ" dur ki bu altı elfāẕ-ı şerīfede vech-i evvel muṣḥaf-ı şerīflerde

[26]

yazıldıġı gibi hemze-i ṣāniyeyi elife ḳalb ederek medd-i lāzım olmaḳ; vech-i ṣānī "ءَاَعْجَمِىٌّ" de olduġu gibi iki hemze ile oḳuyup hemze-i ṣāniyeyi teshīldir.

(7) Sūre-i Yusuf'da "لَا تَأْمَنَّا" dır. Vech-i evvel işmām; vech-i ṣānī; baʿżı kitābda iḫtilas taʿbīr olunan revm'dir.[460]

(8-9) Sūre-i Meryem ve Şūrā'nıñ evvellerindeki "كهيعص، حم عسق" da bulunan (ع) lafıẓlarıdır: Vech-i evvel ṭūl; vech-i ṣānī tevassuṭtur.

(10) Sūre-i Şuʿarā'da "كُلُّ فِرْقٍ" dir ki: Vech-i evvel (ر)'yı ince; vech-i ṣānī ḳalın oḳumaḳdır.

---

[459] İbn ʿAbbās ḥażretleri ḥażreti ʿAli'ye suʾāl etdiginde "Sūre-i Tevbe ḥarb ve tehdīd içün nāzil; besmele ise raḥmet ve emāna delālet etdiginden besmele terk olundı" cevābını vermişdir.

[460] Yaʿnī (لَا تَأْمَنَّا) diyerek nūn'uñ żammesini revm ki: Żammeniñ üç bölügünden iki bölügünü giderüp bir bölügini żaʿīfce oḳumaḳdır.

(11-12) Sūre-i Rūm'da iki tāne "ضَعْفٍ" bir tāne "ضَعْفًا" dir: İş bu elfāẕ-ı şelāşe'de vech-i evvel (ض)'ıñ feṭḥi; vech-i şānī żammidir.

(14) Sūre-i ʿṬūr'da "اَمْ هُمُ الْمُصَيْطِرُونَ" dur; vech-i evvel (ص); vech-i şānī (ص) yerine (س) oḳumaḳdır.

(15) Sūre-i Murselāt'da "اَلَمْ نَخْلُقْكُمْ" dür: Vech-i evvel idġām-ı tām; vech-i şānī idġām-ı nāḳışdır.

On üç kelime daha vardır ki, vaḳflarında iki vech ile vaṣllarında bir vech ile oḳunur:

(1-2-3-4) Sūre-i Yunus'ta (بِمِصْرَ) ve Sūre-i Yusuf'ta (مِنْ مِصْرَ، وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ) ve Sūre-i Zuḫruf'ta (مُلْكُ مِصْرَ)'dır.

(5-6-7-8-9) Sūre-i Hūd, Ḥicr ve Duḫān'da (فَاَسْرِ) ile Sūre-i Ṭāhā ve Şuʿarā'da (اَنْ اَسْرِ)'dir.

(10) Sūre-i Sebe'de (عَيْنَ الْقِطْرِ)'dır.

(11) Sūre-i Fecr'de (اِذَا يَسْرِ)'deki her bir (مِصْرَ) kelimesinde vech-i evvel (ر)'yı ḳalın, vech-i şānī ince oḳumaḳ. Ötekilerinde vech-i evvel ince, vech-i şānī ḳalın oḳumaḳdır.

(12) Sūre-i Neml'de (فَمَا اٰتٰنِيَ)'dir ki: Vech-i evvel (ى)'yı işbāt, vech-i şānī

(اٰتَانْ) diyerek ḥaẕfdir.

(13) Sūre-i Dehr'de (سَلَاسِلَا) olub: Vech-i evvel elifi işbāt, vech-i şānī (سَلَاسِلْ) diyerek ḥaẕfdir.

Ve daha bir kelime vardır ki yuḳarıdaki kelimeleriñ aḳsine olaraḳ vaḳf ḥālinde bir vech, vaṣl ḥalinde iki vechdir. Bu da Sūre-i Āl-i ʿİmrān'ıñ ibtidāsı olan (الم الله)'dur. (الم) lafẓ-ı celāliye vaṣl olunduḳda mīm'iñ feṭḥiyle vaṣl olunup, mīm'i şānīyede vech-i evvel ṭūl, vech-i şānī ḳaṣırdır.

Sūre-i Ḥucurāt'da "اَلْاِسْمُ" lafẓınıñ da ḥālet-i ibtidāsında iki vech olup, mā-ḳabline vaṣlı ḥālinde bir vechdir. İbtidā ḥālinde vech-i evvel (اَلِسْمُ) vech-i şānī hemzeyi terk ile (لِسْمُ)'dür. İş bu kelimāt-ı celile-i ilāhiyyeniñ mecmūʿi otuza bāliġ olmuşdur; nemāzda oḳunduḳlarında yalñız bir vech ile ḳırāʾet olunmaları lāzım gelir. Ammā ḫāric-i ṣalātda bir vech ile iktifā cāʾiz ise de, fem-i üstāẕdan aḫẕ eden kimseye evlā olan ikisini de cemʿ etmekdir.

Efendimiz [ṣallâllāhu ʿaleyhi ve sellem] (Kurʾān'ı laḥn-ı ʿArab üzere oḳuyuñ, ehl-i fıskıñ laḥnı üzere oḳumayıñ) diyerek emr etmişdir: Buradan maʿlūm oluyor ki (laḥn) iki türlüdür, biri laḥn-

ı mesteḥsin ve meʾmūrun bih'dir ki: Ṣavtı selīḳa ve tezyīn ile tekellüfsüz oḳumaḳdır.[461] Biri daḫī teġannī denilen laḥn-ı menhīdir: Bu da iki ḳısım olub: Laḥn-ı celi, laḥn-ı ḫafī'dir.

[28]

Laḥn-ı celī, bir ḥarfiñ ṣıfatı lāzimesini terk ile diger ḥarfe ḳalb[462] ve bir ḥarf ziyāde[463] veyā noḳṣan etmek ve ḥarekāt ve sekenātı taġyīr gibi. Laḥn-ı celī ḥarām olduġundan bundan muḥāfaẓā edecek derecede tecvīde riʿāyet farżdır. Laḥn-ı ḫafī'de iki nevʿ olup: Nevʿi evvel, ʿavāmıñ farḳ ve temyīz edebilecegi şeydir. İḫfā, iẓhār, ġunne, bilā-ġunne, medd, ḳaṣr gibi. Ṣıfāt-ı ʿārıżada ḫaṭā ki kerāhet-i taḥrīmiyye olduġundan bundan muḥāfaẓa edecek derecede tecvīde riʿāyet vācipdir.

Nevʿi Ṯānī: Ancaḳ kurrā-i māhirānıñ farḳ edecegi şeydir: Tekrir (ر) ve teṭnīn (ن) gibi. Yaʿnī bir ḥarfiñ istiḥḳāḳı olan ṣıfatda ziyādelik ve noḳṣanlıḳdır. Bu, kerāhet-i tenzīhiyye olduġundan bu türlü ḳırāʾetiñ ṯevābı az olur.

Tecvīd üzere ḳıraʾet (taḥḳīḳ, ḥadr, tedvīr) namlarıyla üç ḳısımdır. Taḥḳīḳ; medlerde ve ṣıfatlarda cāʾiz olduġu derece mübālaġā iderek yavaş oḳumaḳdır: Medd-i muttaṣıl ve medd-i munfaṣılı dört, yāḫūd beş elif, medd-i lāzım ve medd-i ʿārıżı dört elif, medd-i līn'i üç elif medd itmekle olur.

Ḥadr: Ḳavāʿid-i tecvīde riʿāyetle berāber sürʿatle oḳumaḳdır. Bu ṣūretle medlerde cāʾiz olan mertebeleriñ eñ aşaġısı aḫẕ olunur ki: Medd-i muttaṣılı iki elif, medd-i munfaṣıl ve medd-i ārıżı bir elif, medd-i lāzımı üç elif baʿżı ʿulemāya göre iki elif medd ederek ḥarekāt ve sekenāta riʿāyetle oḳunur. Ṣalāt-i terāvīḥde ve bā-ḫuṣūṣ

[29]

[461] Laḥn-ı ʿArab'dan murād budur; ammā işitdigimiz ekṯer ʿArablarıñ ḳırāʾetleri bu ḳısımdan olması mevżiʿi tevḳifdir.

[462] Meṯelā (ض)'ıñ ṣıfatı lāzimesi istiṭāledir ki: Maḫrecinde uzayup biraz sızıltı ile oḳunur; bu ṣıfatı terk, laḥn-ı celī olmaġla ḥarāmdır. Ekṯeriyyā ḳalın (د) gibi oḳuduḳları (ض) bu ḳabildendir.

[463] Ekṯeriyyā vaḳf ederken ḥarf-i medd ziyāde etikleri gibi; zamānımızda pek çoḳtur.

ḫatm-i şerīf ile nemāz ḳılınırken bu ṭarīḳi iḫtiyār etmelidir; ammā baʿżı ḫatimlerde gördügümüz gibi tecvīde riʿāyet olunmazsa mekrūh olduġu gibi ḥaramiyyetinden de ḳorḳulur. Baḳınız, ḳırāʾetde ʿumde olan (Cezerī) ḥażretleri ne buyuriyor:

والاخذ بالتجويد حتم لازم، من لم يجود القرآن آثم

Kurʾān-ı Kerīm'i tecvīd ile üstāẕdan ögrenmek lāzım, tecvīdsiz oḳuyan kimse günahkârdır.

لانه به الاله انزلا وهكذا منه الينا وصلا

Zīrā Allah-ü teʿālā ḥażretleri tecvīd ile inzāl eyledi, ve bizler de böylece vāṣıl oldi.

Tedvīr; ḥadr ile taḥḳīḳ beyninde oḳumaḳdır.

(MEḪĀRİC-İ ḤURŪF)

Meḫāric-i ḥurūf; beş aʿżāya munḥaṣır olub: Boġaz, dil, dudaḳ, aġızdaki boşluḳ, geñizdir.

Boġazda üç maḫrec vardır:

(1) Eñ aşaġısıdır; bundan (ء، ه) çıḳar.

(2) Orṭasıdır; bundan (ع، ح) çiḳar.

(3) Eñ yuḳarısıdır; bundan (غ، خ) çıḳar.

Dilde on maḫrec vardır:

(1) Diliñ kökü ile ḳarşısıdır; bundan (ق) çıḳar.

(2) Ḳaf maḫreciniñ bir parmaḳ öñüdür; bundan (ك) çıḳar.

(3) Dilin ortasıdır; bundan (ج، ش، ى) çıḳar.

(4) (ى) maḫreciniñ ṣol yāḫūd saġ ṭarafından dil yanıyla anıñ ḫiẕāsında (اضراس) taʿbīr olunan dişlerdir; bundan (ض) çıḳar.

(5) Saġ yāḫūd soldan diliñ ucuna ṭoġru yanıyla ḳarşısı olan damaġdır; bundan (ل) çıḳar.

(6) Dil ucuyla üst öñ dişleriñ etleridir; bundan (ن) çıḳar.

(7) Diliñ ġāyet ucu, bir miḳtār arḳasıyla ḳarşısı

[30]

olan damaġdır; bundan (ر) çıḳar.

(8) Dil ucuyla üst dişleriñ yarısından yuḳarısıdır; bundan (ط، د، ت) çıḳar.

(9) Dil ucuyla alt dişleriñ yarısından yuḳarısıdır; bundan (ص، س، ز) çıḳar.

(10) Dil ucunuñ üstü ile üst dişleriñ uçlarıdir; bundan (ظ) çıḳar.

Dudaḳda iki maḫrec vardır:

(1) Öñ dişler ile alt dudaġıñ iç ṭarafıdır; bundan (ف) çıḳar.

(2) İki dudaġıñ arasıdır; bundan (ب، م، و) çıḳar.

Bu meḫāriciñ küllīsine maḫrec-i muḥaḳḳaḳ taʿbir olunur.[464] Ḥurūf-u meddiñ maḫreci, boġaz ve aġız içindeki boşluḳdur. Ġunneniñ maḫreci de geñizdir. Bu iki maḫrece maḫrec-i muḳadder dinür.[465] Yuḳarıdakilerine żamme ile meḫāric-i ḥurūf on yediye bāliġ olur.

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِی وَحْدَهُ اَوَّلاً وآخِراً وَظَاهِرًا وبَاطِناً

وَصَلَاتُهُ عَلٰی سَیِیدِ الخَلْقِ مُحَمَّدٍ وآلِهٖ وَصَحْبِهٖ وَسَلَامُهُ عَلَیْهِ وَعَلَیْهِمْ اَجْمَعِینَ

وَغَفَرَ اللهُ لِی وَلِوَالِدَیَّ وَلِمَنْ عَلَّمَنِی حَرْفاً

بِفَضْلِكَ وَاِحْسَانِكٍ یَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِینَ.

[31]

[464] Zamānımızda baʿżı ḥuffāẓıñ, (ى) maḫrecinden (ك), (ط) maḫrecinden (ض), (ف) maḫrecinden (و), farḳ olunmaz derecede oḳudukları (ذ), (ث) ḫaṭāy-ı ẓāhirdir.

[465] Bir ḥarf oḳunurken sesi nerede tükenir ve nerede iʿtimād iderse o ḥarfiñ maḫreci orasıdır; bu iki maḫrecde ise iʿtimād olduġundan maḫrec-i muḳadder taʿbir olundu.

5. SONUÇLAR

Kur'ân-ı Kerîm, yüce Allah'ın (c.c) insanlara gönderdiği kitapların sonuncusu olup, Hz. Peygamber'e (s.a.v) verilen en büyük mucizedir. Gerek lafzı gerekse manası mucize olan Kur'ân, müslümanlar tarafından el üstünde tutulmuş; bu bağlamda Hz. Peygamber'e indiği şekilde korunması için kıraat ve tecvîd alanında sayısız eserler yazılmıştır.

Bu alanda telif edilen eserlerden biri de Tanrıbuyruğu'nun *Muhîtü't-Tecvîd* adlı eseridir. Eserin müellifi, İzmir'in Konak ilçesinin Faikpaşa mahallesinde dünyaya gelen Tanrıbuyruğu hafızlığını bitirip ilmi tahsilini tamamladıktan sonra kıraat ilminden icazet almıştır. on sekiz yaşına geldiğinde Kestanepazarı Camii'ne İmam-Hatip olarak atanmış ve burada uzun yıllar hâfız yetiştirmiştir. Bu esnada burada yapılan hizmeti gören dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki'nin teşvikiyle binlerce hâfızın yetiştirileceği Kestanepazarı Kur'ân Kursu'na resmi hüviyet kazandırılmıştır. Tanrıbuyruğu, Alaşehir'e müftü olarak atandığında burada da bir Kur'ân Kursu açarak hizmetlerine devam etmiştir.

Salih Efendi'nin Kur'ân tilavetinde türk tavrı hususunda hassas biri olduğu görülmektedir. Nitekim bu konuyla ilgili olarak Tayyar Altıkulaç'a ve Üskadarlı Ali Efendiye türk tavrına gereken önemin verilmesi gerektiğini ifade eden mektuplar yazmıştır. Ayrıca türk tavrının önemini ortaya koyan bir risâle kaleme aldığı da bilinmektedir.

Müellif, araştırmanın konusu olan eseri yirmi bir yaşında kaleme almıştır. Müellif, teze konu olan eserin ifade başlıklı bölümünde geçtiği üzere, kendi talebelerinin faydalanması için hazırladığı risâleyi, bütün müslümanların istifadesine sunmak amacıyla yayın sahasına sürmüştür. Tanrıbuyruğu, bu eseri kaleme alırken *Cühdü'l-mukıll, İthâf, İbn-i Kâsıh, Cezerî Şerhleri*, Hacı Hâfız Süleyman Efendi'nin *Risâle-i Râiyye'*si gibi kıymetle eserlerden faydalanmıştır.

Yazar, mukaddime kısmında tecvidin tanımı, hükmü, Kur'ân okumanın fazileti, İmâm Âsım'ın ikinci râvîsi olan Hafs hazretlerinin rivâyetinin dünya genelinde tercih edilme sebepleri ile mushafların ve tecvidin Hafs rivâyeti üzerine yazılmasına değinmiştir. O, bu bölümün devamında ise meddât, medd-i tabîî, medd-i muttasıl, medd-i munfasıl, medd-i lâzım, medd-i ârız, medd-i lîn, tenvîn veya nûn-u sâkin, ihfâ, izhâr, iklâb,

idğâm-ı me‘a’l-ğunne, idğâm-ı bilâ ğunne, idğâm-ı misleyn, idğâm-ı mütecâniseyn, idğâm-ı mütekâribeyn, idğâm-ı şemsiyye, izhâr-ı kameriyye, idğâm, kalkale, hükmü’r-râ, lafzatullah ve zamir konularına ana metinde genel olarak yer vermiş, dipnotta ise hap bilgi niteliğinde olan ayrıntıları zikretmiştir.

Eserde tecvîd konuları akabinde tenbîhât, fevâid ve mehâric-i hurûf başlıkları bulunmaktadır. Müellif, tenbîhât başlığında اَنا hükmünde olan kelimelerin sayısının yedi olduğunu belirtmiş ve bu kelimeleri tek tek zikretmiştir. O, imâle konusunu anlatırken de sadece Âsım kıraatının Hafs rivâyetindeki مَجْرٰيهَا kelimesini almış, diğer kıraat imamlarının yaptığı imâlelere değinmemiştir. İşmâm bahsini ele alırken ise Âsım kıraatının Hafs rivâyetinde işmâmın iki türlü olduğunu; birincisinin medd-i ârızda dudakların yumularak yapıldığını, ikincisinin ise Yûsuf sûresindeki لا تامننا kelimesinde olduğu gibi birinci nûnun ötresini işmâmla belirttikten sonra dudakları geri alıp, ikinci nûnu ğunne ile okumaktan ibaret olduğunu söylemiştir. Müellifin teshîle bakış açısına gelince o, teshîlde Fussilet sûresinde mevcut ءاعجمى kelimesindeki ikinci hemzenin, hemze ile elif arasında bir sesle okunması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca müellif, sîn (س) ve sâd (ص) okunan kelimelerle ilgili Kur’ân-ı Kerîm’deki üç örnek kelimeyi incelemiş, ancak bu sözcüklerdeki sîn ve sâd harflerinin okunuşunda hangisinin öncelikli vecih olduğuna değinmekle yetinmiştir.

Müellif, secde âyetleriyle ilgili Kur’ân-ı Kerîm’de on dört yerde secde âyeti bulunup hepsinin hükmünün de vacip olduğunu söylemesine karşın, bunların hangileri olduğunu zikretmemiştir. Tanrıbuyruğu, sekteyi de bir cümleyle tanımlayıp, sekte yapılacak kelimelerin uygulamasını ayrı ayrı açıklamıştır. Salih efendi, hâ-i sekitlerin ise ه harfi üzerinde bulunan cezmden tanınacağını belirtmiştir. Ayrıca müellif, vakf rumuzlarına değinerek, bunların öncelikli vecihlerini açıklamıştır.

Tanrıbuyruğu, fevâid başlığında ilk olarak istiâze ve besmele konusunu ele almış, bu bağlamda vakf ve vaslda iki vecih câiz olan ifadeleri on beş maddede zikretmiş, vakf halinde iki, vaslda bir vecih olan sözcükleri de on üç kelime olarak işlemiştir. Daha sonra da o, vakf halinde bir vecih, vaslda iki vecih olarak okunan yerin sadece Âl-i İmrân sûresinin başındaki الم * الله اله الا هو ayetleri olduğunu belirtmiştir. Müellif, konunun devamında kendisinden başlayınca iki vecih, kendinden öncekine vaslda ise bir vecih câiz olan Hucurât sûresindeki بئس الاسم cümlesindeki الاسم kelimesini örnek vermiştir. Müellif, mezkûr konuları işlerken Kur’ân-ı Kerîm’den örnek kelimelerin

okunuşlarını vermiş, bunların hangi sûrelerde geçtiğini zikretmiş ve okunuşlarını detaylı bir şekilde anlatmıştır. O, fevâid başlığının sonunda ise lahn ve Kur'ân kıraatinde usûl konularına kısa, öz ve sade olarak değinmiş; mehâric-i hurûf başlığında da harflerin mahrecini beş azaya (boğaz, dil, dudak, ağız boşluğu ve geniz) ayırmış ve başlıklar altında harfin çıkış yerlerini tek tek ele almıştır. Müellif, eserini Allah'a hamd, rasûlüne salât-ü selâm ve müminlere dua ile bitirmiştir.

Tanrıbuyruğu'nun bu eseri, Kur'ân muallimlerinin ve talebelerinin rahatça anlayabileceği tarzda ele alınmış olup eserde Hafs rivâyetiyle ilgili hususlar temel kaynaklardan özetlenerek sunulmuştur. Bu bakımdan söz konusu telif, yalın bir üslupla yazılmış risâle özelliği taşımaktadır.

Müellifin bizzat eğitim-öğretime dair tecrübesi sonrasında öğrencileri için mezkûr risâlesini kaleme alması eseri değerli kılan önemli bir hususdur. Müellifin eserinde konuları ele alma tarzı değerlendirildiğinde bugün dahi Kur'ân talebelerine ve öğreticilerine yol gösterici olduğu görülmektedir. Bu nedenle eser, hâl-i hazırdaki Kur'ân kurslarında ve Kur'ân eğitim merkezlerinde öğrencilere tavsiye edilmektedir.

KAYNAKLAR

Akakuş, Recep. "Akkuş, Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 275. Ankara: TDV yayınları, 1989.

Akakuş, Recep. "İsmail Efendi, Kesikbacak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* 23: 96. İstanbul: TDV yayınları, 2001.

Akpınar, Ali. "Tefsîrü'l Celâleyn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 40: 294-295. İstanbul: TDV yayınları, 2011.

Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kurrâları.* İstanbul: Rabbani Yayınları, 2021.

Aliyyü'l-Kârî. *Minehü'l- fikriyye.* Şirketü'l-Mektebetü ve Matbaat-ü Mustafi'l-Bâbi, 1948.

Altıkulaç, Tayyar. "Bennâ, Ahmed b. Muhammed" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 5: 457-458. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Ayverdi, İlham. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük.* İstanbul: Seçil Ofset, 2010.

Birgivî, Muhammed b. Pir Ali. *Dürr-u Yetîm*. İstanbul: Asitane Kitabevi, ts.

Bolay, Süleyman Hayri. "AKSEKİ, Ahmet Hamdi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 293-295. İstanbul: TDV yayınları, 1989.

Büyüker, Kâmil. "Mevlidhan Geleneğine Kayıt Düşmek ve H. Rahmi Şenses". *Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsiki Sempozyumu* (Amasya, 3-4 Kasım 2017.ed. Şuayip Özdemir-Ayşegül Gün 551. Ankara: KIBATEK-Kıbrıs Balkanlar Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu Başkent Klişe ve Matbaacılık, 2017.

Cüreysî, Muhammed Mekkî en-Nasr. *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd fî 'ilmi tecvîdi'l-Kur'âni'l-Mecîd*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2012.

Çantay, Hasan Basri. *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm.* 15. Baskı. İstanbul: Elif Ofset, 1410/1990.

Çetin, Abdurramhan. *Kur'ân Okuma Esasları*. 53. Baskı. Bursa: Emin Yayınları, 2021.

Çiçekler, Mustafa. "Na't". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 32: 437. İstanbul: TDV yayınları, 2006.

Çobanoğlu, Ahmet Vefa. "Kestanepazarı Camii". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 25: 312-313. İstanbul: TDV yayınları, 2002.

Çollak, Fatih. "Revm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 35: 31-32. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Dânî, Ebû Amr. *et-Teysîr fi'l-ḳırâ'âti's-seb'a*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l- 'Arabî, 1404/1984.

Demirci, Naci. "Gürses, Abdurrahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* Ek-1: 493-494. İstanbul: TDV yayınları, 2020.

Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ. *İthâfü fudalâi'l-beşer bi'l-kırââti'l erbeati 'aşer,* Thk, Şeyh Abdurrahim ed-Darhûnî. Kahire: Dârul Hadis, 2009/1430.

Durmuş, İsmail. "el-Emsile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 166-167. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid b. Mâce Mevlâ Rabia el-Kavînî. *Sünen-ibn Mâce Tercemesi ve Şerhi.* trc. Haydar Hatipoğlu. İstanbul: Karaman Yayınları, 2012.

Emîn Efendi, Molla Mehmed. *Umdetü'l-hullân fî îzâhi Zübdeti'l-'ırfân.* İstanbul: Mektebetü'l-Hanîfiyye, 1287/1870.

Eskicizâde, Seyyid Ali b. Hüseyin. *Dürr-u Yetîm Tercümesi*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1837.

Gökdemir, Ahmet. "Osmanlı Kıraat Eğitiminde XIX. Yüzyıl Mısır Tarikinin Arka Planı: Biyografik Bir İnceleme". *İhya*. 5/1 (2019): 14,15, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/578575.

Güneş, Kadir. *el-Mu'cemu'l-'Ârabî*. İstanbul: Mektep Yayınları, 2011.

Hasan b. Muhammed, *Şerh-i Cedîd-i Karabaş*. Kütüphanenin Bulunduğu Şehir: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşit Efendi, 11, 1b-79a.

Hüdâyi, Hamza. *Tecvîd-i Edâiyye*. İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts.

İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî ʿilmi't-tecvîd*. Nşr. Gānim Kaddûrî Hamed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle 1421/2001.

İbnü'l-Cezerî. *Şerh-u Tayyibetü'n-Neşr fî kırâati'l-'aşr*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2011.

İbnü'l-Cezerî. *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr.* Thk. Ali Muhammed ed-Debbâ'. Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.

İbnü'l-Cezerî. *Mukaddimetü'l-Cezerîi*. haz. Sadi Çögenli. İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts.

Karabâşî, Şeyh Abdurrahman. *Karabaş Tecvidi*. İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts.

Karaçam, İsmail. "Sükûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 50-51. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideler.* 22.Baskı. İstanbul: Seçil Ofset Matbaacılık, 2012.

Kırış, Hüseyin Refik. *Sual ve Cevaplı Muhtasar Tecvîd.* İstanbul: İstanbul Matbaası, 1329.

Koşu, Reşad Ekrem. “Aksoy (Hâfız Fikri)”. *İstanbul Ansiklopedisi*. 1: 544. İstanbul: Tan Matbaası, 1958.

Kültür ve Turizm Bakanlığı. “İzmir İl Kültür ve Turizm Bakanlığı”. erişim: 21 Ekim 2021: https://izmir.ktb.gov.tr/TR-210571/tarihi-camiler.html.

Kütükoğlu, Mübahat. “İzmir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 526-529. İstanbul: TDV yayınları, 2001.

M. Es‘ad el-Huseynî. *el-Virdü'l-müfîd fî şerhi't-tecvîd.* İstanbul: 25 Numaralı Matbaa, 1313.

Mağnisî. *Terceme-i Cezerî*. İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts.

Martı, Huriye. “et-Tarîkatü’l-Muhammediyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 106-108. İstanbul: TDV yayınları, 2011.

Mekkî b. Ebî Tâlib el- Kaysî, *er-Ri'âye litecvîd'i-Kırâati ve tahkîki lafzı't-Tilâveti,* thk. Ahmet Hasan Ferhat. Amman: Dâru’l Ammâr, 1996.

Muhammed Süleyman Ya‘kûb. *İ‘râbü’l-Kur’âni’l-Kerîm.* İskenderiyye: Dâru’l-Ma‘rifeti’l-Câmi‘âti, ts.

Nevevî. *Riyâzü’s-Sâlihîn*. Trc. M. Yaşar Kandemir-İsmail Lütfi Çakan-Raşit Küçük. İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.

Önder, Mustafa Kemal. *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları.* Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2020.

Özcan, Nuri. “Hânende”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 27. İstanbul: TDV yayınları, 1997.

Özege, M. Seyfettin. Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu. İstanbul: Fatih, 1975.

Pakdil, Ramazan. *Tâ'lim, Tecvîd ve Kıraat*. 15. Baskı. İstanbul: MÜİF Yayınları, 2019.

Pâluvî, Abdülfettâh. *Zübdetü’l-ʿirfân*. İstanbul: Hanifiyye Kitabevi, ts.

Saçaklızâde, Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer‘aşî. *Cühdü’l-mukıll*. Nşr. Salim Kudûrî Hamid, Umman: Dâru’l-Ammâr, 1169/2001.

Sarı, Mehmet Ali. “İbnu’l Kâsıh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 21: 102-103. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Sarı, Mehmet Ali. “İdgâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21: 471-472. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr. *ʿİlelü’l-vüḳūf.* Nşr. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Îdî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1415/1994.

Sezgin, Bekir Sıtkı. "ELKUTLU, Mehmet Râkım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 55-56. İstanbul: TDV yayınları, 1995.

Suyûtî ,Celâlüddîn., *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân,* trc. Hüseyin Avni Çelik. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987.

Tanrıbuyruğu, H. H Salih. *Nasihat (Bütün Kur'ân Okuyan Din Kardeşlerimize ve Hafızlara).* İzmir: Müslüman Sesi, 1975.

Tanrıbuyruğu, H. H. Salih. *Dinî Makâleler.* İzmir: Doğu Matbaası, ts.

Tanrıbuyruğu, H. H. Salih. *Dinimizde Tarikat.* İzmir: Hepak Matbaası, 1974

Tanrıbuyruğu, H. H. Salih. *İslâm 'da Nikah Meseleleri (Nikah, Süt, Talak, Yemin. Adak).* İzmir: Acargil Matbaası, 1976.

Tanrıbuyruğu, H. H. Salih. *İslam İtikadı ve Ehli Sünnet İtikatları. İman'ın Şubeleri, İbadetlerimiz.* İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2007.

Tanrıbuyruğu, H. H. Salih. *Kur'ân-ı Kerîm Tasavvufu.* İzmir: Müslüman Sesi Tesisleri, 1977.

Tanrıbuyruğu, H. H. Salih. *Kur'ân-ı Kerîm Usûl Cedveli-1*. İzmir: Tarakçı Matbaası, 1963.

Tanrıbuyruğu, H. H. Salih. *Muhîtu't-Tecvîd, Kur'ân-ı Kerîm Okunuş Usûl Cedveli-1. Kur'ân-ı Kerîm Okunuş Usûl Cedveli-2.* İzmir: Albi Yayınları, 2014.

Tanrıbuyruğu, H. Hâfız Salih. *Ramazan ve Oruç Risâlesi.* İzmir: İzmir Basımevi, 1953.

Tanrıbuyruğu, H. Hâfız Salih. *Zekat, Sadaka-i Fıtr ve Bayram Risâlesi.* İzmir: İzmir Basımevi, 1953.

Tanrıbuyruğu, M. Salih-Eren, A. Şükrü. *Halk Din Bilginlerinden İman*. İzmir: İzmir Basımevi, 1946.

Tanrıbuyruğu, Salih. *Muhîtü't-Tecvîd*, İzmir: keşişyan Matbaası, 1329.

Topal, Şevket. "Şürünbülâlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 274-276. İstanbul: TDV yayınları, 2010.

Ünlü, Demirhan. *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi*. Ankara: Türkiye Diyanet Yayınları Vakfı Yayınları, 2020.

Zekeriyyâ el-Ensârî. *ed-Dekaiku'l-muhkeme fi Şerhi'l-Mukaddime.* b.y: y.y, ts.

Zihni Efendi, *Kavlü's-sedîd*. İstanbul: Dâru't-Tibâat-ı Âmire, 1349.

Ziyâüddîn, Hâfız Ahmed. *Vesiletü'l-Ğufran*. Kastamonu: Âsitane Kitabevi, 1327.

ÖZGEÇMİŞ

İlkokulu Kumru’da Mehmet Akif Ersoy ilkokulunda okudu. Ortaokulu Samsun Terme'de Yahya Kemal İlköğretim okulunda okuduktan sonra aynı ilçedeki Fatih Kur’ân Kursu’nda hâfızlığını ikmal etti. Hâfızlıktan sonra Terme İmam-Hatip Lisesi’ne gitti ve 2010 yılında buradan mezun oldu. 2011'de Ordu Kumru Fizme Dikmece Mahalle Camii’ne İmam-Hatip olarak atandı. 2016 yılında Samsun Bafra’da bulunan Aktekke İhsaniye Kur’ân Kursu’na Kur’ân kursu öğreticisi olarak atanan Serdaş, 2019 yılından itibaren İstanbul Pendik'te Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi'nde kıraat okumaktadır.